

گوبند مالھي

23

شرم پوٽي

(اصلوڪو ڦاٽل)

Sharam Book
by Gobind Malhi

ليکڪ :- گوبند مالھي

طوفاني ڪليون

گوراءَ کان هيٺائين ست ڪوه، ٻئي اڪيلائي اڪيلا
هڪ رستي تان هلندا رهيا هئا...

عبدل چوڪريءَ کان سوال ڪيو، ”او رستي تان
ويندڙ چوڪري! تون ڪيڏانهن وڃي رهي آهين؟“
چوڪريءَ کان چرڪ نڪري ويو. هو ٽڪڙو ٽڪڙو
هلاي لڳي...

عبدل ڳاڻڻ لڳو... ڳاڙهو گلاب جو گل رستي وانگر
جلدي جلدي پيچري تان وڃي رهيو آهي...

چوڪري ٻيهي رهي. هن تيز نگاهن سان عبدل
طرف نهاريو. گچ ڊير ڏانهن نهاريندي رهي ۽ پوءِ
پنهنجيون ڪچيل پاڪون جهڪائي ڇڏيائين، ائين جيئن
ڪنهن نرم مل چشمي مٿان بادلن جي چايا ڇانڻجي وڃي.

جڏهن سر سوتِيءَ پنهنجي مٿي تي ڊاٻو رکيو، تڏهن
ڪمان ۽ ڏنڻ جو تفاوت صاف ظاهر ٿي پيو! هتي جسم
جو انگ ڀريل هو. عورتپڻي جا سڀئي آثار ايترا ته
نمايان هئا جو عبدل جا هٿ ڏکي اٿيا ۽ دلي مان ٿورو
ڀاڻي ڇاڪي سر سوتِيءَ ۽ عبدل جي چهرن تي پيو ۽
هو هليو ويو.

تون ڪٿي آهين؟ اچين ڇو نٿو؟ ڏس ڏاهو ٿي،
جڏهن تون ايندين ته مان توکي ڪجهه به نه چونديس!

مان پنهنجو پاڻ تنهنجي قدمن ۾ اڙي ڇڏينديس. مان
تنهنجي لاءِ ندي بطجي پونديس، شانت، گهري،
هوريان هوريان وهڻ واري! مان تنهنجي لاءِ هوا جو
جهوڻو بطجي پونديس، خوشبوءِ سان ڀڙ... ڪومل... ۽
جڏهن شام ايندي، رات گهري ٿيندي، مان پنهنجا وار
چوڙي تنهنجي آغوش کي ڪستوريءَ جي خوشبوءِ سان
ڀري ڇڏينديس، ازوقت سڄي وايو منڊل ۾ خوشبوءِ،
ڪولتا ۽ سدر ٽا ڪانسواءِ ٻيو ڪي به نه هوندو.
۽ هيٺ خاموش فضا ۾ ڪير ڳائي رهيو هو...
ڀريميءَ کي وٺڻ لاءِ ريل گاڏي اچي ويهي آهي...
او ٻاٻو، متان ڪيس ٽڪيٽ ڏين... اڃ اسانجي جدائيءَ
جي رات آهي.

هنجي پيرن وٽ هڪ نوجوان ڇوڪري ويٺي هئي.
هوءَ وچولي قد واري نهايت ئي سندر جوانڙي هئي،
چهرو ايترو نه ننڍڙو ۽ خوبصورت هو جو هڪ ئي
منيءَ ۾ سمائجي وڃي.

هن جڏهن ان جوانڙيءَ جو هٿ پنهنجي هٿ ۾ ڪنيو،
تڏهن اهو هٿ برف جيان ٿڌو هو... تڏهن هن جي
سڄي جسم تي چڻ ماکوڙيون ڊوڙڻ لڳيون.

هن ان جوانڙيءَ جي لاش کي ڇڪي پنهنجيءَ چانيءَ
سان لاٿو — هنجي آئين پلڪين کي ڇهيو ۽ هنجي سنهڙن
چون تي بي پناه منيون ڏنيون.

سندڪار:- پڳوان ميواڻي ساڍا ٽي رپيا.

ڪلياڻي

ليکڪ:- جننندر سند گار:- لڇمڻ ساڻي
هڪ اهڙي سنڌي عورت جي ڪهاڻي، جنهن
ڪڏهن به سک جو ساه نه کنيو. ڄا پنهنجي سنڌ کان
نڌي پڻ کان ئي جدا ڪئي ويئي... جنهن ولادت ۾ تعليم
حاصل ڪئي ۽ ڊاڪٽر بڻي... ڊاڪٽري هلائيندي،
هوءَ خود پاڻ کان نفرت ڪرڻ لڳي. چوڻ لڳي، 'معي ڇا
آهي؟ انسانن جي چيڙ ڦاڙ؟' هن ڊاڪٽري ڇڏي ڏني...
هنجي دل ۾ ڪو ملتا وارا پاڻ هئا، هنجي دل ۾ انسان
لاءِ پريم هو، هوءَ پريم جي بکي هئي...
هوءَ شاعره بڻجي ويئي...

ڪويتائون لکندي به کيس انهن مان ڪو رس نه
آيو. ڪوبه سک نه مليو... هوءَ پنهنجو پاڻ کي نڌڻي
محسوس ڪرڻ لڳي. پنهنجي ديس وارا کيس پنهنجو
نٿا سمجهن، ولادت وارا کيس پرائو ٿا سمجهن! ۽ هيءُ
جيون کيس پسند نه هئا! هن جيون ۾ کيس سڀڪجهه
ڍونگ پئي لڳو. هن چاهيو ته هوءَ ٻيو جنم وٺي، ڪنهن
ٻيءَ وڏندڙ دنيا ۾ يا بلڪل اڳي جيان نڌيڙي، ٻيپرواه
۽ چيڙي هجي ۽ پنهنجي وطن جي گهٽين ۾ پنهنجين
ساهيڙين ۽ ساهيڙن سان رانديون ڪري، ساڻن وڙهي
۽ پوءِ روئيندي اچي ماءُ کي ڏانهن ڏئي.

۱۷۰ صفحا - ڪارڊ ڪور - رنگين رٿر -

قيمت ٻه روپيا

ساهيڙي

مٽي هنجي بلڪل ويجهو ٿي ويئي ۽ آندڻ پنهنجي
دل جا اٿندڙ امنگ روڪي نه سگهيو، تڏهن هن ڪن
۾ ڳالهائڻ جي بهائي پنهنجا چپ هنجي ڪن جي ويجهو
آئي، پوءِ يڪدم ڳلن تي .....

مٽي ڦڙ تي ۽ سان اٿي ڪڙي تي ۽ پنهنجي ۽ پوريءَ
طاقت سان هنڪي پنيءَ ڌاري مڪه هڻي ڀڄي ويئي.
اها بنهي جي ساهيڙپ واري حجت هئي.

جڏهن سڄي دنيا ۾ اسانجي رهڻ لاءِ ڪٿي به جاءِ
نه رهندي، تڏهن گنگا مان مٽي ڪٽي، جمنا مان پاڻي ڀري،
جهوپڙي ٺاهينداسين ۽ پنهنجي پيار سان انڪي رنگ برنگي
بڻائينداسين. جڏهن مان ٽڪل هوندس، هوءَ منهنجي
مٿي تي... ۽ آندڻ محسوس ڪيو ته هنجي نرڙ تي ڪي
نازڪ آڱريون ڪومل دٻاءُ ڏيئي رهيون آهن.
اها آندڻ جي ساهيڙي هئي.

انهن راتين جو ٻئي سڀڻن ۾ هڪ ٻئي کي ڏسندا هئا...
پر پوءِ اڃانڪ ساهيڙي پرائي ٿي ويئي.

ساهيڙي

ٿرڪن ۽ مرڪن جي گڏيل ڪهاڻي آهي.
اڄمڻ ساڻي ۽ جو لڪيل سنڌي جيوت تي هڪ
بهترين افسانو آهي.

۱۲۰ صفحا - ڪارڊ ڪور - خوبصورت پرنٽنگ -

قيمت سوا روپيا

راڻي ڪتاب گهر - ۴۵، ڪالباد پوي روڊ، بمبئي ۴۰

ٽنگور ساهڻيه

گرديو رابندر نات ٽنگور جا ٿي امر شاهڪار ...
جي هندستان جي سڀني ٻولين ۽ ٻڙ ٻين ۾ ترجمو ٿي
ڪماليٽ حاصل ڪري چڪا آهن.

سويتا :- بن استرين جي دالين جو انوکو چتر ...
هندجي هڪ ئي پرش سان پريم، حسد ۽ غلظت هڪجي
دلچسپ ڪهاڻي ... هڪ وڏو جوانڙي جي دل اندر
اڻندڙ امنگن ۽ اڌمن جي انوکي ڪهاڻي ... بنگالي گهرو
جيوت جو ڊاڪش منظر ... گرديو جي رسيلي ٻوليءَ ۾ ...
۳۲۴ صفحا - پڪو جلد - ساڍا ٽي روپيا.

ملن :- هڪ ٻڌل ٻيڙي جي ڪهاڻي ... هڪ استري
۽ هڪ مرد جي ڪهاڻي ... جي ان ٻيڙيءَ ۾ سوار هئا ۽
ٻيڙيءَ جي ٻڌڻ تي غلطيءَ وڃان هڪ ٻئي کي پنهنجو
پتي ۽ پٽي سمجهي وينا ... ان اوجھ ڇوڪريءَ جي
ڪهاڻي، جا اهو ٻڌي ته هيءُ جوان هنجو سڄو پتي نه
آهي پر هنجو پتي ان طوفان ۾ ئي ٻڏي ويو آهي،
ڏاڍو رٿي ... پر تنهن هوندي به هنسان نفرت نه ڪيائين،
بلڪ هڪڙي ديوتا سمجهي هنجي شيوا ڪيائين. ۱۲۰ صفحا -
ڪارڊ ڪور - رنگين سهڻو رٿر - سوا روپيا.

نيها :- هڪ اهڙيءَ معصوم ۽ پيپرواه ڳوٺاڻيءَ ڇوڪريءَ
جي دلڙيب ڪهاڻي، جا شاديءَ بعد به مڙس کي پيار
نه ڪري، راند روند جي ساٿيءَ راکال سان پيار ڪرڻ
جي ڳالهه مڃيندي ڏرو به نٿي هٽڪي! پر پوءِ جڏهن
پيار جي حقيقي معنيٰ سمجهي ٿي، تڏهن روئي پڇتاءِ
ڪري ٿي. ۱۲۰ صفحا - رنگو آرٽ رٿر - سوا روپيا.

اڏڙي وڃ ڪونج

هوءَ ٻين تي هلندي، اڪندي ڇهندي ڪٿوان وٽ
آئي. اُڪ سمهين ڄاڻين مان پنهنجي محبوب کي
ڳولهن لڳي.

هوءَ لڪڪي لڳائي ڄاڻت وٽ ايندي رهي.
اوسيتائين، جيستائين هنجو محبوب نظرون کان اوجھل نه
ٿيو هوس ۽ جڏهن هو نظرون کان دور ٿي ويو، تڏهن
روئي ويئي، پوءِ به روئندي رهي.
آخر ڳوڙها سڳي ويا. اکين ۾ آنسو نه ٻڃيا. هن
روئڻ چاهيو، پر روئي نه سگهي. ٻڳج عرصو ئي ويو.
محبوب نه آيو. هوءَ انلاءِ وات واجهائڻ لڳي. هنجي رهن
تي پنهنجيون نظرون وڃائي ڇڏيائين، پر هو نه آيو.
هوءَ ڪاٺون ۽ ڪونجن هٿ کيس نياپا موڪلڻ لڳي...
وڃ اڏڙي تون ڪونج، نيٽي نياپا نينهن جا
پسين ٻرين کي، ئڄ نماڻي، ڪڇ نياز
ڇڄڄانس...

ڪي گهڙيون گذاريونسين پاڻ،
اڄ وڃڻي به نه ورهه ٿيا

اڏڙي وڃ ڪونج

اهڙن ئي پشمن جي ڪهاڻي آهي.
۱۰۰ صفحا - پرنگو آرٽ ڪور -

قيمت هڪ روپيه

راڻي پبليڪيشن - ۴۵، ڪالباديو، بمبئي - ۲

شرت ساهتيه

شريڪانت - شرت بابوءَ جو بهترين ناول - سڀ ڀاڱا
ننڍو ڪيل - ۴۴۰ صفحن ۾ - پڪو جلد - ساڍا چار رپيا .
چترهين - اهو ناول جنهن سماج ۾ طوفان مچائي ڇڏيو
هو! سڄو مڪمل - ۷۰۰ کان مٿي صفحا - سوا ست رپيا .
راهگير - ديش ڀڳت انقلابين جي برما ۾ آزاديءَ لاءِ
ڪوششن جي امنگ، اٿاريندڙ ڪهاڻي - ٽي رپيا .
سويتا - جدا جدا ڪردارن ۽ طرح طرح واقعن تي ٻڌل
شرت بابو جو سماجڪ ناول - ۳۲۰ صفحا - ساڍا ٽي رپيا .
جوالا - جنهن ٽن دوستن جي جيوت ۾ طوفان آندو .
۳۲۰ صفحا - دلڪش رنگين رٿير - ٽي رپيا .
ديوداس - جنهن لاءِ هر پڙهندڙ هڪ ٻه ڳوڙها ضرور
وهايا هوندا! ۱۸۰ صفحا - رٿير تي آرٽ چتر - ٻوٽا ٻه رپيا .
وجيا - اهو ناول جو بار بار پڙهندي به نئون مزو پيو
ايندو . ۲۷۵ صفحا - پڪو جلد - سهڻو رٿير - ٻوٽا ٻه رپيا .
چندرنات - دڪياري نئين نورٽيءَ جي اڪٽ دڪن جي
درد ڀري ڪهاڻي - ۱۴۰ صفحا - سوا رپيو .
وڏي دادي - ديا جي ديويءَ جي هر دڪي انسان لاءِ
همدرديءَ جي ڪهاڻي - ۱۱۰ صفحا - سوا رپيو .
فنيو ڀاءُ - سماجڪ ناول ۸۱ صفحا - ٻارهن آنڊ .
ننڍي ماءُ - سماجڪ ناول - ۱۰۰ صفحا - هڪ رپيو .
وڏو ڀاءُ - وڏي ڀاءُ جي ننڍي ماڻهيلي ڀاءُ سان محبت جي انوکي
ڪهاڻي - گهرو جيوت جو نرالو چتر - ۱۲۰ صفحا - سوا رپيو .

وچين دادی - ٻه استريون، انساني سپاڻ جا ٻه روپ.
هڪ پيار جو ۽ هڪ نفرت جو! ۵۶ صفحا - ڏهه آنه.
ڪاشيدان - پيار ۾ غلطفهمي ۽ ٽي شرمت باپوءِ جو شاهڪار
۽ بيحد ڪامياب ناولت. ۶۴ صفحا - آرٽ ڪور - ڏهه آنه.
انويما - پريم پسند شادي ۽ ٽي هڪ انوکي پريم ڪهاڻي
۽ هڪ ننڍي ڪهاڻي "هر پڇرڻ" ۶۰ صفحا - ڏهه آنه.
پرڪاش ۽ چاڀا - عمدن تشبيهن ۽ ساهتيڪ فن سان پريل
ڪهاڻي ۽ هڪ ننڍي ڪهاڻي "ايمان" ۶۰ صفحا - ڏهه آنه.
آتما - ٻن دٻن ۾ لهندڙ چڙهندڙ امنگ جي لهرن جو
ناولت ۽ هڪ عمدي ڪهاڻي - ۱۰۰ صفحا - هڪ رپيو.
چنگاري - ٻال وڌو جي دکن پري زندگي ۽ دل ۾ اٿندڙ
انيڪ اڌمن جي بهترين ڪهاڻي - ۱۰۰ صفحا - هڪ رپيو.
ننڍي ڪنوار - بنگالي گهرو جيوت جو حقيقي ۽ نهايت
دلچسپ چتر - باڪل ڪلائيندڙ - ۱۰۰ صفحا - هڪ رپيو.
ستي - هڪ عجيب سپاڻ واري استري ۽ جي غلط شڪن
شبهن جي ڪهاڻي - ۳ ٻيون به ڪهاڻيون - ۵۲ صفحا - ڏهه آنه.
پريش - گهرو جيوت تي هڪ درديلي ڪهاڻي - پٺيان
ٻي به ڪهاڻي "مقدمي جو نتيجو" - ۵۲ صفحا - ڏهه آنه.
تصوير - قديم برما جي هڪ شهزاديءَ جي انوکي پريم
ڪهاڻي - ۲ ٻيون به ڪهاڻيون - ۵۸ صفحا - ڏهه آنه.
نرتڪي - هڪ سادو دل شخص جي نرتڪيءَ سان
پريم جي ڪهاڻي ۽ "بلاشي" ڪهاڻي - ۵۶ صفحا - ڏهه آنه.
اندومتي - استرين جي آزاديءَ جي وشي تي ننڍو
ناولت - ۶۴ صفحا - آرٽ ڪور - ڏهه آنه.

ڀرپات ساهتيه مالا جو ساهتيه

نئين گرهستي شرت چندر ۱۴-۱

نئين گرهستي نئين زماني جي نئين ڪهاڻي آهي
۽ نئين گهر بنائڻ ۽ انکي سڃاڻڻ جي جڳ هڪ م-ن
موهنڊڙ ڪوينا آهي.

ڪوينا شرت چندر ۱۲-۰

مالي حالتن جي ڪري جوان ڪوينا هڪ ٻڌي
سان شادي ڪرڻ لاءِ تيار ٿي ويئي ليڪن ... پيار جي
مظاهري کانسواءِ پيار جو انوکو چتر ...

اڃا رات باقي آهي موهن ڪلپنا ۸-۱

۱۵ آگسٽ ۱۹۵۵ تي هڪ پاسي کان ستيا گرهه
نعرن جي گونج مچائيندا گوڻا ۾ گهر يا ۽ ٻئي پاسي کان
بند وقون چلائڻ لڳيون .. فت - فت - هڪ ڪريو
ٻيو ڪريو، ٽيون ڪريو. بند وقون چلائينديون رهيون
۽ اڳيان وڌندڙ ڪرندا رهيا ... ائين ”اڃا رات باقي
آهي“ جي سڄي ڪهاڻي وجود ۾ اچي ويئي.

پياس ۰-۱

زندگيءَ جي سڀ کان اهم پياس جي تصوير ... سا
هڪ استري توهان اڳيان پيش ڪري ٿي جيڪا
هڪ ڪڪي کي گود ۾ کڻائڻ جي آس ۾ پنهنجي
پياس ڪنهن عجيب جنس ۾ اچي ٻجھائي ٿي. اها
پياس پاپ ٿي ويئي؟ پنهنجي مڙس هوندي اها پياس
پاپ ڪيئن ٿي؟؟

پاپ پڙهي جواب حاصل ڪريو.

راڻي پبليڪيشن طرفان ٻه رسالا
نڪرڻ ٿا آهن.

راڻي - ڀارتي ناول هالا
هر هڪ جو ساليانو چندو ۷-۰-۰
سڄي سال ۾ ڪل ۱۰-۸-۰ روپين
جا ناول ڏنا وڃن ٿا. سال جي شروع
۾ هڪ پيٽ پوسٽڪ ۽ هر ٻي مهيني
هڪ مڪمل ناول. گراهڪن کي
اڳ ۾ نڪتل ڪتابن مان وڌيڪ ٻڌڻ
ٿي ڪتاب ملي سگهندا.

راڻي ۽ جو سال جنوري ۽ ڀارتي
جو جولاءِ کان شروع آهي. ڪتاب
نهايت خبرداري سان سرٽيفڪيٽ
آف پوسٽنگ هيٺ موڪلجن ٿا.
رجسٽر لاءِ ۲-۴-۰ وڌيڪ موڪلڻ گهرجي.
لکپڙهه لاءِ جوابي ڪارڊ موڪلڻ
نهايت ضروري آهي.

ساليانو چندو مٺي آرڊر ڪرڻ
گهرجي. وي-پي جي حالت ۾
ان کان وڌيڪ لڳندا. ولايت جا
گراهڪ برٽش پوسٽل آرڊر ذريعي
موڪلي سگهن ٿا.

راڻي ۽ جا ڇاڻو سال ۾ نڪتل ناول
ملن. پيٽ پوسٽڪ سوا روپيه
سرڀڻا ساڍا ٽي روپيه

راڻي

ٻه ماهي ناولن جو رسالو

سال - ۳

جون - جولاءِ ۱۹۵۲

سمپادڪ:-

لچمڻ ساڻي

ساليانو چندو ۷-۰-۰

ولايت رجسٽر ۹-۰-۰

اڻڊريس:-

راڻي ڪتاب گهر

۵۴۵ ڪاوراڻو بلدينگرهه

دوبئي تلاغ بمبئي ۲۰

رام، ڀرين ۾ن سالن بعد، پنهنجي
جنم ڀوميءَ جي ننڍي سٿيشن جي
پليٽ فارم تي قدم رکيو ته حيرت ۽
خوشيءَ جي مليل جهليل احساس
وڃان کانئس بي اختيار نڪري ويو،
”توهان! ... توهان پاڻ سٿيشن تي
اچڻ جي ...“

هن اها لک ڀاڱي ڀاڱي ڪئي
ورتو ۽ رام پنهنجو ڄمڻو ڀورو ڪري
نه سگهيو.

هن رام کي پاڪر ۾ ئي گاڏيءَ
کان ڀريو ڇڪي ويندي چيو،
”ڪهڙي گناهه جي سزا طور تون مون کي
توهان ڪري سڏيو؟“
رام چيو، ”پاڻوءَ اڪيو هو ته هاڻ
سيدات جي گاڏي توهان ...“

”وري توهان! سيدات جي
گاڏي نشين بڻجڻ سان ڇا مان عمر
۾ توکان وڌي ويس؟“
”عمر ۾ نه سهين، مرتبي ۾
بي شڪ ...“

شاهه ڪجهه چوي نهن کان اڳ
شاهه جي خاص خيليءَ ٻنهي دوستن

جي ويجهو اچي چيو، ”شاهه سائين سامان لهي ويو...“
 رام شاهه جي پاڪر مان نڪري چيو، ”عثمان تون!
 منهنجو نه توڏانهن ڏيان ٿي نه ويو...“
 شاهه کلي چيو، ”وڏي ماڻهوءَ ٿيڻ جا اهي اهڃاڻ
 آهن.“

رام چيو، ”وڏي ماڻهوءَ بطن جو سوال ناهي، توهان کي
 سٽيشن تي آيو ڏسي منهنجي حيرت جي حد نه رهي...“
 شاهه چيو، ”ايڏي سمجهاڻي ڏيڻ جي ضرورت ڪانهي.
 تون سامان سنڀال. گارڊ وسل هڻي آهي.“

رام ان وچ ۾ سامان جي ويجهو وڌي ويو هو. سامان
 جا ٽنگ ڳڻپيڊي چيائين، ”هڪ، ٻه، ٽي، چار، پنج...
 سڀ آهن. عثمان سفر لاءِ ڪنيل نڪر جي گهگهي لاهڻ
 به نه ڀليو آهي.“

شاهه کلي چيو، ”انصاف تنهنجا به نه وساربا. گهگهي
 ٻه سال اڳ زور ڪري مون توکي ٻڌائي هئي. ان کي
 سانڍي سلامت ڪڍي آيو آهين...“

عثمان ادب سان چيو، ”قبلا، سامان علوءَ جي بکيءَ
 ۾ رکايان يا نيٽوءَ جي ۾؟ ٻنهي مان ڪنهن کي به سواري
 ملي نٿي ڏسجي...“

شاهه چيو، ”علوءَ جي ٽانگي ۾ رکاء. چئمپيس نه گهوڙي
 کي گهنگهرو ٻڌي...“

گاڏي آخري وسل هڻندي چئي. آهستي آهستي
 گاڏي پليٽ فارم ڇڏڻ لڳي. شروعات ۾ ائين ٿي پاسيرو

تہ ٻئي دوست بہ گویا گاڏي سان قدم ملائیندا گیت
ڏانهن ئي وڌيا پر ٿيو ائين جو گاڏي پليٽ فارم ڇڏي
۽ هيءُ اڃا گیت کان پري هئا!

رام چيو، ”اڄ صبح جو ئي ايتري گرمي ئي آهي يا
روز هوندي آهي؟“

شاهه کلي چيو، ”تون واقعي وڏو ماڻهو ئي ويو آهين.“
رام ابوجهائيءَ وچان چيو، ”مون اوهانجو مطلب نہ
سمجهيو.“

”ٻن سالن جي اندر اندر وطن جي آبهوا بہ وسڙي
ويئي آئيئي. هيءُ جولاءِ جو مهينو آهي ۽ هت ڇوويه
ئي ڪلاڪ گرميءَ جو راج رهندو آهي.“

شاهه کيس ڪو طعنو نہ هنيو هو، اها رام کي بخوبيءَ
ڄاڻ هئي ۽ پوءِ بہ هن جي دماغ تي هٿوڙو لڳو، ”ٻن
سالن جي اندر اندر...“

شاهه هنکي زياده ويچار ڪرڻ جو موقعو نہ ڏنو. ريلوي
ويندڙ جي سٽل وٽ پهچي پڇيائين، ”ٽاڌل پيئڻدين يا
آرينج؟“

”نہ ٽاڌل، نہ آرينج.“

”يعني؟“

”مونکي پيگ جو گلاس ڪپي.“ رام جي چنن تي
مرڪ ٻوڙي آئي.

شاهه ويندڙ کي چيو، ”ڪرمون، بہ ٽاڌل جا گلاس.“
پوءِ رام ڏانهن نهاري مرڪي چيائين، ”پيگ نہ اوطاق

ٺي پيئي ٺي. اول تون ڪرمونءَ جي ٿاڌل جو ڏاڻو وٺي
ڏس، ڪرمونءَ جي ٿاڌل ۾ پنهنجي نالي سان آهي.
ڪن ڪرمون... ”

ڪرمونءَ ٿاڻيءَ سان برف ڪٽيندي چيو، ” سائين
ياڻ قدر دان آهيو... ”

رام پڇيو، ” ڪرمون، مون کي سڃاڻين ٿو؟ ”

ڪرمونءَ برف ڳلاسن ۾ وجهندي چيو، ” سائين،
ڏسو، چوي ڇا ٿو؟ ماستر رسول بخش سامهون ساڳيءَ
بينچ تي وهندا هئاسين. ديوان، مون کي اهو به ياد آهي
ته مان گهران حساب ڪري نه ايندو هوس. تون گهند
لڳل کان اڳ مون کي حساب ڪري ڏيندو هئين ۽ مان
ماستر جي مار کان بچي ويندو هوس... ”

رام ٺهڪ ڏيئي چيو، ” رسول بخش جي مار به ملر
هوندي هئي... ”

شاهه ڪرمونءَ کان ٿاڌل جو ڳلاس وٺي رام ڏانهن
وڌائيندي چيو، ” مون کي ان مار جو ڪو آزمودو نه مليو.“
رام چيو، ” سيداڻي ٻار تي هٿ هلائڻ جي رسول بخش
کي ڪڏهن همت ٿي نه ٿي، پوءِ ٿاڌل جا به ٿي ڏک
پري چيائين، ” ٿاڌل واھ، جي آهي.“

شاهه مرڪي چيو، ” رسول بخش جي مار، ڪرمونءَ
جي ٿاڌل... ٻن ناميارين چيزن مان هڪ جو ڏاڻو مون
ٺوڪان وڌيڪ چڪيو آهي.“

رام پليٽ فارم جي جهنگلي مان ٻاهر نھاري چيو،

”هتان جي ته رونق ئي ڦري ويئي آهي.“
 شاهه چيو، ”هو سامهون دڪانن جي قطار ڏسين
 ٿو، ڪو به جي ساڄي پاسي آهي دڪان پر سال مون
 جوڙايا هئا فيضوءَ جي صلاح تي...“
 ”فيضو ڪهڙو؟“

ڪرمونءَ هڪ پورٽر کي پاڻيءَ جو گلاس ڏيندي
 چيو، ”ديوان، تون ته غضب ٿو ڪرين. فيضو محمد
 پنهنجو ڪلاسي نه هوندو هو. هن سال وڪالت پاس
 ڪئي اٿس.“

ڪرمونءَ جو طبعو رام جي دل اندر چڙهي ويو.
 بشيماني ظاهر ڪندي چيائين، ”ننڍپڻ ۾ ئي دوست
 وڇڙي وياسين. تون سڪول ڇڏي ناناڻن ۾ حيدرآباد
 هليو وئين. فيضو ڪنڊياري تعليم ورتي ۽ مون ناروشاهه
 ۾ ڪاليج به فيضوءَ ۽ مون جدا جدا وسايا. مان ڪراچيءَ
 ۾ پڙهيس ۽ هو شڪارپور ۾. ٻه سال اڳ، ته مان سنڌ
 جا وٽ ئي ڇڏي ويس.“

شاهه چيو، ”ائين ٿيندو آهي.“ ائين چئي هو
 ڪرمونءَ کي خالي گلاس ڏيئي پليٽ فارم جي گيت
 ڏانهن وڌڻ لڳو.

رام خالي گلاس موٽائيندي چيو، ”پيسا...“
 ڪرمونءَ واضح ٿي آڱور رکي چيو، ”شش... شاهه
 صاحب بگڙندو. تنهن کانسواءِ جهوني ڪلاسيءَ جي
 ڪجهه مهماني ڪرڻ جو مونکي به حق آهي.“

شاهه پري کان چيو ، ” اڄ نه . ڳالهين ڪرڻ لاءِ
زندگي پيئي آئون .“
رام چيو ، ” وري گڏ باسين .“ ۽ هو شاهه ڏانهن
وڌي ويو .

شاهه ۽ رام سٽيشن کان ٻاهر نڪتا ته هڪ پير مرد
اچي شاهه کي پيرين ليو .
شاهه پڇيو ، ” پيرو ، ڪر خبر .“

پيرو ۽ هڪ قدم پٺتي هڻي ادب سان چيو ، ” مان
سائينجن جي اوطاق تي ويو ۽ هوس ڏس مليو سائينجن
ٽيشن ...“

شاهه پڇيو ، ” خير نه آهي .“ شاهه رام جو هٿ پڪڙي
ٽانگن جي سٽنڊ ڏانهن وڌيو . پيرو ۽ بنيان ايندي چيو ،
” سائين کير ناهي . جمعدار جانه محمد شيرو ۽ آي ناحق
لاڪپ ۾ ڪٽي بند ڪيو آهي .“

شاهه علوءَ کان گهوڙي جون رٿون وٺندي چيو ،
” ناحق نه چؤ ميان . پراڻي ڳوٺ ۾ ڪالهه جيڪو ڪاٺ
لڳو آهي تنهن ۾ شيرو ۽ جو هٿ هونڊو ئي ...“

پيرو ۽ نماڻائيءَ سان چيو ، ” قبل ، شيرو ڪالهه رات
مڪراپور ويو هو ، وڏيري جمالدين جي فرزند جون ڪاڇ هو ...“
شاهه کلي چيو ، ” تنهنجي معنيٰ گهر نه هو نه . پوليس
وت هيڪاري ثبوت وڌيو .“

شاهه رام کي ٽانگي جي اڳئين خاني ۾ ڇڏي
اشارو ڪيو .

پيروء چيو، ”سائين، اوهان جي رعيٽ آهيون ...“
 رام جي ٽانگي تي چڙهڻ بعد شاھ گهوڙي جون رٿون
 جهلي ٽانگي جي اڳئين خاني ۾ چڙهي ويٺو. علوء کان بيد
 جو اڪڻ وٺي چيائين، ”ان جو اهو مطلب نه ٺاهي،
 اوهان ڏوهه ڪندا رهو ۽ مان توهان کي بچائيندو رهان.“
 پير مرد جي اکين ۾ آنسو ڀرجي آيا هئا. هن اشڪبار
 اکين سان چيو، ”مرشد، شير و بيگناهه آهي...“

شاھ چيو، ”بيگناهه آهي ته چٽي ايندو. ميان،
 هرو پيرو بادشاهه گڙدي ڪا نه آهي.“

پيروء ڪلهي تي پيل انگريجي سان اڪيون اڳهندي
 چيو، ”سائين جن جمعدار جانهمد جي طبع مان واقف
 آهن. هو شيروء تي اهڙي مار وجهندو جو وڌيڪ مار
 کان بچڻ لاءِ هو ڏوهه سر تي ڪٽندو...“

شاھ چيو، ”ڪورٽ ۾ ڦري سگهين ٿو. پوليس ۾ ڏنل
 زبانيءَ جي ڪورٽ ۾ ڪا قيمت ڪانهي.“

پيروء نهايت عاجزيءَ سان چيو، ”حاڪم، رهڻو ته
 هن تر ۾ آهي...“

پنئين خاني ۾ ويٺل علوء چيو، ”شيروء جو نهال
 جي دڪان کي ليگل ڪاٽ ۾ هٿ ٺاهي. قبلًا، ايترو مان
 به چٽي سگهان ٿو.“

شاھ مرڪي چيو، ”چورن جا پائر ڳنڍ پڇوڙ.“ پوءِ
 عثمان، جو اڃا تائين هيٺ بيٺو هو، کي چيائين، ”تون
 به چڙه.“

عثمان پٺين خاني ۾ چڙهڻ لڳو.
 پيروءَ پاڏايو، ”سائين، اوهان وات تي جمعدار ڪي...“
 هڊجو ڳاو وري ڀرجي آيو.

شاهه چيو، ”مان وات تي عثمان کي لاهي جانم محمد
 کي اوطاق تي گهرايان ٿو. شيروءَ خلاف وٽس ٿاڀتي
 هوندي ته مان ڪجهه نه ڪندس.“

پيروءَ ٽانگي جي ويجهو اچي، شاهه جي پيرن تي
 هٿ رکي چيو، ”قبلا، اوهان جو بڪت بالا رهي.“ پوءِ
 هٿ ڇائيءَ سان لائيندي ڀري ٿي بيٺو.

رام آهستي شاهه کي چيو، ”هن ويڇاري کي به
 چاڙهي هلاو.“

شاهه چيو، ”ائين هلاجي ته سيديءَ جي پڇاڻي اچي
 وڃي.“ پوءِ پيروءَ ڏانهن نھاري چيائين، ”ميان، تون
 به پٺيان چڙه.“

علوءَ سوڙهو ٿي پيروءَ کي جاءِ ڏيندي چيو، ”اهو
 اسانجو سيد اٿيئي. هالاڻيءَ وارو سيد هوند بيٺو به نه
 سهيئي.“

پيروءَ وهندي چيو، ”آبا، تڏهن ته اسين به هن
 سائينءَ جو در جهلي بيٺا آهيون.“

شاهه رٽرن کي چئي ڏني. گهوڙو ڳوٺ ڏانهن وڌڻ
 لڳو. گاڏيءَ جا ڦيٽا، گهوڙي جا سڊب ۽ هنڃي ڳچيءَ
 ۾ ٻڌل گهنڱهرو ٽال تي ٽال ملائي عجيب موسيقي پيدا
 ڪري رهيا هئا. پٺيان پچندڙ وڻ ۽ ڪيت فضا کي ٽهائين

ونگين ڪري رهيا هئا. رام جي دل مڃلجي ويئي.
هو گنگنائڻ لڳو:

خاص ڪٿوري ڀانيان وطن جي واري
مٽي مٽري ملڪ جي مشڪان موچاري...
شاهه ڪلي چيو، ”ننڍي هوندي وارا رهي پيس...
اڃا ياد اٿيئي؟“

رام ورائيو، ”گاهه به گلزاري، بت باغيچو ڀانيان...
هيءُ بيت به وسرڻ جا آهن.“ ڪجهه دير کان پوءِ چيائين،
”هاڻ ته هت بت واقعي باغيچا ٿي ويا آهن، اوهانجي
ڪوشش ۽ جفاڪشيءَ سان.“

شاهه ٺهڪ ٽٺو ۽ چيو، ”منهنجي ڪوشش ۽ جفاڪشيءَ
سان! توکي ڪنهن گمراهه ڪيو آهي؟“
”ڀاڻو وقت بوقت ڳوٺ جو واڻ سواڻ چنئين پر لڪندو
هو. هن لکيو، ”سيد علي اڪبر شاهه صاحب جي
ڪوشش ۽ جفاڪشيءَ سان ڳوٺ جي رونق ٿي پي
ٿيندي پيئي وڃي...“ هن شاهه جي سچي نالي تي خاص
انداز ۾ زور ڏنو.

شاهه چيو، ”سيد علي اڪبر شاهه صاحب... مون پر
صاحب بڻجي وڃڻ جو ڪو ڪرو ڏسڻ ۾ اچيئي ٿو؟...“
رام ڪلي چيو، ”پنهنجن خاني ۾ ويٺل پير مرد ان جو
زندگي ثبوت آهي. ڳوٺ ۾ اڃا چور يون ۽ کات هليا پيا
اچن! مون سمجهيو هو ته توهان جي راج ۾ انهن جو انت
اچي ويو هوندو.“

”جيستائين بڪ، ۽ بي علمي زور آهي تيستائين
چور يون ۽ کات گهٽبائي ڪونه.“

رام شاھ ڏانهن ٺهاري پڇيو، ”اوهان به ائين مڃيو ٿا؟“
شاھ گهوڙي کي ڇڪي ٻيھاري چيو، ”عثمان، تون
ٿاڻي اندر وڃي ڏس ته ڇا نه ڪندو آهي؟ جيڪڏهن هجي
ته مون کي ڇٽائج. مان اڳوڻو هينئر ئي به ٿي منٽ
سائس ڳالهائي شيروءَ وارو معاملو پورو ڪري ڇڏيان.“
پوءِ رام ڏانهن ٺهاري چيائين، ”تون گهر وارن جي سڪ
به چار منٽ دٻي سگهندين نه؟“

رام چيو، ”آمان، پاڻو ۽ ٻيا گهر وارا سمجهي وينا
هوندا ته اڄ مان آيو ئي ڪونه آهيان.“

”مان هيڏانهن ايندي پيمن کي دڪان تي چڻي آيو
هوس ته رام کي وٺڻ ٿو وڃان. هو سمجهي ويو هوندو
ته مون توکي ڪٿي ترسائي ڇڏيو آهي.“

”اوهان کي منهنجي اچڻ واري گاڏي به پاڻو ٿي
ٻڌائي هوندي... اوهان ناحق تڪليف ورتي. مان گهران
ٿي اوهان وٽ پاڻ کان پاڻهي سلامي پراڻ اچان ٿي ها.“
شاھ جو منهن ڪنهن حد تائين سرخ ٿي ويو. خشڪ
آواز ۾ چيائين، ”ننڍپڻ جي دوست کي سٽيشن تي وٺڻ
لاءِ اچڻ تڪليف اوهان کاليجي تعليم ورتل لاءِ هوندي.“
”اوهانجي ۽ منهنجي حيثيت ۾ فرق آهي، شاھ سائين!“
”اوهان، شاھ سائين ۽ حيثيت ۾ فرق... اها ئي تعليم
حاصل ڪرڻ لاءِ توکي ٻاهر وڃڻ جي ضرورت ڪانه

هئي. ” ٿاڻي ڏانهن ڏسندي چيائين ، ” جمعدار پاڻ پيو اچي. ”

شاهه گاڏي ۽ مان هيٺ لٿو . هن کان اڳ علو ۽ پيرو به گاڏي ۽ من لهي پيا هئا. شاهه علو ۽ کي چيو ، ” تون ديوان کي گهر ڇڏ. پيسا ڏيئي نه وٺجائس. ” پوءِ هو رام ڏانهن ڏسڻ ڌاران ٿاڻي طرف وڌي ويو .

پيرو ۽ پڇيو ، ” قبل ، مان ترسان؟ ”
 شاهه رعب مان چيو ، ” تون گهر وڃي آرامي ٿي. ”
 پيرو پيرو پير ۾ پاڻي شاهه جي پٺيان وڃڻ لڳو .
 علو پنهنجن خاني ۾ ويهي گهوڙي کي چڀي ڏني . رام چيو ، ” ترس ، شاهه صاحب جي واپس ورڻ تائين ترس. ”
 علو ۽ رٿون ڏريون ڪري ڇڏيون .

رام ان وچ ۾ پلي ۽ پٽ سمجهي ويو هو ته سندس ننڍڙي جي دوست علي اڪبر ، سيد علي اڪبر شاهه صاحب ، سان گڏ ’مرشد‘ ، ’قبلا‘ ۽ ’حاڪم‘ بطحا بعد ننڍڙي جو سپاءُ ، خصلتن ۽ خامين سهت - جئن جو ٿيڻ برقرار رکيو هو .

اوچتو علو ۽ پڇيو ، ” ديوان ، اوهان ڪاڪتي ۾ پڙهندا هئا نه؟ ”

رام سنجيدگي ۽ سان وراڻيو ، ” شائستگيشن ۾ . ”
 پوءِ چيائين ، ” اهو ڪاڪتي جي ڀرسان ئي آهي. ”
 ڪجهه وقت جي خاموشي ۽ بعد علو ۽ چيو ، ” اوهان کي ضرور وڏي نوڪري ملندي... ”

رام هڪو ٺهڪ ٿيڻي چيو، ”مان يا ماسٽر ئي
سگهان ٿو يا ڪلارڪ.“

علوءَ کي ڪجهه سمجهه ۾ نه آيو، چيائين، ”قاضي
غلام محمد جو فرزند فيض محمد شڪار پور کانپوءِ ڪراچيءَ
پڙهڻ ويو ته هاڻ ڪنڊياري جي شاهه محمد وڪيل سان
گڏ وڪالت شروع ڪئي اٿس، اوهان ايترو پري پڙهڻ
ويا...“

رام گنپيرتا سان چيو، ”مان وڌيڪ ڪمائڻ لاءِ قابل
ٿيڻ جي ارادي سان شانتنيڪيٽن نه ويو هوس.“
علوءَ جو دماغ ٽهائين منجهي ويو. ’وڏن ماڻهن جون
وڏيون ڳالهيون، ائين سوچي چپ ٿي ويو. پوءِ ٿاڻي
ڏانهن ٺهاري چيائين، ”شاهه صاحب اڃا ته جمعدار سان
ڳالهيون پيو ڪري.“

رام پڇيو، ”مان جيڪڏهن وڏيءَ عمر وارن لاءِ هٿ
سڪول کوليان ته اوهان ماڻهو جيڪر پڙهڻ اچو.“
علوءَ خشڪ آواز ۾ چيو، ”ديوان، اسين پڙهڻ تي
وقت وڃايون ته ڪاٺون ڪٿان؟“

”ڏينهن جو گذر لاءِ ڪمايو، رات جو مونوت پڙهڻ
اچو.“ رام هنجي منهن ۾ ٽڪيندو رهيو.

”ائين چؤ نه،“ علوءَ اٽساهه وڃان چيو، ”پوءِ ته ٽئين
۽ پراڻي ڳوٺ جي ماڻهن کان سواءِ اس پاس جا هاري
ناري به هوندا آهن.“

رام ڪجهه چوي ئي چوي تنهن کان اڳ، علوءَ

وري نراسائيءَ سان ڀريل نوع ۾ چيو، ”ڏينهن جو خون
پسینو هڪ ڪرڻ بعد رات جو ننڊ کان جلد ڇڏائڻ
مشڪل آهي، ديوان!“

دام جي اُتساه جو گلو مروئجي ويو.
علو چوندو رهيو، ”رات جو اوجاڳو ڪجي ته ڏينهن
اک، ئي نه پئجي. تنهن کانسواءِ تون سڪول نه ڪنهن
مقرر وقت تي هلائيندين، اسان ماڻهن کي ان وقت فرصت
هوندي به يا نه... باقي واڻيا تو وٽ پڙهي سگهن ٿا.“
دام کي ڪو جواب نه ڏيندو ڏسي چيائين، ”تون به نه
ديوان ڪنهن نه ڪنهن نه وڪريءَ کي لڳيندين. پيمن ته
چوندو آهي...“

دام اُتلائيءَ سان پڇيو، ”پاڻو ڇا چوندو آهي؟“
دام جي ان سوال پڇڻ جو ڏنگ اهڙو هو جو علو
ڏمڪجي ويو. چيائين، ”پاڻي ڪا خاص خبر ڪانهي.
پاڻ سالن کان گهوڙي لاءِ ڊاڻو پيمن کان وٺندا آهيون؛
ڪي شاهه صاحب جي ڪري ڪي ننڍپڻ کان پيمن
سان خوش خير و عافيت جي وات آهي، تنهنڪري.
ڪڏهن ڪڏهن چوندو آهي، ’منهنجو ننڍو ڀاءُ ڪاڪتي
مان پڙهي ايندو ته وڏو عهدو هڃا پير چمندو.“

دام جي دماغ ۾ پڙاڏو ٿيو، ’پهرين مغز ماري پاڻوءَ
سان ڪرڻي پوندي.‘ پنهنجي دلي ارادي کي ڏيکارڻ
ڏيڻ لاءِ ٻاهران چيائين، ”پاڻي ماستري ڪرڻ جو
ارادو آهي، نئين قسم جي ماستري.“ پوين لفظن تي هن

خاص زور ڏنو.

پريان شاه جو آواز آيو، ”تون وٽين ڪو ڇو؟“
 رام وڌايو، ”اوهان... نه، پنهنجي لاءِ ٿو سڀي ٿيس.“
 شاه ٽانگي جي وچو اچي کڻي ويو، ”نٿو ٿو
 پنهنجي پنهنجي صحيح حيثيت سڃاڻي ورتي.“

شاه ٽانگي جي اڳئين ڪٽي ۾ پڙهي ڪٽي کان
 ٽهڙي جون رٿيون ورتيون. عثمان پٺئين ڪٽي ۾ پڙهي
 ويٺو. ٻيو ڪٽي تي ئي ٿي ٿري ويو هو.

شاه ٽهڙي تي پئي ڏٺي. ڪٽي عثمان کان آهستي
 پڇيو، ”شروعات جو ڇا ٿيو؟“

جواب شاه ڏنو، ”شروعات ٿي ته معمار پڇڙو.
 پوءِ جو پٺو ٿي ويو، اٽڪ پنهنجي مٿن اچي ورتي.“
 رام شاه ڏانهن ٺهاري پيو، ”بھ؟“
 ”شاه صاحب، مان هيٺ ڪٽي اوطاق ٿان
 پيو اچان.“

ٽانگو پراڻي ٻُڙ جي ٻاهر واري ڏونين جي لاءِ
 جي ڪناري ٿان هلي رهيو هو. شاه ٽانگو روڪي پڙيو.
 رام ڏٺو ته تلوار ڪٽ مڇين سان هڪ سونڀ ٻوٽي
 جوان شخص ٽانگي ڏانهن وڌي آيو. رام کي لڳو اهو
 شخص مون اڳ ڏٺو ئي ٿاھي.

پوءِ هن شخص ٽانگي وٽ پهچي پيو، ”هيءُ رام
 آهي ڇو؟“

رام واٽو ٿي ويو. شاه چيو، ”ڪٿي؟ ڪٿي؟“

خاص زور ڏنو.

پريان شاه جو آواز آيو، ”تون وٽن ڪونه؟“
 رام ورائيو، ”توهان... نه، منهنجي لاءِ ترسي نهس.“
 شاه ٽانگي جي ويجهو اچي کلي ڇڏيو، ”نٿو
 منهنجي منهنجي صحيح عيشت سڃاڻي ورتي.“

شاه ٽانگي جي اڳئين ڇاني ۾ چڙهي علاءِ کان
 گهوڙي جون رٿيون ورتيون. عثمان پٺئين ڇاني ۾ چڙهي
 ويٺو. ٻيو شايد ٿاڻي تي ئي ترسي پيو هو.

شاه گهوڙي کي ڇڏي ڏني. علاءِ عثمان کان آهستي
 پڇيو، ”شروعات جو ڇا ٿيو؟“

جواب شاه ڏنو، ”شروعات ئي نه جمعدار ڇڏي ڏنو.
 پوءِ جو پلو ٿي ويو، آفت منهنجي مٿان اچي ويئي.“
 رام شاه ڏانهن نهاري پڇيو، ”يعني؟“

”شاه صاحب، مان هيڏي اوهانجي اوطاق تان
 پيو اچان.“

ٽانگو پراڻي ڳوٺ جي ٻاهر واري ڌوڀين جي لاءِ
 جي ڪناري تان هلي رهيو هو. شاه ٽانگو روڪي ڇڏيو.
 رام ڏٺو ته تلوار ڪٿي مڇين سان هڪ سوئيڊ پوئيد
 جوان شخص ٽانگي ڏانهن وڌي آيو. رام کي لڳو اهو
 شخص مون اڳ ۾ ڏٺو ئي ناهي.

پر هن شخص ٽانگي وٽ پهچي پڇيو، ”هيءُ رام
 آهي نه؟“

رام واٽو ٿي ويو. شاه چيو، ”جيالائيءَ ۾ اڃا تو

ٻهريون ڀيرو ئي صحيح ٿي ڪو هڏيو آهي. ” پوءِ رام ڏانهن
نھاري پڇيائين، ” تو سڃاڻس؟ ”

رام ڏهن تي زور ڏيندو رهيو.

شاهه چيو، ” مڪي ڀولو مل جو ٻيون نمبر پٽ آهي
شيوڪ. ” شيوڪ ڏانهن نھاري چيائين، ” صبح صبح
جو ڪيڏانهن پيو وڃين؟ ”

شيوڪ کلي چيو، ” اول اوهانجي اوطاق تي آيس
تہ هڪ بہ شطرنج جي بازي ٿي وڃي. اوهان نہ مليا تہ
بہ گھڙيون جاني محمد سان ٻاڙ پٽاڪ هڻڻ ٿو وڃان. ڪلاڪن
۾ واپس اوهان جي اوطاق تي پهچي وڃبو. ”

شاهه رٽرنن کي ڇڪ ڏيندي چيو، ” ڀلي اچج.
اڄ شطرنج کيلي، اهڙي پڪ نٿو ڏيان. ”

ٽانگو ٿورو اڳيرو هليو تہ شاهه چيو، ” واندا مل، جي
پالھو مل ٿو سڏيئي. ”

رام چيو، ” هاڻي تہ ٺھي پيو آهي، ننڍي هوندي
چولي جو پلو پيو ڇڪاڙيندو هو. ڪندو چاهي؟ ... ”

شاهه چيو، ” شاهوڪاري ٻار چريو يا .... ايف. اي.
بہ پاس ڪري نہ سگھيو. هاڻ هٿ هٿ جوڪائيءَ جا
ڇڪر پيو لڳائي. ”

ٽانگو پراڻي ڳوٺ اندر پهچي چڪو هو. هندن
مسلمانن ” شاهه صاحب نياز ٿئي، ” ” مرشد جو خير
رهي ” جي رت لڳائي ڏني.

شاهه خوش خير و عافيت جي اوت موت ڪرڻ

جي وچ ۾ رام کان پڇيو، ”گهڻا ڏينهن ڳوٺ ۾ رهندين؟...“
 رام کلي چيو، ”عمر ڀر.“

شاهه گديپرتا سان پڇيو، ”مطلب؟“ پوءِ چيائين، ”پيمن
 نه چيو آهي ڪليڪٽريءَ جو امتحان ڏياريندو سانس.“

”ايف وشز ور هارسز بيگرس و ڊ رائيد (خواهشون
 گهوڙا هجن ته هوندي فقير مٿن سواري ڪن). پاڻ جيوت
 جو مقصد چوندي ڇڏيو آهي.“

”ڇا ڪرڻ جو ارادو آئيئي؟“

علوءِ عثمان کي چيو، ”هيءُ ديوان اسان وڏيءَ عمر
 وارن کي رات رات جو پاڙهڻ ٿو گهري.“

شاهه کلي چيو، ”عالیشان مقصد آهي پر...“

رام چيو، ”تو کي منهنجي مدد ڪرڻي پوندي.“

”مان مدد ڪندس ئي. پر گذر لاءِ ٻيو ڪجهه...“

شاهه پاڻءَ گهري سوچ ويچار ۾ پئجي ويو.

رام دريڊ نوع ۾ چيو، ”آجيوڪا جو نه ڪو
 طريقو نڪري ايندو.“

”پيمن رضامنڊ ئي نه ٿيندو.“

”ان کي ڏٺو ويندو. تو پاڻ ئي نه اڳهڻو چيو

جيستائين بڪ ۽ بي علمي زور آهي تيستائين چوريون
 ۽ ڪاٺ گهٽبائي ڪو نه. ان ڏس ۾ ڪجهه ته ڪرڻو پوندو.“

ٽانگو پراڻو ڳوٺ پار ڪري نئين ڳوٺ ڏانهن ويندڙ

سڙڪ تان هلي رهيو هو.

شاهه چيو، ”فيضو خوش ٿيندو. هو اڳيئي وڪالت

کان وڌايڪ وقت هاري ڪاميٽيون ٻريا ڪرڻ کي
ڏيندو رهيو.

ڊار پڇيو، ”تو کي خوشي ٿئي ٿي؟“
”مان ڪجهه به ٺيڪ ٺيڪ چئي نٿو سگهان. مان
انڊين پٺ جي پنهنجي دوستن کي خوش ڏسڻ ۽ چاهيان.
ٻي مون کي ڀرون ٿا ۽ مون به ٻئي انگي راهه ٿان ڦير
وڌائيندا پنهنجي لاءِ مصيبت پٺيان مصيبت ملهه ڳنهندا
رهندا...“

ڊار پڇيو، ”فيض محمد اڄ تو وٽ ايندو؟“
”اڄ ايندو يا مهيني کان پوءِ. مدار هن کي فرصت
ملڻ تي آهي. ايندو ته گهوڙي تي چڙهي ايندو. تنهنجي
اچڻ جو نياپو پاڳو ڏيري سندس گهر اچي موڪليندس.“
ٻئي دوست چپ ٿي ويا. ٿانگو هلندو رهيو. اهو
ٽئين ڳوٺ جي ٻاهرين جڳهين تائين اچي پهتو.
کافي پاسي واري سڪل تلاءُ ڏانهن نهاريندي شاهه
پڇيو، ”هيءُ تلاءُ...“

ڊار ٺهه ٺهه چيو، ”هيءُ تلاءُ به ڪو وسرڻ جو آهي.
هزارن ڪوهن جي دوريءَ تي به هيءُ تلاءُ ۽ ان سان
بدل يادگيريون جان سان جڙيون رهنديون هيون. اڃا
هت ’ڪپڙي ڪپڙي‘ ٿئي؟“

”ڪڙا وڌا ٿي هن تلاءُ کي ڇڏي وڃن، ٻيا انهنجي
جڳهه والارين. تلاءُ ڳوٺ جي لاءِ راند ۽ وندر جو مرڪز
ٻڌيو رهي.“

يڪا يڪ رام جي ڪن تي هڪ ڪورس راڳ - جو
آواز ٻيو:-

ڊيري جا واٽيا - سيد لڏايا ....

رام آواز جي ٿوهه تي اکين کي ڦيرايو:-
چار پنج بازيگر - استريون هڪ گهر جي ٻاهران پنندي
ڳائي رهيون هيون:

ڪڪڙا ڪچن ۾ - هندڙا هٿن ۾ ...

رام ٻلي چيو، ”اڃا هيءَ مدي خارج گيت هلي
ٻيو - اوهانجي راج هوندي ...“

شاهه گهوڙي کي چڪي بهاريندي چيو، ”تو کي
جيڪڏهن پاڙهڻو آهي ته اول انهن بازيگرن کي پاڙهه ...“
رام تهڪ ڏيئي چيو، ”جئن کانئن اهو راڳ - وسري
وڃي ...“ رام ٽانگي کان هيٺ لهي پيو.

شاهه ٽانگي مان لهندي چيو، ”مان ڏاڏي مرحوم
جي غلطيءَ تي شرمندو آهيان، پر هننکي پاڙهڻ جي پلام
ان لاءِ نٿو ڪريان.“

علوءَ ٽانگي جون رٿون وٺندي چيو، ”ڏينهن جو
پنن رات جو ڌاڙا هڻن، بازيگرن جو ٻيو ڪهڙو ڌنڌو آهي؟“
رام جو ڀاءُ دڪان تان لهي ٽانگي جي ويجهو وڌي
آيو هو. رام ڀاءُ ڏانهن وڌيو. پيٽن ڀاءُ مان پيرن پوڻ
جي اميد رکي هئي، پر هنکي هٿ وڌائيندو ڏسي،
منجهي پيو. پوءِ هن ڀاءُ جو هٿ پڪڙي ورتو.
ماءُ اڌ ڍڪيل منهن سان گهر جي چانئ تي بيٺي

پت جو انتظار ڪري رهي هئي.
 شاهه گهر جي دڪيءَ کان پريرو بيٺي چيو، ”اُمڙ،
 منهنجي ڪري توکي رام لاءِ ڪافي اوسپڙو ڪڍڻو پيو.“
 رام ماءُ منهن تهائين ڏيکي چيو، ”اوهانجو به پاڻ
 آهي، اوهانجو به مٿس حق آهي.“

رام ماءُ اڳيان پهچي هٿ جوڙي بيٺو. ماءُ فورن
 هنجا هٿ پڪڙي ورتا ۽ هنکي گهر جي ڏيويءَ
 اندر چڪي کڻي ڇائيءَ سان لائو.

(۲)

ماءُ ڪٽ جي ايس تي پاڻيءَ جو گلاس رکيو ۽ پوءِ
 ڪٽ جي ڀرسان هيٺ رکيل منجھيءَ تي ويهي رهي.
 پت جي منهن تي اکيون اٽڪائي ماءُ چيو، ”پت،
 هڪ ڳالهه پڇان؟“

پيٽن حيرت وچان ماءُ ڏانهن نهاريو، پوءِ وات وارو
 گره ٽڪڙو چٻاڙي ٽڙيءَ ۾ لنگهائي چيائين، ”چو امان...
 اڄ تو مون کان ائين چو پڇيو؟“ هو ٽالهيءَ ۾ ٺاهيل
 ڳڙهي هٿ ۾ جهلي ماءُ ڏانهن نهاريندو رهيو.

ماءُ ڪنڌ هيٺ ڪري چيو، ”ڳالهه ئي اهڙي آهي...
 مونکي ناحق ڪٿيءَ ڪنيو جو ڀرسي ماءُ جي گهر لاڏن
 ئي ويس... تون ڪاڏ نه! هٿ جهلي چو ڀينرو آهين؟“
 ماءُ منجھيءَ تان اُٿي پت جي ڀرسان ڪٽ تي ويهي رهي.
 پيٽن گرهه وات ۾ وجهي چيو، ”نيت به ڳالهه چاهي؟“
 ماءُ چيو، ”باجيگر چوريءَ، مان چوچي ڏيان مٿيءَ

کي. ڪلو سريلو اٿس ته پاڻ تائين اٿس... مان راتوئيءَ جي
سونهن کي ڏوٺي پيئنديس...

پيمن خفي ٿي چيو، ”ڳالهه چاهي، سا ته ٻڌائين ٿي؟“
پيمن زال، جا بيءَ کٽ تي پنهنجي ننڍي پٽ کي
ٽنگيون هڻي سمهاري رهي هئي، چيو، ”ننڍڙي ماءُ
لاڏن تي بازو-گرن جي بستيءَ مان پر يميءَ کي ڪهرايو
هو. آئينءَ هن جا لاڏا ٻڌندي چيو، ’چوريءَ جو ڪلو
ڏاڍو سريلو آهي، شاميءَ چيو، ’جيڪي، پر يمي اڳي پوءِ
تنهنجي ننهن ٻڌي، پوءِ ته هر روز هنجي سريلي کلي
جو...“

پيمن ماءُ چڙ مان چيو، ”مان باهه ڏيانس. شامي ٺٽي
مئيءَ کي پاڇائي ڪري گهر ۾ وهاري. هرئي لاءِ پاڻ
ته ڪا بي سٺي چوڪري ملندڙ.“

پيمن زال ان وچ ۾ کٽ تان اٿي منجيءَ تي اچي
ويئي هئي. هن مڙس ڏانهن نهاريندي چيو، ”ڏور
جي سچ پچ پر يميءَ سان دل آهي؟“

پيمن هڪو ٽهڪ ڏيئي چيو، ”مونکي ڪهڙي
خبر؟ مونکي صرف اها خبر آهي ته رام روز بازو-گرن کي
پاڙهڻ ويندو آهي.“ پوءِ ماءُ ڏانهن نهارِي مرڪي چيائين،
”آمان، پر يمي سو سک ڏيندءِ. اهڙي مضبوط ۽ هڏ
پڳي ننهن کٽ تي وهاري ڪارائيندءِ. هن ننهن وانگر
سڄو وقت لڳن جي سور جي رت ڪا نه لڳائيندي.“
ماءُ جي اکين ۾ آب اچي ويو هو. رڻي جي ڪند

سان اڪيون اڳهندي چيائين، ”تون به ائين ئو چئين...
 مان ڏسان ويئي، تنهنجو رام تان ارواح لهندو پيو وڃي.“
 پيڻ ڪٿ تان ئي گرڙي نيساري طرف ڦٽي ڪري
 چيو، ”منهنجي دلم هن لاءِ ساڳي اڳئين جهڙي ممٽا
 موجود آهي. باقي اهو سچ آهي ته مونکي هنجڻا ڪرڻو
 سٺا نٿا لڳن.“

ماءُ جي ممٽا کي اڃا به وڌيڪ نيس پهتي. ماءُ
 جذباتي ڏنگ ۾ چيو، ”اهڙو ڪهڙو اڳر پاپ ڪيو
 آهي منهنجي رام جو توکي هنجڻا ڪرڻو سٺا نٿا لڳن؟
 هن وهيءَ ۾ ڏنگايون سڀ ڪندا آهن. تون به ته دڪان
 تي وهڻ جي نه ڪندو هئين. جيستائين باهن ويٺو هو
 نيستائين تون به ته گهر ڏانهن ڪا جابداري نه سمجهندو
 هئين...“

پيڻ ٽيليءَ سان ڏند ڪرڙيندي چيو، ”آمان، مان
 رام جيان پڙهيل هجان ته دڪان تي جيڪر اڃ به نه وهان.
 هنکي جيڪڏهن ڳوٺ جي بوڙن ۽ بازيگرن کي ئي
 اڪابر ڪرڻو هو ته ان لاءِ هزار ميل پري وڃڻ جي
 ڪهڙي ضرورت هيس؟“ پوءِ ٽيلي ساڄي ڪن ۾
 گهمائيندي چيائين، ”پيسن جا ٻڪ خرجي ڏگريءَ جو
 ڪاغذ ٽڪر وٺي اهو اهو فريم ۾ ٺهي مڙهائي رکڻو هوس
 ته پوءِ ايترو پيسن ۽ سالن وچائڻ جو ڪهڙو ستوه پيو
 هوس؟ ٻڌاءِ...“ ظاهر هو ته جو بخار هو پاڻ جي سامهون
 ڇنڊڻ کان قاصر هو سو ماءُ اڳيان ڇنڊي من جو بار هلاڪو

ماءُ گرھ، گرھ سان ڀريل واس سان چيو، ”ٻٽ، مان
 هر وڀرو واپاڻي ڪا نه آهيان. مان به سڀڪجهه سمجهائين.“
 ڪجهه وقت بعد چيائين، ”رام جو مڱڻو ڪري ڏيڻ،
 ٻار پونديس ته جوابداري سمجهندو. هيءُ هڪ گهر
 لکيو هو نه.“

پيڻن کي چيو، ”ان ۾ وري هيءُ ۽ جيوڻ-داس
 هڪ راءِ جا نه آهن. جيوڻ-داس جو خيال آهي ته بدليل
 زماني سان بدلاجي هلائي ڪپي. رام جي مرضيءَ بنا ڪٿي
 مائٽي نه ڪرڻ ڪپي...“

ماءُ بلند آواز ۾ چيو، ”رام پريءَ سان ڀرڻ
 چاهيندو ته اسان کي اهو منجهور ڪرڻو پوندو؟ جمانو بدليو
 جٽ ٿي؟“

پيڻن هڪو ٺهڪ ڏيئي چيو، ”رام هر وڀرو اهڙو
 ڪچو ڪم ڪونه ڪندو. شاهه ۽ فيض محمد وڪيل نون
 خيالن جا حامي سڏائيندي به ان کي هاب ڪم کان
 ضرور روڪيندس...“

”ٻڌائڻي ته شاهه کان وڌيڪ ان وڪيل جي رام تي
 برا انچر وڌا آهن؟“

”امان، تون پوروڙي آهين. ماڻهو ۽ جو پنهنجو من
 مضبوط هجي ته سڄو خراب دوستن جا اثر ڪين جهٽيندو.
 فيض محمد اهڙو ويل به ڪونهي.“

ماءُ ليلائيندي چيو، ”تون پاڻ کي چٽي ڏس. ڪڙائيءَ
 سان نه، پاڻوهه سان ڳالهائيندس. من سمجهي وڃي...“

”نه بابا، مان نه ڳالهه چور ڀندو سانس،“ پيمن ڪٽ
 تان اٿندي چيو، ”نهن ڏينهن ڪٿي چيو مانس، ’نوڪريءَ
 جي درخواست چون ته تو ڪرين؟‘ ته نهايت بي ادبيءَ
 واري نموني ۾ چڙڪ جواب ڏنائين، ’مان پنهنجو پلو
 -رو چڱيءَ ريت سمجهي سگهان ٿو.‘ مون پنهنجا ڪن
 پڪڙي ڇڏيا. اهو ڏينهن ۽ هيءُ ڏينهن مون ساڻس
 پڙڪ نه بولي آهي.“

جڳوءَ ڏاڏي اولو ٽپي هن ڀر ٿيندي چيو، ”اڄ جي
 نهرن کان رام بچائي. دؤنسي، جڳوءَ کي سمهارڻ لاءِ
 هن سان گڏ لڏي ته ائين ئي ننڊ ڪجي ويئي اٿس. نه گهر
 جي ڳڻتي، نه ور جي چٽا. مان ته مڙهي پيس چلم ۾.“
 ان وقت پيمن زال هڪ هٿ ۾ چلم ۽ نڙ ۽ ٻئي هٿ
 ۾ ٽانڊن وارو ڦل ڪٽي آئي. ۱۰

جڳوءَ ڏاڏيءَ چيو، ”هيءُ به نهر آهن نه ساڳيو.
 آهي هيءُ به ڳپوراڙي. پوءِ به ڪيڏي نٿي سس ۽ گهوت
 جي شيوا ڪري.“

پيمن زال ڦل گوشت تي رکي نڙ تي ٿورو پاڻي وجهي،
 اهو چلم تي ڦهڪائي جڳوءَ ڏاڏيءَ ڏانهن وڌايو. جڳوءَ
 ڏاڏي منجهيءَ تي ٺهي جڙي ويهي ويئي هئي.

پيمن ماءُ گرڙي ڪري اچي جڳوءَ ڏاڏيءَ ڀرسان
 ويٺي ته جڳوءَ ڏاڏيءَ به چار ٽڪڙيون ڦوڪون ڀري
 ڪنگهندي نڙ هن ڏانهن وڌايو.

پيمن ماءُ نڙ ورتو ۽ جڳوءَ ماءُ نڙي صفا ڪندي

چيو، ”پڙي ڏنڻ، پرسي ماءُ الڏن نجي ڪهڙا پتا ڪهر
 ورهايا. ٻانسي ۽ بي سواڊي. مون نه چٽو نه چڪيو. ان
 نالي ڪرڻ جو ڪهڙو ستوهه پيو هوس...“

جڳوءَ ماءُ جڳ. جي لائي چائي ڪري پنهنجي ڪڏ
 تي موٽي ويئي. پيمن، جوءَ ۽ ننڍڙي پٽ سميت چوٽ
 تي آرامي ٿيو. ماءُ ڇانورن ۽ پاڇيءَ جا ڊيگڙا اڳيان رکي
 رام جو انتظار ڪندي رهي. رام هونءَ به دير سان گهر
 ايندو هو پر اڄ نه تهائين اڌ رات ڪري ڇڏي هئائين.
 ماءُ ڪڏهن پڻ پڻ ڪڏهن دل ٿي دل هر شاهه وڪيل،
 باز يگرن ۽ زماني کي جيءُ پري گاريون ٿي ڏنيون.
 ائيني رام کي به ٿي سخن پٽيائين ته ائيني رام جي دشمن
 جي خير لاءِ ٿي دعا پڻيائين.

رام جي ڪڙي ڪڙڪاڻ تي جڏهن ماءُ وڃي هن کي
 ڪڙو لاٿو تڏهن رام گهر اندر پيهڻ شرط چيو، ”مان شاهه
 جي اوطاق تي کائي آيو آهيان.“

ماءُ پٽ جي پٺيان ايندي چيو، ”روح روح گهر به
 هيءُ جيان توکي سنو ٿو لڳي؟“
 رام چيو، ”مان ڇا ڪريان امان، شاهه ڪارائڻ ڪانسواءِ
 ڇڏي نٿو.“

”تون ايترو دير سان چوڻو اچين؟“ آواز جي تلخي،
 ماءُ، جملي پوري ڪرڻ بعد محسوس ڪئي.
 رام ڏاڪڻ تي بيهي پٺيان ماءُ ڏانهن نھاري چيو،
 ”تو کي تڪليف ٿو ڏيان نه؟ سپاڙهي کان مان ٻاهران

ڪلف لڳائي ويندس. مان نه اچي سگهيس ته شاھ جو
خاصخيلي نائين ساڍي نائين ڪلف پائڻ ايندو.“
”تون سوئل ڇو نه ٿو اچين؟“

رام ڪو جواب نه ڏيئي ڏاڪڻ ڇڙهڻ لڳو. ماءُ به
هنجي پٺيان ڇڙهندي رهي.

پنهنجي ڪٽ تي ويهي رام چيو، ”مان دير سان ڇوٽو
اچان؟ جن کي مان پاڙهيڻو آهيان سي واندائي دير سان
ٿيندا آهن.“

ماءُ ڪٽ ڀرسان بيهي پڇيو، ”ڪجهه مليئي؟“
”دنيا ۾ سڀ ڪجهه ڇا پيسي لاءِ ڪبو آهي، امان!“
”پٽ، پئسو دنيا ۾ وڏي وٽ آهي،“ ماءُ ڪٽ جي
پيرانڌيءَ کان وهندي پنهنجو ڀر ٻوڏ جاري رکيو، ”پيءُ
وارو جمائي ويو. ماءُ هلڻ هاري. پاءُ ڪٽي پنهنجو رت
آهي. پاڇائي نه پرائي ڄاڻي آهي. پٽ، پنهنجو رت به
پئسي بنا سڃي عمر ته نه پچندو. تون ته پڙهيل ڳڙهيل آهين.
تو کي مان ڇا سمجهايان؟“

رام کي گهڙيون سوچ ويچار ۾ پئجي ويو. پوءِ پڇيائين،
”پاڻوءَ توکي ڪجهه چيو آهي ڇا؟“

ماءُ اُمالڪ چيو، ”نه پٽ، ٿوري جيڪڏهن لاءِ مان
ڪوڙ ڪا نه ڳالهائينديس. ڪنوار به ڪجهه نه چيو آهي.
پرائي ڄاڻيءَ تي ناحق الجام نه ٿو رينديس. مان به نه آخر
پنهنجيءَ ڄاڻيءَ واري آهيان. مان پاڻ ئي توکي چوان.
تون ٻين وانگر رهم...“

ماء پو يون جملو نهايت جذباتي نوع ۾ ڇيو. رام جذباتي
 سيلاب کي اڳتي وڌڻ کان روڪڻ لاءِ کلي ڇيو، ”اٿڻ،
 مان ٻين کان ڇا ٻڌڻو آهيان؟ مان ڪاٺان پيان ٿو، گهمان
 ڦرائڻو، ڪلان ڳالهائڻ ٿو...“

”تنهنکي ڇا ڪبو؟ تون نوڪري ڪر، گهر وساءِ.
 هيءُ تنهنجي لاءِ هڪ چوڪري چونڊي آهي. ڏاڍي
 سسٽيل آهي، هڏ پڳي آهي، شڪل جي به سٺي آهي...“
 رام شرارتي ڍنگ ۾ چيو، ”ڳالهائين ائين ٿي، جڻ
 پاڻ ڏٺي ائين ۽ ساڻس به ٿي ڏينهن گهارڻو ائين...“
 ”پين پاءُ لاءِ اهڙي جهڙي چوڪري اڳولهيندي!
 اڄ ڪلهه جا چورا چوڪريون پاڻ ڏسي پسند ڪن ٿا.
 تون به وڃي ڏسي اچ. نواب شاھ ڪهڙي پري آهي؟
 پين وٽان ٿي آئي به ڏيڍ مهينو ٿي ويو ائين.“

رام سنجيدگيءَ سان چيو، ”مان سياڻي جو ڇورو
 آهيان امان. مونکي اها چوڪري ڪٿي جا منهنجي ڪاريه
 ۾ مونسان ساٿ ڏئي.“ رام جي سنجيدگيءَ گنجپير ٿا طرف
 ڪروٽ بدلي. هو چونڊو ويو، ”مونکي اهڙي ۽ چوڪريءَ
 جي ضرورت ڪانهي جا گهر جي نوڪريائي ٿي رهي
 يا صرف ڏکيل چٽيل گڏي بڻي رهي. مونکي چوڪريءَ
 پسند ڪرڻ جي ضرورت ئي ڪانه پوندي. ڪا پاڻڪان
 پاڻهي منهنجي جيوت ۾ ايترو نه گهڙي ايندي جو هنکي
 پري ڏکڻ مشڪل ٿي نه، نا ممڪن بڻجي پوندو.“
 ماءُ کي ڏک ۽ ڪي زفرت مان چيو، ”پوءِ پلي اها

ٻاجيگر چوري هجي!

رام کلي چيو، ”ٻاجيگر به انسان آهن.“

ماءُ لکي آواز ۾ چيو، ”ڦٽير، چور ۽ ڊاڪو!...“

رام سوچڻ لڳو: هنکي ڪئن سمجهايان ته جيڪڏهن ٻاجيگرن جي جهاليت دور ڪئي وڃي ۽ کين ايمانداري ۽ جو پورهيو ميسر ڪري ڏنو وڃي ته اهي به انسان بڻجي وڃن... شايد، ڪافي بهتر انسان...“

ماءُ هنجي خاموشيءَ جو ٻيو مطلب سمجهيو. نهايت نا اميديءَ واري لهجي ۾ چيائين، ”ٻاجيگر چوري منهنجي بڻجي اندر ايندي ته مان وڪ کائي مري وينديس. ماڻهو هاڻي ئي طعن ٿا هڻن.“ ٻيون جملو هن پريل گلي سان چيو. رام دلير چيو، ”ماڻهن جي طعن جي مون کي پرواهه ڪانهي. رهيو هنجو تنهنجي بڻجي اندر اچڻ جو سوال. تنهنجو به ٻلو ٿي سگهي ٿو.“

ماءُ اکين ۾ آب اٽي چيو، ”تون ڇپ ڇو آهين؟ ڇا سچ پچ...؟“ ماءُ اچي رڻ ۾ ڇٽڪي.

ماءُ جي رڻ پٺ جي دل کي پگهاريو يا نه، نيڪ نٿو چئي سگهجي. هن ماءُ کي آٿ ڏيڻ جي ڪوشش ضرور ڪئي.

رام چيو، ”آمان، سچ ته اهو آهي ته مون ڪڏهن شاديءَ بابت سوچيو ڪونه آهي. مون کي حال في الحال شادي ڪرڻ جو ويچار ڪونه آهي. تون وڃي آرامي ٿيءَ. رات ڪافي گذري چڪي آهي.“

ماء پھراڻ جي پلڙ سان ڳوڙها اڳهندي چيو، ”تو منهنجي هڪ به ڳالهه نه مڃي.“

رام ڪت تي سڌو ٿي لپٽيندي چيو، ”ڪمائڻ جو ڪو نه ڪو وسيلو ڳولھڻ جي ڪوشش ڪندس. باقي شادي! ڪرڻ کان اڳ، توکي ٻڌائيندس ضرور. هاڻ نون رجي سمجه. گهڻي چنتا نقصانڪار آهي.“

ماءُ ڪت کان اٿندي چيو، ”ماءُ جي دل آهي چنڊي. چنتا ڪرڻ کانسواءِ رهي ٿي نٿي.“

رام پاسو بدلائي ڇڏيو.

ماءُ پنهنجي ڪت تي لپٽندي هٿ جوڙي چيو، ”ننگي، منهنجو رنگ توتي آهي. پيريءَ ۾ ڪو ٽڪو

نه لائج. لڄ پٽ سان رهائج...“

ماءُ پٽ بچي ڪافي دير تائين جا ڳيا. ٻنهي اڳيان لڳ، پڳ، سا ڳيا مسئلا هئا. پر هنن جي سوچ ويچار جون ڌارائون لمبائيءَ، طرف ۽ روانيءَ ۾ هڪ ٻئي جي بلڪل مختلف هيون. سا ڳيو رست، سا ڳيو ٻڌڻ، سا ڳيو آسمان - پوءِ به ٻڌائي ۽ جوانيءَ ۾ ڪيڏو نه انٽر هو! پراڻا ۽ نوان خيال - ممتا ۽ مروت جي جذبن کان بي همت ٿي ٽڪرجڻ کان ڪناري ڪشي ڪري ويا. پوءِ به پنهنجي پنهنجي مورچي تي محڪم بيٺا هئا!

(۳)

جڏهن رام شاهه جي اوطاق تي پهتو تڏهن شاهه، مڪي ديوارو مل جي ٻن نمبر پٽ شيوڪ سان شطرنج

کيلي رهيو هو. رام اوطاق جي صفحي ۾ قدم رکندي چيو، ”اڄ صبح صبح جو راند کي جنبي ويا آهيو!“ شاه چيو، ”اڄ“ پوءِ پنهنجي هائيءَ کي شيوڪ جي بادشاهه سامهون آڻي چيائين، ”شه، اٿيئي!“ شيوڪ پنهنجي بادشاهه کي ڀر واري ڪاري خاني تي ئي آندو ته شاهه چيو، ”ارنهن، اتي نٿو اچي سگهين. منهنجو اُت ٻيڻو آهي.“

شيوڪ سوچ ۾ مگھن ٿي ويو. شاهه رام ڏانهن نھاري چيو، ”ويھ، نه. ٻيڻو ڇو آھين؟“

رام ٻيڻي ٿي چيو، ”مان وڃانٿو. تون هن راند مان جند ڇڏائي منهنجي ڳالهه ٿي نه ٻڌين.“

شاهه شيوڪ کي چيو، ”راند کي جڻ جو ٿڻ ڪٿي ٿا رکي ڇڏيون. پوءِ اتان ئي شروع ڪنداسين...“

شيوڪ پنهنجي گهوڙي کي اڍائي قدم ٻنٽي هڻائي بادشاهه اڳيان آڏ ڪري رکندي چيو، ”ڇيڪ ڇٽي نه؟“ شاهه دھرايو، ”راند کي اتي ٿا ڇڏيون. پوءِ اتان شروع ڪنداسين.“

شيوڪ ڇڙ مان چيو، ”شاهه صاحب اوهانجون اهي ڳالهيون پاڻ کي نه وڻنديون. هاڻي چلو ڇال ته سائينجن جي خبر پوي.“

رام چيو، ”ڇڳو شاهه سائين! مان وڃانٿو.“ شاهه چيو، ”ويھ، نه.“ وري شيوڪ کي چيائين، ”هينئر پنهنجو دماغ ڪم ٿي نه ڪندو.“ پوءِ شيوڪ

جي ڀر سان گوڏن ڀر ويٺل عثمان کي چيائين، ”عثمان
بورڊ کي جڻن جو تڻ سنڀالي رک.“

شيوڪ راند بگاڙي اٿي ڪڙو ٿيو. چيائين، ”مان
پراڻي ڳوٺ کان سيڙي راند ڪرڻ ٿو اچان. اوهان وٽ
قدر اجهو اهو آهي...“

شاهه هن جي ٻانهن جهلي چيو، ”بگڙ نه. ويهه...
عثمان اندران لسي ته آڻ. ديوان گرم ٿي ويو آهي.“
شيوڪ ٻانهن ڇڏائي چيو، ”مان هت لسي پيئڻ
نٿو اچان...“

شاهه حويليءَ ڏانهن ويندڙ عثمان کي چيو، ”عثمان،
اندران کير ڪٽي اچ. پوءِ شامونءِ کان پرف وٺي اچ.
ديوان کي ٿڌي ملڪ روز جي ضرورت آهي...“

شيوڪ تلخ آواز ۾ چيو، ”ملڪ روز انهن کي پياريو
جن کي گهر ۾ نه ملي سگهندو هجي. اوهانجي چوڻ
ٿي هت به گهريون وندر ڪرڻ اچيو آهي نه ته جمعدار
جانمحمدءِ انجنير راءِ سگهائڻيءَ وٽ پنهنجو من بهليو
رهندو آهي...“ ائين چئي شيوڪ هلاڻ لڳو.

شاهه چيو، ”وڃين ڪيڏانهن ٿو؟ ويهي ٿا ذرا ٻاڙ
ٻٽاڪ...“

شيوڪ دروازي وٽ ويهي چيو، ”اوهان رام جي
هوندي مونسان ڪهڙي ٻاڙ ٻٽاڪ هڻندا. پاڻ وڃو نٿا.“
شيوڪ هليو ويو ۽ شاهه جي چوڻ تي زوريءَ آندل
ڦڪي مرڪ ٻوڙي آئي.

رام موڙي ٿي و هدي چيو. ”شاه صاحب، تون به ڏڏهن کي ٿو گج پائين. اهي گج پائل ڏڏهن ان جي بي عزتي نه ڪندا ٿي رهن ٿا. وقت ٿي تنهنجي عيشت ۽ مرتبي جي شڪاس به ڪو هي ٿا رهن.“

شاه ڏکو ٺهڪ ڏيئي چيو، ”کوڙي عيشت ۽ کوڙي مرتبي جي ڪهڙي شڪاس؟“ پوءِ نهايت نراسائيءَ واري نوع ۾ چيائين، ”جن اڳيان ان عيشت ۽ مرتبي کي پاڻ ئي ٽنگ ڪجن، انهن مان ان جي شڪاس جي اميد رکڻ ئي ناداني آهي.“

”مون تنهنجو مطلب نه سمجهيو.“

”تون پنهنجوئي ڪٽي مثال وٺ. جيڪڏهن مان تومن اها اميد رکان ته تون مون سان تر جي هڏن مسلمانن جيان ادب ۽ عزت ڀريو ورتائڻ ڪدين ته اها ناداني نه ٿيندي؟“

رام کلي چيو، ”ڳالهه کي وڪر ڏيڻ جي ڪوشش نه ڪر. مان توکي تنهنجي چوڻ تي ’تون‘ ڪري سڏيندو آهيان. باقي ٻيءَ طرح ڪڏهن به مون اڪيلائيءَ يا ٻين اڳيان اهڙي ڳالهه نه ڪئي آهي جنهن کي اي ادبي چئجي.“ جيڪو اي ادبي نٿو ڪري سگهي سو اي عزتي ڪرڻ جي جرئت ڪئن ڪندو؟ دراصل ڳالهه ٻي آهي...“

عثمان شطرنج جون ساريون سهيري ورائڻي ۾ نوار جي ڪٽ چڪي رهيو هو.

شاه هنکي سڏي چيو، ”عثمان، تون ڪٽ کي لڳي

وٽين. ٿڌي ملڪ روز پيٽ لاءِ رڳو مڪيءَ جو پٽ ئي
لائق آهي ڇا؟ پڇ چڱا مڙس، شامونءَ کان اڻڻ جو
پون ٿو ڏي وٺي اچ.

عثمان چيو، ”سائين، مڪراپور واري گاڏي ڪٿي
آئي آهي؟ رات ئي شامونءَ وٽ اڻڻ ڪانه هئي ته هيئن
ڪٿان هوندس؟“

شاهه چيو، ”پراڻي ڳوٺ ۾ نئين وٽ ته ضرور
هوندي. نه ته ۱۰ سٽيشن تي ڪرمونءَ وٽ ته اڻڻ جا
گاڏا هوندا. ميان، توکان به وڃڻ پڇي نٿو شايد...“
عثمان جتي پائڻ لڳو.

رام چيو، ”مونکي گهر شايد ملڪ روز ملي نه
سگهي. انجو اهو مطلب نه آهي ته مونکي ڪٿي به ملڪ
روز ضرور پيڻ ڪپي.“

شاهه کلي چيو، ”انکي چئبو آهي بي عزتي. مڪيءَ
جو نڪڻو پٽ توکي ناچائڻ طعانو هڻي ويو. تنهن جي
ڪسر وري تون مونکي طعنو هڻڻ سان پوري ڪرڻ
ٿو چاهين. واه، جي ادلي بدلي آهي!“

”شيوڪ کي اها ڄاڻ نه هوندي ته باز يڪون جي
بستيءَ ۾ مونکي جيڪا مٺي، کير جي لسي ملندي
آهي تنهن سان سندس گهر جا ٿڌه ملڪ روز به اڻڻ پڇي
نه سگهندا.“

”ڇڱي ياد ٿي ڀار ۾. تون اوڏانهن نه وڃي هن طرف
ڪن هليو آئين؟ تنهنجا شاگرد تنهنجي راهه نهاريندا

هوندا. پر ٻي ته درٻاري مائڻر جي ڪاري تي انتظار
جي هڪ هڪ گهڙي ورهه ورهه ڪري ڪاٽيندي
هوندي. ”شاهه وڏو تهڪ ڏنو،

”آمان سمجهي ٿي ته مان پريميءَ سان پيار ٿو
ڪريان، اڳي پوءِ هن سان شادي ڪندس.“

”۽ تون امڙ جي انديشي کي ڪوڙو ثابت ڪرڻ لاءِ

فرض کان منهن موڙي مون وٽ هليو آيو آهين...“

”تون منهنجي ڪجهه نه ڪجهه ڪمائڻ جو بندوبست

ڪر ته مان عمر ڪاريه کي جنبو رهندس.“

شاهه پڇيو، ”پيڻ وري توکي ڪجهه چيو ڇا؟“

”پاڻوءَ مون کي ڪجهه نه چيو آهي. شايد امان کي

اڻ سڏيءَ طرح چيو هجي. امان رات جو ڪمائڻ لاءِ

هٿ پير هٽڻ جو رنگت ڪڍي ويٺي. چي - ڀاءُ

سڄي عمر ته نڪمي ڀاءُ جي سار ڪين لهندو.“

”امان صحيح ٿي چو. پئسي بنا پر ساد هرو ڏئي

ٿي نه هٿ ۾.“

”تون به ٿو ائين چئين! آدرش پئسي کان وڌيڪ

اهم آهي، گهٽ ۾ گهٽ مون لاءِ.“

”تڏهن ئي ڪجهه نه ڪجهه ڪمائڻ جو تون پوت

سوار ٿيو آهي!“ شاهه رام کي طعنو نٿي هنيو پوءِ به

اهو جملو هن کي طعنو ٿي لڳو.

رام چيو، ”توهان سڀ ڀلي ڪلو. پر توهان مان ڪير

به مون کي منهنجي اپنايل راهه تان ٽيڙي نه سگهندو.“

کري سگهندو آهي..."

نيڪ اوڏيمهل مختيارڪار ڏنبلي سميت اوطاق
اندر پيهي آيو. ڏنبلي ۾ جمعدار جانهنمد هو، ٻه پوليس
وارا هئا، ڪوٽوال هو ۽ مڪيءَ جو نڪتو پٽ شيوڪ هو.
شاهه اُٿي پيهي مختيارڪار سان هٿ ملايو ۽ چيو،
”پلي آيا.“ مختيارڪار سان آيل ڏنبلي مان شيوڪ
کان سواءِ ٻين ڪورس آواز ۾ چيو، ”شاهه صاحب جو
خير هجي!“

رام وينوئي رهيو.

شاهه ڪوٽار کي چيو، ”گلڻ ابا، موڙا ۽ ڪرسيون
نه سيري وٺ. عثمان پراڻي ڳوٺ ويو آهي.“ پوءِ
مختيارڪار کي چيائين، ”وهو نه! پاڻ تڪليف ورتو...“
مختيارڪار موڙي تي وهندي چيو، ”ڪمال جلباڻيءَ
ڀل نه پياري آهي. هن جا ٽپڙ ڪيڏا آهن. اوهان جو
حاضر هجڻ ضروري آهي نه ته اوهان چوندا منهنجي
راج ۾ منهنجي جاڻ ڌاران دست اندازي ٿا ڪريو.“
تپيدار منهنجيءَ تي ويهي چيو، ”شاهه سائين، مان ٽن
مهنن کان پونگندو ٿو اچان. ٻه ٽي لڳا ته اوهان کي به
دانهن ڏئي هيم.“

شاهه چيو، ”توري مهلت ڏيوس. ڀور وڪڻي ڀل

پري ڏيندو.“

مختيارڪار چيو، ”اوهان ضامن پئو. اسين هتان ئي

ٿا واپس ورون.“

شاه چيو، ”مان ضامن ڪونه پوندس. هلي ٿا
سمجهايونس. هفتو ڏه ڏينهن تڪميل کان ڪم وٺو ته چڱو.“
رام آهستي شاهه کي چيو، ”مان وڃان ٿو. رات جو
وري ايندس.“

شاهه به آهستي ورائيو، ”عثمان آيو ڪي آيو...“
پر رام اڻي هلا لڳو. دروازي وٽ هو جو پٺيان
شيڪ جو آواز ڪن پيس، ”پاڻي ملڪ روز ته پي وڃ.“
رام جو منهن ٽامڻي هڻي ويو پر هو ڪن لٽار ڪري
ٻاهر نڪري ويو.

مختيار ڪار پڇيو، ”ڪير هو؟“

جواب ڄاڻ محمد ڏنو، ”پيڻ آهي نه، جنهن کي نئين
ڳوٺ لاءِ تماڪ ۽ پيڱ جو لپسن مليل آهي. هيءُ
هنجو ڀاءُ آهي.“

شيڪ پوک ڇڏيو، ”شانئيندڪيٽن مان بي. اي.
پاس ڪري آيو آهي.“

مختيار ڪار راءِ زني ڪئي، ”ٿڌهن ئي منجهس
فضيلت جي ڪمي آهي.“

شاهه دل جو سور دٻي ڳالهه بدلائڻ جي احاط
کان چيو، ”ڪمال وٽ بقايا گهڻي آهي؟“

نپيدار چيو، ”هڪ سؤ ايڪٽيه روپيا، نو آلا.“

”اها رقم ته بن ڍڳن مان وصول ٿي سگهي ٿي،“ شاهه

چيو، ”ڪمال وٽ به ڏاند ۽ ٽي گانيون آهن. تنهنڪانسواءِ
هڪ اُٺ به اٿس. اوهان ناحق ڪٿي دل لائي آهي.“

مختيار ڪار چيو، ”اوهان ذمرو ڪٽو. اسان ڪمال سان ڳالهائينداسين به ڪونه.“

شاهه چيو، ”سر زمين تي هلي ٿا فيصلو ڪريون. ڪجهه وقت هت سفر جو ٿڪ پيو.“ پوءِ ان وچ ۾ آيل ننڍي ڀاءُ کي مخاطب ٿي چيائين، ”فتح علي شاهه، انڌر ڇهرا ڏوڍا نه پڇرائي وٺ. ڪرپال جي گهران ڏهي به گهرائي وٺ.“

بڪا يڪ ته پيدار ٿو مل چيو، ”ڪمال پاڻ پيو اچي.“
جمعدار جانه محمد آيو، ”قاضي فيض محمد به ساڻ اٿس.“

مختيار ڪار آهستي چيو، ”ان جي هر ڳالهه ۾ ٽنگ-اڙي پيئي آهي.“ پوءِ ڏاڍيان چيائين، ”اچو قاضي صاحب، اڄ ڪيس ڪونه اٿو ڇا؟“

قاضي فيض محمد کلي چيو، ”ڪنڊ ياري ۾ ريزيدنت ماستريٽ وٽ شاهه محمد اڻيهي ڪيس هلائيندو. پاڻ کي نه اڄ هت اوهان اڳيان وڪالت ڪرڻي آهي.“
شاهه رام واري موڙي ڏانهن اشارو ڪري چيو، ”ويهه نه.“ پوءِ پيرين پوندڙ ڪمال کي چيائين، ”تو سرڪاري ڍل رهائي ڇو ڇڏي آهي؟“

فيض محمد م-وڙي تي ويهي کلي چيو، ”تون سرشتيداري پوءِ به ڪري ٿو سگهين. اول پاڻ کي ڪجهه ڪاراءِ پيار ته سهين.“

شاهه چيو، ”ڪجهه دير ڊر جهل، سڀ ڪجهه ملندو.“

مختيارڪار چيو، ”قاضي صاحب، سچ چوان؟ توهان

تر جي آبادگارن کي مٿي چاڙهي ڇڏيو آهي.“

نپيدار چيو، ”هنن جي چرچ تي هرڪو ٿسپنگـ

ٿي پيو آهي.“

ڪمال جلباڻيءَ کي آواز ۾ چيو، ”اوهان ته چاهيو

تا اوهان ظلم جي گهوڙي کي چوٽ ڇڏي بي انصافيءَ

جا ليڪا لنگهي وڃو؟ آبادگار غريب آف به نه ڪن.“

مختيارڪار تلخ آواز ۾ چيو، ”هڪ طرف سرڪاري

ڍل روڪي وينو آهين ٻئي طرف ايڏي آڪڙ ٿو

ڏيکارين؟“

فيض محمد چيو، ”هن جي آڪڙ حقي آهي. ڍل

هستيءَ ۾ غلطي هنجي آهي يا اوهانجي نپيدار جي؟

هن پر سال لاپي ڏيڻ کان انڪار ڪيو ته نپيدار هن سال

جوئر جي فصل کي وڙڻ جو فصل بڻائي ڇڏيو...“

نپيدار چڙ مان چيو، ”اهو غلط آهي... سپروائيزر

سر زمين تي چڪاس ڪئي هئي.“

مختيارڪار چيو، ”اوهان قاعديدان آهيو. اهڙي سنگين

الزام لڳائڻ کان اڳ ۾ ٻوڊ جاچي ڏسڻ کپي. اوهان

سپروائيزر ۽ نپيدار جهڙن جوابدار سرڪاري ملازمين

تي اعتبار نه ڪري هن ڪميٽي تي ٿا وشواس ڪرايو.“

فيض محمد بلند آواز ۾ چيو، ”هن کي ڪميٽوسڊڻ

جو اڌڪار توهان کي ڪهڙي قاعدي هيٺ مليو آهي؟

اهي هاري جن پوک ڪئي ۽ اهي هاري جن انهن کي

لاباري ۾ مدد ڪئي، مان انهن سڀني کي ڪوڙو سمجهي
 ٻن واسطيدار عملدارن کي سڄو سمجهڻ لاءِ تيار نه آهيان.
 اوهان اڄ ڪهڙي قاعدي پٽاندڙ ڪمال جا ٽپڙ ضبط
 ڪرڻ آيا آهيو؟ ٽپڙن ضبط ڪرڻ لاءِ ڊپٽي ڪليڪٽر
 جي اختيار کي ڇڏي. آهي اوهان وٽ اها اختياري؟ اوهان کي
 اها ڄاڻ آهي ته ڪالهه مان پاڻ ڊپٽي ڪليڪٽر وٽ
 ڪمال پاران ڍل بستگيءَ تي وري ويچار ڪرڻ لاءِ
 عريضِي وجهي آيو آهيان؟ اوهان کي اها سڌ آهي ته
 اوهان ان عريضِيءَ جي نيڪال تائين ڪمال جو ڪجهه
 به بگاڙي نٿا سگهو؟

اوطاق ۾ سناڻو ڇانئجي ويو. مختيارڪار، جمعدار ۽
 تپيدار جا چهره پٺو ڇڏي ويا. مختيارڪار پنهنجي طاقت
 جمع ڪري چيو، ”اوهان وٽ ان درخواست جي رسيد
 آهي؟“

فيض محمد نٿو لاءِ پري لهجي ۾ چيو، ”ايترو قاعديدان
 مان ضرور آهيان. درخواست ڪجي ته رسيد ضرور وٺجي.“
 اوهان کي رسيد ڏسڻي آهي؟ منهنجي زبان تي اعتبار نه
 آهي؟ مان به ٿر جو جوابدار فرد آهيان. وڪالت پاس
 ڪئي اٿم، ٻه چار نمبر به منهنجي نالي ۾ آهن.“

ڪنهن وٽان جواب نه ملندو ڏسي فيض محمد کلي
 چيو، ”ڪمال، جناب مختيارڪار صاحب کي رسيد ڏيکار.“
 قاعدو قاعدو آهي، ميان!“

ڪمال پٺڪي مان رسيد ڇوڙي مختيارڪار اڳيان

وڌائي. مختيارڪار پيلي چھري ۽ ڪڙھندڙ ھڙدي سان
رسيد ورتي. اھا ڏٺي، پڙھي ۽ موٽائي ڏني. پوءِ ٿڪي
مرڪ مرڪي شاھ کي چيائين، ”شاھ صاحب، چھرن
پوئين دٻر ڪٿي؟“ شاھ، جو دل ٿي دلير فيض محمد
جي، برد باري ۽ جرئت تي فخر محسوس ڪري رھيو هو،
چيو، ”فتح علي شاھ شايد وڏي ڪٽراڳ- کي وڃي لڳو
آھي. ھڪي فيضو جي اچڻ جي ڪڙڪ پئجي ويئي ٿي
ڏسجي.“

مختيارڪار فيض محمد ڏانھن منھن ڪري چيو،
”اوهان کي خاطر آھي تہ ڊپٽي صاحب ڪمال جي
حق ۾ فيصلو ڪندو؟“

فيض محمد سنجيدگي ۽ سان وراڻيو، ”مان بخوبيءَ ڄاڻان ٿو
تہ عملدار شاھيءَ جي وقار برقرار رکڻ لاءِ ڊپٽي ڪليڪٽر
مختيارڪار جو ۽ ڪليڪٽر ڊپٽي ڪليڪٽر جو فيصلو مٿي
ڪندو آھي، ڪمال جي ڪيس ۾ بہ شايد ائين ئي ٿئي.
مون کي صرف ھڪ خاطري آھي. مون انصاف جو طرف
ڀڳڙيو آھي ۽... ۽ انصاف لاءِ لڙڻ، آڻ، ٿورو کي
گھڻو سگي ئي ويو آھيان.“

اوڏي مھل عثمان کي برف سان اوطاق جي صفھي
اندر گھڙاندو ڏسي، شاھ چيو، ”ميان، ڏاڍي اوڀر ڪيڏي
ھاڻي سيگھ ڪر. ان کي پوري ۾ وڙھي رک. ۽
اندر وڃي اول چھرا ڏي وڌا آڻ.“
ان بعد ڪمال جي ڀل ۽ درخواست بابت ڪا خاص

ڳالهه بولھ نه ٿي. البت شاھ جي اوطاق ڇڏڻ کان اڳ،
مختيارڪار شاھ کي پاسيرو وٺي ڪجهه وقت گفتگو ڪئي.
مختيارڪار جي اٿالي جي ڪوچ ڪرڻ بعد ڪمال نه
فيض محمد ۽ شاھ کان موڪلائي هليو ويو.

شاھ فيض محمد کي چيو، ”تنهنجي جگر کي شاباس
آهي. هڪ تون ئي آهين جو هنن عملدارن جو ٽڪ مان
ور لاهي سگهين ٿو.“

فيض محمد کلي چيو، ”رڳو عملدارن جو چو؟ اوهان
زميندار نه منهنجي اڪ، پر آهيو.“

”مونکي ڳڻتي ڪانهي،“ شاھ چيو، ”مان اول ئي
هر ڳالهه تنهنجي صلاح پٽاندر ڪرڻ تي هري ويو آهيان.
خبر اٿيئي مختيارڪار ڇا چيو؟ فيض محمد تنهنجو
دوست آهي. مونکي تنهنجو خيال ٿو پوي نه ته ڪمال
کان اڳ، فيض محمد کي سوڙ ڏهين قلم پر جهلائڻ...“

فيض محمد شاھ کي جملو پورو ڪرڻ نه ڏنو. کلي
چيائين، ”زميندارن کان مون خلاف شڪايت ڪرائڻ
آسان آهي، پر ان شڪايت تي عمل ڪندي مون خلاف
ڪارروائي ڪرڻ ناممڪن نه ته مشڪل ضرور آهي.
مان نه چاهيان ٿو، مون خلاف ڪارروائي ڪئي وڃي. اها
هارين پر وڌيڪ سڃاڳي آڻيندي...“

شاھ چيو، ”وري چوڻ لڳو، تون فيض محمد تي
زور ٻار آڻ ۽ کيس درخواست واپس وٺڻ لاءِ مڃاءُ نه ته...“
”نه ته ڇا؟ منهنجي بدران توکي ڇا ڪرڻو پوندو؟“

”اها جریت کلیڪٽر ۾ به نه آهي. اڃا الله بخش
جي منسٽري زنده آهي. تنهن کان سواءِ تو جهڙو دلاور
به منهنجو دوست آهي. هن مون کي دل جي معافي ۾
سختي ڪرڻ جو ڊڙڪو ڏنو آهي.“

”شاهه صاحب، اهو ته ابتدائي عشق آهي. مون سان
دوستي نٿا هيندي گهڻو ڪي سهڻو پوندي.“

”مان هر طرح تيار آهيان،“ شاهه محڪم ارادي سان
چيو، ”تون پنهنجي راهه تي ثابت قدم ره. مان ٻيو نه
ته به اخلاقي مدد کان نه ويندس.“ پوءِ عثمان کي چيائين،
”پر ٿڌي لسيءَ جا گلاس ته ٺاهي وٺ. ملڪ روز
پياس بجهائڻ عيوض خشڪي وڌائي آهي.“

فيض محمّد چيو، ”رام جو ڪهڙو حال آهي؟ باز يگرن
۽ ڳوٺ جي وڏن کي پاڙهيندو اچي يا سندس اٽساهه
ڍلو پئجي ويو؟“

”پاڙهيندو ته اچي ٿو پر هن اڳيان هڪ ٻيو مسئلو
منهن کي پيشو آهي. هو ڪجهه نه ڪجهه ڪمائي پاءُ جي
دست اندازيءَ کان آڇو ٿيڻ ٿو چاهي.“

”خيال نڪه آهي. مون سان دسترڪت هاري
ڪاميٽيءَ ۾ ڪم ڪري ته کاتي پيتي جي چنتا کان
آڇو ٿي سگهين ٿو.“

”چئين ته هينئر ئي ماڻهو منجي گهرائي وٺانس.“
”هينئر نه،“ فيض محمّد چيو، ”هينئر مون کي
نوشهري وڃڻو آهي، پير قربان عليءَ سان گچيري وارن

هارين جي مطالبن لاءِ پهڻو اٿم. مان اڄ رات جو نه نه
سپاڻي رات جو هٿ موٽي ايندس. پوءِ رات سان دل کولي
ڳالهائيندس. هن جي ڪم کي رٿا ۽ مقصد هجڻ کپي.
صرف آدرش پسنديءَ سان وڌيڪ وقت ڪم نه هلندو.
بازيگرن ۽ ٻين وڏي عمر وارن کي پڙهائڻ کانسواءِ هو
مون سان هاري ڪاميٽيءَ جي ڪم ۾ تعاون ڪري نه ڪهڙو
نه سنو ٿي پوي.

عثمان لسيءَ جا ٻه گلاس ڪٽي آيو.
فيض محمد هڪ گلاس وٺي آهستي آهستي پيڻ
لڳو. گلاس خالي ڪري عثمان کي ڏنائين. پوءِ اُٺي کڙو
ٿيو. شاهه به دروازي تائين سندس پٺيان آيو.
فيض محمد پنهنجي سائيڪل جي پيڊل تي پير
رکندي چيو، ”وري گڏباسين.“ ۽ لانگ ورائي سائيڪل
تي چڙهي ويٺو. سائيڪل اڳتي وڌي ويئي.
شاهه اوطاق اندر موٽندي دل تي دلير چيو، ”دوست،
منهنجون دعائون توهان آهن. شل تون پنهنجي شاندار
مقصد ۾ ڪامياب ٿين!“

(۴)

پريمي درٻيلي مائينر جي ڪچيءَ ۾ ڀل ٿي ويهي ٺنگون
لڙڪائي واقعي رات جو انتظار ڪري رهي هئي...
رات کي ايندو ڏسي هوءُ اُٺي کڙي ٿي ۽ چيائين،
”ڏاڍي دير ڪي...!“
رات خاموش ڀل تان اڳتي وڌي ويو ۽ پٺيان ٺهاري

ڌاران چيائين، ”اڄ...“

پر ٻي ڪجهه وقت چپ بيٺي رهي: پوءِ هر ڏي
جيان چال ماري ڀل تان ٽڪڙي ٽڪڙي هيٺ لٿي ۽
ٻاڙيگرن جي بستي ۽ ڏانهن ويندڙ ڪڇي پيڪري تي
پهچي رام جو اڳ- جهلي چيائين، ”اول نون ٻڌاءِ نون
پر پشان ڇو آهين؟“

رام جذبه رهن آواز ۾ چيو، ”پر ٿي ۽. هو منهنجو
انتظار ڪندا هوندا.“

پر ٻي ۽ ٻانولي ۽ وانگر ٿهڪ ڏنو ۽ چيو، ”هو تنهنجو
انتظار ڪندا هوندا! تون اچي گلي پيو آهين، نه
اسان مان پڙهڻ جو اونو ڪنهن کي به ڪونهي.“
رام انتظاري ۽ مان پڇيو، ”تو کي به نه؟“

پر ٻي ۽ رام جي رڪاوٽ نه بڻجي رام سان گڏ هلندي
چيو، ”مان گلاب دادا جيان لڪڻ پڙهڻ کي شيطان جي
سڪيا نٿي سڏيان. باقي لڪڻ پڙهڻ لاءِ چاهه مون کي به
ڪونهي.“

”پوءِ تون منهنجو انتظار ڇو ڪندي آهين؟“

پر ٻي ۽ هن جو هٿ پڪڙي، هن کي بيهاري
هن جي اکين ۾ اڪيون وجهي مرڪي پڇيو، ”تون ئي ٻڌاءِ
مان تنهنجو انتظار ڇو ڪندي آهيان؟“

رام اڪيون جهڪائي، هٿ ڇڏائي، اڳتي وڌندي
چيو، ”امان، خبر اٿئي، ڇاڻي سمجهي؟“
پر ٻي ۽ وري هن جو هٿ پڪڙي چيو، ”ڇاڻي سمجهي؟“

ٻڌاءُ نه... ”

رام هٿ ڇڏائڻ جي ڪوشش نه ڪئي. هن سان گڏ هڪ ئي وقت واٽر ڪورس ٽپندي چيائين، ”اول هلي پڙهه. مونندي ٻڌائيندو سانءُ.“

ٻڌيءَ موئل واٽر ڪورس جي هن ڀر ڪپڙا سڙيندي وڻ تي چڙهي طوطيءَ جي ٽاڙ ۾ لڳل گلاب کي چيو، ”مٿو ماسٽر آيو اٿيئي...“

گلاب هڪ ٽاري پڇي رام جي اڳيان ڦٽي ڪندي چيو، ”ڀاڻ ماڻهو هن شيطان جي پهچ کان پري آهيون.“ پريميءَ چيو، ”ٻڌ؟“

رام بازيگرن جي بستيءَ جي ڪڙهه لاهيندي چيو، ”جنهن ماڻهوءَ چاشني چڪي نه آهي تنهنکي چاشنيءَ جي چشڪي جي ڪهڙي خبر؟“

بستيءَ مان موٽي اڳتي وڌي آيو. چيائين، ”سائين، دير سان آيا آهيون. مان ڪڏهن کان سليٽ پين ڪڍي ويٺو آهيان.“

رام آهستيگيءَ سان پريميءَ کي چيو، ”گلاب کي ه سواد آيو نه موليءَ جيان سليٽ ڪڍي پيو ڦرندو. سوال آهي، هن ۾ سواد جو ساءُ ڪئن پيدا ڪجي؟“

چنبيلي پريميءَ ڏانهن ڊوڙي آئي ۽ هن جي ڪن وٽ منهن رکي ڏاڍيان چيائين، ”ماسٽر کي گهران پڪڙي وٺي آئينءُ، ڪئن؟“

پريميءَ کلي چيو، ”گهران نه، سونهينءَ (در بيلي مائٽر)

جي ڪنهي ٿا. هو هن طرف نه اچي پراڻي ڳوٺ ڏانهن
ٿي پڇي ويو؟“

رام پريميءَ ڏانهن نهاري سنجيدگيءَ سان چيو،
”ڪوڙ چرچي ۾ نه ڳالهائڻ کپي.“ وري چنبيليءَ کي
چيائين، ”سليٽ قلم ته ڪٿي اچ.“

چنبيليءَ چنچلنا سان چيو، ”مان ڪا نه اينديس.
گهڻو چويٿو، ’ماسٽر وٽ جادو آهي. تون به پريميءَ جيان
سندس پٺيان پيئي ڦرندين.“

موتيءَ چيو، ”گهڻي ڪي چئينس دلچاء ڪري. ماسٽر
جو جادو ڪنوارين تي ئي هلندو آهي.“

پريميءَ چيو، ”مون هڪ ئي هن کي تنگ ڪيو آهي.
ماڻهو هوندو ته پيءُ تي جادو نه هلائيندو.“

ماسٽر کي آيو ڏسي چوڪرن چوڪرين جو ميڙاڪو
مڙي ويو هو. رام هنن کي چيو، ”اچو ٻارو! اڳيئي اوڀر
تي ويئي آهي.“ هو پريميءَ جي جهوپڙيءَ ڏانهن وڌيو.
ٻن اڍائي ڪلاڪن کان پوءِ رام بازيگرن جي بستيءَ
مان نڪري در پيلي مائينر ڏانهن ٿي وڌيو ته پريميءَ
هن جو هٿ پڪڙي پٺيان ڇڪيندي چيو، ”هل نه
ٿيڻ تي هلون.“

رام پڇيو، ”سٿيشن تي ڇاهي؟“

”ٿيڻ جي هن پاسي هلي ٿا ٻيڙ چونڊيون.“

”ٺوڪي پنڌ وڇڻو ٺاهي؟“

”مون پنڌ ڇڏي ڏنو آهي...“

”ڪڏهن کان؟“

”ٿيو ڏينهن کان.“

”ڇو؟“

”ماڻهو تنهنجو نالو وٺي طعن ٿا هڻن.“

رام سٽيشن طرف وڌندي چيو، ”صرف طعن کان
بچڻ لاءِ پنڻ ڇڏي ڏيڻ؟“

پر ڀڄي آهستي چيو، ”هاڻا مون کي پنڻ سنو
نٿو لڳي.“

بيديءَ مومل واٽرڪورس ۾ تڙگندي ويچارا ڪندي
چيو، ”پنڻ سنو نٿو لڳي... مٺي ماسٽر سان رات پنڻ،
ٻيرون سنو ٿو لڳي؟“

پر ڀڄي لکي آواز ۾ چيو، ”بيدي ٻانڀ، چپ ڪر نه
واٽرڪورس ۾ بوڙي نه ماريان...“ هوءِ رام سان گڏ
اڳتي وڌي ويئي.

رام هن جي هٿ کي زور ڏيندي چيو، ”ايڏو
غصو نڪ نه آهي. ڪاوڙ ڇڏ نه ته مان توسان ملڻ
ڇڏي ڏيندس.“

پر ڀڄي آواز کي نرم ڪندي چيو، ”مٺيءَ مون کي
توسان گهٽ ڦرڻ جو طعنو ڇو ڏنو؟“
”ڇونڊڙن کي ڪا جهل؟“

ڪجهه وقت چپ چاپ رام سان گڏ هلڻ بعد پر ڀڄي
ڏيئي آواز ۾ پڇيو، ”تو وٽ سچ پچ جادو آهي؟“
رام مرڪي چيو، ”ٿوئي به چنبيليءَ جي مڙس گهٽي

جي چوڻ جو اثر پيو ڇا؟

پريمي ۽ چيو، ”مان گهڻي ٻني جي چوڻ تي وسهڻ واري ڪانه آهيان. مان پنهنجي آزمڻي (آزمودي) مان ٿي چوان نه ٿو وٺ ۽ ٿو ٻئي ڪو جادو آهي.“

”ٿا ٻئي؟“

”ٿا ٻئي اها نه مان سچ پچ تنهنجي پٺيان چيلي ٿي ڦران ٿي. تون زوريءَ سونهينءَ جي هن ڀر ويندو آهين نه مان هنن پٽن ۾ تنهنجي لاءِ ويڳاڻي ٿي ڦرندي آهيان. اها بي ٿا ٻئي آهي نه ٿو مون تي ڪام ۽ وڌا آهن.“

”چري، جادو هٿ جي ڇالاڪي آهي ۽ ڪام فقط من جو ڀرم آهي...“

”پوءِ ڀلا مونکي سڄو ڏينهن تنهنجي نڌار ڇو آهي؟“

”ڇاڪاڻ ته مان به هر وقت توکي سار بندو آهيان.“

”تون مونکي ڇو ساريندو آهين؟“

دام گهڙي کن خاموش رهڻ بعد چيو، ”مان توکي ساريندو آهيان ڇاڪاڻ ته تون سٺي آهين.“

پريمي ۽ وڏو ٺهڪ ڏنو ۽ چيو، ”سٺي! آيو چوندو آهي ته مون تو جهڙي ڪني چوڌري ڪانه ڏٺي آهي. امان مونکي جهڙا ٻئي سڏيندي آهي. تون به مونکي اڳ، ميري گدلي سمجهندو هئين.“

”هاڻ ته تون روز وهجندي آهين، ڏوئل ڪڍڻ پائيندي آهين.“

”تون مونکي روز وهجن ۽ ڏوئل ڪڍڻ پائيندي آهين.“

ڪري ياد ڪندو آهين؟

رام ڪو جواب ڏئي تنهن کان اڳ، ڀرپاڻ ڪرمونءَ جو آواز آيو، ”رام يار، منهنجي ٿاڌل ٿي سڏيئي.“
 رام ڪرمونءَ کان نظرون ٻڃائڻ سانگي ٿي ڀريميءَ کي سٽيشن جي گيت وٺان نه، پليٽ فارم جي چوڙي وٺان ريل جي پٿن ڏانهن وٺي ٿي ويو. ڪرمونءَ جو آواز ٻڌي ٻيئي رهيو ۽ ڀريميءَ کان پڇيائين، ”ٿاڌل پيئندڙين؟“

”هن مٽيءَ جي ٿاڌل ڏاڍي سٺي ٿيندي آهي.“
 رام ڪرمونءَ جي اسٽال ڏانهن وڌندي چيو،
 ”تنهنجي معدي توکي پيئي آهي.“
 ”تون پيئندڙين نه مان به پيئندڙيس.“ هوءَ رام سان گڏ هلڻ لڳي.

رام هنجو هٿ ڇڏي ڏنو. ڀريميءَ ڏکي آواز ۾ چيو، ”هن مٽيءَ کان ٻه جين ٿو؟“
 رام نه جواب ڏنو، نه هنجو هٿ ڀڃڻ ڏنو. ٻئي ڪرمونءَ جي سٽال ڏانهن وڌندا هليا.
 ڪرمونءَ چيو، ”ايڏانهن لڪي لڪي ڪيڏانهن ٿي وئين؟“

ڪرمونءَ جي سٽال تي پوليس وارو محمد بخش بيٺو هو. هن شرارتي نگاهون ڀريميءَ تي ڪپائي چيو،
 ”ڀريميءَ کي ڪنهن نوڪلي هنڌ تي وٺي وڃي ڪو نئون ڀاڻ پاڙهيندو هوندو.“

محمد بخش وري رام ڏانهن نهار پيو. هن جي منهن ۾
گھنڊ پيل ڏسي، محمد بخش کي علي اڪبر شاهه جو
ڊپ وڪوڙي ويو. مرڪٺ جي ڪوشش ڪندي
چيائين، ”ديوان، مون نه چرچو ٿي ڪيو.“ رام جي
منهن ۾ گھنڊ برقوار ڏسي هو ٽاڌل جو گلاس هڪ ڳيٽ
سان پي بڪنگ آفيس ڏانهن وڌي ويو.

ڪرمونءَ ٽاڌل جو هڪ گلاس ٺاهي، رام ڏانهن
وڌائي چيو، ”نون روز باز يگرن جي بستيءَ تائين نه
ايندو رهين ٿو. ڪڏهن ڪڏهن سڌ پند ڪري هت
به ايندو ڪر. ننڍپڻ جا لنگوٽيا يار آهيون...“

رام گلاس وٺي پريميءَ ڏانهن وڌايو.
ڪرمونءَ چيو، ”اهو نه مون تو لاءِ ٺاهيو هو...“

پريميءَ پڙيءَ جي ور مان بياني ڪڍي ڪرمونءَ
اڳيان ڦٽي ڪري چيو، ”پيو به ٺاهه. شربت جاستي
وجهج. هيءُ ڦڪو آهي. هن ۾ به ٿورو شربت وجهه.“

رام جي دل فخر وچان ٻيٽي ٿي ويئي. ڪرمون
ڌڪ ساڻائي نه سگهيو. چيائين، ”اڄ ڪلهه باز يگرن
جي ڪمائي وڌيل ٿي ڏسجي...“

پورٽر سومن چيو، ”روز روز جو کات ٿات ٿا لڳن
سو چوريءَ جو مال باز يگرن جي بستيءَ ۾ ئي نه جمع
ٿيندو ٿو وڃي نه.“

پريميءَ ڪڙي آواز ۾ چيو، ”نهنجي گهر کي نه
کات نه هنيو اٿئون؟“

پورٿر چيو، ”مون غريب وقت آهي ڇا؟ ٻه وٽان
ٽين ٽڏي. مونکي کات هڻڻ مان ڇا ملندو؟“
پريميءَ اڃا به نڪي آواز ۾ چيو، ”نه پوءِ ايڏي پڙ
پڙ چوڻو ڪرين؟“

پورٿر چپ ٿي ويو. ڪرمونءَ چيو، ”جت پڙهيو،
الله اڙيو. رام، تون جنم به ڪن پٺيان ٿو وڃائين؟“
جواب ۾ پريميءَ ڏٺو، ”تون چوڻو سڙين؟“ پوءِ رام
جي هٿ مان خالي گلاس وٺي تختي تي ڦٽو ڪري
رام جو هٿ پڪڙي چيائين، ”هل!“
رام ۾ پريميءَ پٺيان ڇڪيو ويو.

بٽي سٽيشن جي پٺئين ڇيڙي ڏانهن وڌندا ويا.
پٺيان پورٿر سومن جو آواز آيو، ”ڪنهن نه ڪنهن
ڏينهن اها باز يگر ياڻي ڇوڪري پيمن جي پاڇائي بڻجي
ويندي. ڪئن ڪرمون، مان سچ ٿو چوان نه؟“
ڪرمونءَ وراڻيو، ”تون به زوراور آهين. پڙهيل
ڳڙهيل جو عشق بغل ۾ دٻائڻ تائين. چوري توڙ تائين
نصيب ٿيندي تو مون جهڙن حرفن کي، جن جو ’ذر
ڦيندڪ‘ تماشا دٻڪ، چوڻيءَ ۾ ڀروسو آهي. باقي شادي
نه هن سان نه ڪاڪتي مان به گهري وٺي آيل رام
ڪندو، نه مان ڪندس. نه وري هيءَ ان جي چڙيا
شاديءَ جي جهنجٽ ۾ قاسم واري آهي.“

رام جو منهن ڳاڙهن مڙجن ۽ پريميءَ جو چهرو ڇمڪندڙ
جهڙو بڻجي ويو. ڳاڙهن مڙجن جي ڪڙاڻ سفيد پوش

ذھنيت ۾ ڊيبل رهي، باقي ڄمون رنگ، ڀڙڪي ٿو.
 پر ڀميءَ نهايت زبردست انگيز لهنجي ۾ چيو، ”مٿا، پنهنجي
 ڪا ڀيٽ ڀاڄائي اٿو؟ مان اڪيلي هجان، پوءِ زبان هلايو.
 اها زبان نه پئي ڪڍان ۽ منهنجو نالو مٿائي ڇڏيو...“
 رام پنهنجي زبردست ۽ غصي جي جذبن تي مڪمل
 قبضو ڪري ورتو هو. پر ڀميءَ کي ناراض جي لحاظ کان
 چيائين، ”ڪهڙو نالو رکين؟“

پر ڀميءَ ڦڙڪندڙ چوڻ سان چيو، ”مٿن کي پنهنجي
 هوندي ايڏي هشت ٿي. نه ته ڪو باز يگر چوريءَ
 سان چرچو ڪري ۽ هنجي چمات نه چڪي؟“
 رام جي زبان تي آيو، ”چرچي تي لاشڪ باز يگر
 چوري چمات هڻندي پر ناٺي جي چمڪ تي سڀ
 ڪجهه...“ ائيني زبان تي آيس، ”ان باز يگر چوريءَ
 جو ڪهڙو ڏوهه؟ ڏوهه نه هنجي غريبيءَ، جهاليت ۽
 ناٺي جي ملهه جو آهي نه...؟“
 ”تون ناراض ٿي وئين؟“ پر ڀميءَ هنجي ٻانهن کي

ٻنهي هٿن سان ڏونڌاڙيندي چيو.
 ”ڇا لاءِ؟“

پر ڀميءَ هنجي هٿ ۾ هٿ وجهي هنڪي اڳتي
 وٺي ويندي چيو، ”مون پنهنجي واٽين کي گاريون
 ڏنيون.“

رام مرڪي چيو، ”تو نه دل جو بخار هلاڪو ڪيو.
 هڪ ڪري چڱوئي ڪيو. دماغ ڪجلائڻ کان زبان هلائي

بهر آهي. "وري کلي چيائين، "رام منهنجي ماءُ ڇا
چيو؟ ٻڌايان؟"

"ٻڌاءُ، تو اڳهون چيو، پوءِ ٻڌائيندوسان." "آمان سمجهي ٿي ته مان توسان شادي ڪندس." "سچ!" پريميءَ جو چهرو بهگي اٿيو. اٿيئي گھنگهرو گھٽنائين هنجي چھري کي سسائي ڇڏيو. چيائين، "بازيگرن جي بستيءَ کان ٻاهر وهانءِ ڪرڻ جي ڳالهه ڪريان ته ابو اڻٽ ماري وجهي. گلاب دادا، گھنو، شامون ۽ ٻيا مڙسالو ٺونشن سان منهنجو مڃالو چٽي ڇڏين..."

رام سوچي رهيو هو، "تنهنجو ابو، گلاب دادا، ۽ گھنو وغيره پيسي جي لالچ ۽ شاهه جي دڙڪي تاب تي مڃي ٿي ويندا. منهنجو پيءُ ۽ منهنجي ماءُ... هو نه منهنجي دلي امنگن جي پرواهه ڪندا نه منهنجي ويچارن تي ويچائيندا. هنن کي ته بس ڪل جي عزت جوئي اونو پيارو آهي..."

پريميءَ رام جي چپ جو ٻيو ڪارڻ ئي سمجهيو. چيائين، "مان توڙ تائين توسان سڃي رهنديس. بستيءَ وارن جون ماريون ڪائينديس، نئين ۽ پراڻي ڳوٺ وارن جا ويڻ سنهنديس. مان توسان بي وفائي نه ڪنديس." رام کلي چيو، "شادي، خبر اٿيئي، ڇا کي چئبو آهي؟" "ڪير پيئندڙ ڪڪڙي آهيان نه، جو خبر ڪانه هوندير! شادين تي لاڏا ڪانه ڳائيندي آهيان؟ چنبيلي

۽ گهڻي جي پاڻم شادي ڪيل ڪانهي؟... چئبيلي گهڻي
جي مار سهدي آهي، مان ڪانه سهديسان... پر
تون مونکي ماريدين ئي ڪونه، اها مونکي سورنهن
آنا پڪ آهي.

”مان ڇو ڪونه ماريدينس توکي؟“
”تون پڙهيل پڙهيل آهين، تنهن کانسواءِ گهڻو ڌارون ۽
جا ڊنگ لپڻائي پنهنجو هوش وڃائي وهندو آهي.“
رام پٺيان نهاريندي رڙ ڪئي، ”پيرن جا وڻ پٺتي
چڙهي آياسون. هل نه موٽي هليون.“ رام پوئتي موٽڻ لڳو.
پريمي ۽ هنکي اڳتي چڪي چيو، ”پٺتي قدم رکڻ
ڪم گانڊن جو آهي. تون مان گانڊو ٿورو ئي آهين.“
رام جي دماغ ۾ پڙاڏو ٿيو، ’پٺتي قدم رکڻ ڪم
گانڊن جو آهي... مونکي هن سان گڏ اڳتي وڌڻو ئي
پونڌو؟ پاڻو، امان ۽ پيرن جي پراڻن ويچارن جو مقابلو
ڪرڻو ئي پونڌو؟...‘

پريمي ۽ پاڻ سان گڏ رام کي اڳتي وڌي ويندي چيو،
”پيرن جون پڇي ڪونه وينديون. سڀاڻي نه نه پرينهن،
پرينهن نه نه ارينهن وري اينداسين...“
”اڄ ڪيڏانهن هليون؟“

”مڪ مل ڇو وڏو پيو آهي...“
”ڪاٺ پيٽ جو ڪهڙو بندوبست ٿيندو؟“ رام ڳوٺ
اڄ ئي پريمي ۽ کي جيون پٽ جو همراهي بڻائي رهيو هو.
پريمي ۽ اهڙي نوع ۾ ورائيو، ”منهنجي هوندي

توڪي کاڌي پيئي جي ڪهڙي ڳڻتي؟ باز يگر چوري
 پي سگهندي آهي، چوري ڪري سگهندي آهي...
 رام هنڪي اڌ ۾ ڪٽي چيو، ”توڪي خبر آهي ته
 مان پنڌ ۽ چوري ڪرڻ - ٻنهي جي خلاف آهيان.“
 پوءِ چيائين، ”باقي مان محنت ڪرڻ جي فائدي ۾ آهيان.“
 پريميءَ ٺهر ٻهر اُتر ڏنو، ”ان ۾ به مان توکان ڏاڍي
 آهيان. ياد اٿيئي، تنهن ڏينهن تون اڌ ۾ جي پڇري
 به نه پيو ڪٽي سگهين...“

”۽ تون مني ۾ واري پڇري سولائيءَ سان ڪٽي
 ويئي هئي؟“ رام کلندي هنجو اڌورو جملو ٻورو ڪيو.
 ”مان نيٺ به باز يگر چوري آهيان...“

”چري، مان اڄ جي ڳالهه ٿو ڪريان،“ رام گوياء
 سڀن - سنسار مان سڃاڳ - ٿيندي چيو، اڄ اسين ڇا
 کائينداسين؟ ڳوٺ ته ڪافي پئتي رهجي ويو...“
 ”پر پٽ ۾ ڪين آهيون. سڌ پند تي ڪلهوڙن جو
 ڳوٺ آهي...“

”اٿي ته اسانجو ڪير وارو سليمان ڪلهوڙو به
 رهندو آهي...“

”ان مٿي جي منهن تي نه چڙهنداسين. مٿو نٿين
 ٻاڙي ڳوٺ ۾ بدنام ڪندو ته ڌرتيءَ جو...“

”هن پاسي راڄوءَ جو باغ به آهي...“
 ”راڄوءَ جو ٻيلي رمضون به ڏيندو، گجرون به
 ڏيندو پر...“ هوءَ يڪا يڪا چپ ٿي ويئي.

رام پڇيو، ”پر ڇا؟“

پر ڀميءَ گويا پاڻ سان ڳالها ٿيندي چيو، ”مٿو اڪيون
پڇندو، اشارا ڪندو، گندا چرچا ڪندو. سڀ مرد مٿا
بي شرم آهن...“

رام مرڪي پڇيو، ”مان به؟“

پر ڀمي ڪنهن گهري سوچ وڃڻ جي ويٺي هئي.
ڪو جواب نه ڏنائين.

رام سوال ڏهرايو، ”ڇو، مان به بي شرم آهيان؟“

پر ڀميءَ اڃا به ڪو اتر نه ڏنو.

رام پڻ پڻ ڪندي چيو، ”شايد. ڪنهن نينگريءَ
جو هٿ پڪڙي، دنيا کان ڊڄي، اهو ڇڏي ڏيڻ...
اها ته حد بي شرمائي ٿيندي...“

يڪا يڪ پر ڀميءَ عجيب ٺهڪ ڏنو ۽ چيو، ”تون
منهنجو هٿ ڇڏي به ڏس. ڇمات هڻي ڪڍانءَ...“

رام هٿ ڇڏائي چيو، ”هڻ ڇمات... هڻ نه. اڄ ئي
آڃا ٿي وڃ-ون... هڻ نه...“ رام جي سموري دل
جذبات، ’هڻ نه‘، انهن ٻن لفظن ۾ سميتجڻ لڳي هئي.

پر ڀميءَ رڻهارڪي آواز ۾ چيو، ”تو منهنجو هٿ
ڇڏي ڏنو!“ وري اڪين ۾ پنهنجي سموري نفر
سهڙي چيائين، ”گاندو!“ پوءِ هر ٻئيءَ وانگر چال
ماري سٽيشن طرف ڊوڙي.

رام جا قدم ڌرتيءَ سان ٻڃي ويا. ”گاندو!
گاندو!...“ لفظ هنجي ڏهاڙين ئي مٿرڪن جيان وڃڻ

لڳا. وايو منڊل ۾ ”گاندو! گاندو!...“ لفظن جي ٻارڻ
وسڻ لڳي. رام جا هٿ ٻي اختيار ڪن ڏانهن ڪڍي
ويا. ڪنن جي ڀڪڻ بعد به ”گاندو! گاندو!“ لفظن
جو شور قائم رهيو.

(۵)

”چوري چٽائي ڀڳي ٿي ڏسجي!“ پوليس واري
حمد بخش چيو.

”پڙهيل ڳڙهيل جوان، چوريءَ کي بغل ۾ ڀڪوڙڻ
کان وڌيڪ خواهش ڪئي ٿي ڏسجي.“ ڪرمونءَ آڪيو.
”ديوان مفت ۾ بهشت جو در کڙڪايو هوندو.“
پورٽر سومن سر ۾ سر وٺايو.

”ذرا ٻڌڪي، اڳيان جهاڪو اٿئي!“ ڳوٺ جي
ڇهڻي ڪندڙ موليدڙني سٽيشن کان نئين ڳوٺ طرف
ايندي رڙ ڪئي.

”هيسيل هرڻي ڪهڙي شڪاريءَ کي گوهي ڏيندي
ٻوڙندي ٿي اچي؟“ شاعر مزاج شڪر ڌرتيءَ جو
دربيلي مائٽر جي ڪنڀيءَ تي قدرت جي ڪمال جو
لفظ ماڻي وڌي واکي پاڻ کان پڇيو.

”هيءَ بجلي ڪنهن تي ڪڙڪا واري آهي؟“ ٻڌيءَ
سومل پنهنجي جهوپڙيءَ ٻاهران ڇڄ ڪي چنڊڪو
ڏيندي چيو.

پريمي پنهنجي سرت ۾ ڪا نه هئي نه ته هوءَ هر هڪ
ڀيڪ اڇليندڙ سان الڳ الڳ ۽ سڀني جي گڏيل

مٿاڻي سان ڀڳي سر ڀڳو لائق هئي. سڄي ڳالهه ر
اها هئي ته هن جي اکين ڪجهه ڏٺو، نه ڪنن ڪجهه
ٻڌو. هنجي ذهن ۾ بس هڪ نوار هئي، ”نو منهنجو
هٿ ڇڏي ڏنو؟“

پريمي جهول ڪٽ تي ڪري. پريشان حال ۾ پريشان هردو
ڏٺي. ڀڪاڪ هنجي اکين مان گونگا ڳوڙها وهي هليا.
ماءُ ڏيئي جي پريشان آئي. ڪجهه وقت چپ چاپ
بيٺي ڏسندي رهي. پوءِ جهوپڙيءَ کان ٻاهر نڪري،
ڏاس مان نوڙيون وٺيندڙ مڙس کي چيائين، ”ڪٿي
ماسٽر...“ ڪرهن تي هٿ هڻي رڙ ڪيائين، ”گهٻ
ٿي ويو!“

پريميءَ جو پيءُ ڏاس ۽ نوڙيءَ جو ويڙهو ڦٽو ڪري
گهڻي آڻيو، ”ماسٽر جي اها همت... منهنجي لت نه
ڪٽي ورت.“

گلاب دادا وٽ هيٺان گهٽي سان ٽپڻ راند ڪري
ڪري رهيو هو. هن نفرت مان چيو، ”مان نه اڳ
ٿي هن کي شيطان سمجهندو هوس.“ پوءِ ٽهڪ ڏيئي
چيائين، ”گهٽا پئسا ڏنائينس؟“

پريميءَ جو پيءُ لت ڪٽي بستيءَ کان ٻاهر نڪرڻ
لڳو ته گهٽي چيو، ”شاهه جو خيال رکيج. ڪٿي هڏيون
نه چور ڪرائي آچين.“

گلاب دادا اٿي ڪڙو ٿيو. چيائين، ”مان به توهان
گڏيو ٿو هٿان. گهٽ ۾ گهٽ تنهنجو لاش نه سلامت

کٽي ايندس.

پر ٻي جي ٻي ۽ بستيءَ جي لوڙهي جي کڙھ
لاھيندي چيو، ”بستيءَ جي عجت جو سوال آھي ۽
اوهان چرچا ٿا ڪر ٻو.“

گلاب دادا چيو، ”عجت، تنھنجي چوري وڃائي
اچي ۽ شاھ جو گسو ساري بستي سھي ۽ چو؟“ ھو
وري راند ڪرڻ ويھي رھيو.

بدي مومل چندڪو ڇڏي ويجهو وڌي آئي ھئي.
چيائين، ”گھڻا چورا، چنبيليءَ جي چنٽا ڪر. ھو ۽
بھ مئي ماسٽر سان کلي ڳالھائيندي آھي.“

گھڻي ڇڙ مان چيو، ”بدي، وڃي پنھنجو ڪم ڪر.
کٽي وڌيڪ بڙ بڙ ڪندين ۽ تھ چوئيءَ کان وٺي واپس
(واٽر ڪورس) ۾ بوڙي ڇڏيندوسان.“

مومل بڙ بڙايو، ”مان تھ کيردار ٿي ڪريان، تھ تھ
منھنجو چا وڃي؟ بستيءَ جون سڀ ٽي پٽر پٽر مئي
ماسٽر اڳيان کٽي پٽ چاڙھيو.“

گلاب دادا چيو، ”سڀاڻي ماسٽر بستيءَ اندر قدم
رکي تھ سھين. پوءِ مان ھونديس ۽ منھنجو مھاديو وارو
ترشول ھوندو. شيطان... ڪھڙو!“

پر ٻيءَ جو ٻي ۽ منگو، بستيءَ جي کڙھ کليل ڇڏي
لٽ ھٿ ۾ لوڏيندو واٽر ڪورس ٽپي ٽڪڙيون وکون
کٽي درٻيلي مائٽر طرف وڌڻ لڳو. ھو موليدڻي ڇھڻيءَ

اٽيئي. ”يڪا يڪ هن شاهه جي ڪيت ڏانهن ويندو؟
 پاڻيءَ جي ٽنهي ڪري ٿي تان ٿاڀو کاتو.“

پيروءَ کلي چيو، ”اول تون جهاڪي کان پاڻ بچاءِ...“
 موليدني کلي چيو، ”پاڻ ماڻهو جهاڪن تي هريل
 آهيون.“ پوءِ ٽڪري وڪري پائي منگوءَ وٽ پهچي
 چيائين، ”پاڻ ماڻهو به سيدن جي اوطاق تي ٿا هلون.“
 پوءِ پڇيائين، ”شاهه وٽ ڪنهنجي ڏانهن ڪٿي ٿو وڃين؟“
 منگوءَ چيو، ”ڪمپي ماسٽر باجيگرن جي عجت ۾
 هٿ وڌو آهي.“

موليدني کلي چيو، ”ان جو به جواب ٺاهي“ وري
 چيائين، ”سوئل ٿي پير ٻاهر. وڃي پنهنجي بستيءَ ۽ پيڙو
 ٽي ۽ نه نه ڪير تنهنجي لاش اوڏو اچڻ جو ست به نه
 ساريندو...“ ميان، پاڻ ماڻهو ٻوڙا، گونگا ۽ انڌا آهيون،
 هر ڪنهن جي سڃيءَ ۾. پيو ڪو هوند مرچ مصالحا گڏي
 شاهه سائين جا تو خلاف ڪن ڀري. مڙي به وڃي پنتي
 موت. مون شاهه سڳوري جي مار کائي به ڏني آهي،
 ڪارائي به ڏني آهي. ڇا چيئو؟ بازيگرن جي عزت. ڏاڍو
 چرچائي آهين. پيرو حلوائِي ۽ جمن ڪاسائي ٿوري منائي
 ۽ ٻوڙ ٽڪري جاوا پيا ڪن... تون لت ڪٿي رام خلاف
 ڏانهن ڪرڻ هليو آهين! لت به تنهنجي، مٿو به تنهنجو.
 مان ٿو توکان پڇان، رام پيروءَ ۽ جمن کان ڇا به گهٽ آهي؟“
 منگوءَ لت سڌي جهلي ڦڙڪندڙ چوڻ سان چيو،
 ”ماسٽر کان اڳ، توکان هن جو پلو وٺڻ پوندو.“

”وت نه. ڪنهن جهليو اٿيئي؟ ٻين ۽ شاهه سائينءَ جا پاڻ ماڻهوءَ تي سڙ ٿورا آهن. انهن سانگي هڪ به لک سهي وڃي. ڇو، لک هيٺ ڪري ڇڏين؟ فتح علي شاهه تي نظر پيئ، ڇا؟ ننڍو شاهه نه ڇو باز راند ڏسڻ ۾ مشغول آهي. ڪجهه ڪنڀو هجيئي ته ڳالهه ڪر. وڃي پيرين پوانس...“

منگو موليدني جي ڳالهه ٻڌڻ نائين به نه ترسيو. هزار به نه گهڙي، ڪاڇين واريءَ گهٽيءَ ۾ گهڙي ويو. موليدني ٺهڪ ڏيئي چيو، ”ان جو به جواب ناهي.“ ويچارو منگوا هو موشو ڪري ويو. علي اڪبر شاهه جي منهن تي ئي نه چڙهيو پوءِ به سڀ جي سڃيءَ ۾، انڌي، بوڙي ۽ کونگي موليدني شاهه جي اوطاق ۾ شاهه کي ڇمپي ڪندي سڀ ڪجهه چئي ڏنو، ان سڀ ڪجهه ۾ اهو به ڪي اچي ويو جنهنجي چوڻ جي منگوءَ کي ٻئي جنم ۾ به جرئت نه ٿئي ها.

شاهه لپيئي ٺٽي هڪل ڪئي، ”عثمان! اڏامندو وڃ. منگوءَ نيمچ کي مڇن کان پڪڙي گهلي اچ. گلاب، گهنو يا ٻيو وچ ۾ پوي ته ماڇين مان بن چئن کي ڪوئي وڃي. منگوءَ کانسواءِ واپس آيو آهين ته اها ڪنج ڪيندوسانءَ جو عمر پڙ ٽنڊو منڊو ٿي وينو هوندين. ٻڌ؟“

عثمان وڃڻ لڳو ته شاهه ڪنڌ ٽورو مٿي ڪري چيو، ”ڪنهن به ٻئي بشر کي خبر نه پوي ته مون منگوءَ کي ڇو گهرايو آهي.“ پوءِ موليدني ڏانهن ٺهاري چيائين،

”نو به ڪنهن اڳيان زبان هلائي ته زبان ڪڍي
ڪڍندوسانء.“

موليدڻي هٿ جوڙي چيو، ”قبلا، ائين سمجهو ته آءٌ
انڌو، گونگو ۽ ٻوڙو آهيان.“

شاهه ڪنڌ وهائي ٿي رکي ڇڏيو.

موليدڻي آهستي چيو، ”قبلا، پاڻ ماڻهو ٿي، ٿي
ڏينهن بازيگرن جي بستيءَ وٽان لنگهندا آهيون. ڪٿي...“
شاهه غصي مان چيو، ”ڪو نوتي هٿ هلائي ته
ساري بستي ساڙائي ڇڏيان.“ ڪجهه وقت کانپوءِ شاهه
ڪي قدر نرم آواز ۾ چيو، ”رام ڪي ڪيترو ٿو سمجهايان.
ڪوٺلا به ڪڏهن اجريا آهن؟ انهن کي هٿ لاءِ نه هٿ
ڪارو، پير لاءِ نه پير ڪارو...“ هن پوءِ ٽڪي آواز ۾
پڇيو، ”تو پاڻ پريميءَ کي سٽيشن کان گهر ڏانهن ڊوڙندو
ڏٺو؟ ٻڌي ڳالهه ته نٿو ڪرين؟“

موليدڻي ڪن پڪڙي چيو، ”نبيءَ جي اولاد سان
ڪوڙ ڳالهائي دوزخ جي آڱ ۾ جڳو اٿم؟ ڪوڙ
ڳالهائيندو هوندس ته منهنجو نور ويندو، قبلا...“
شاهه چيو، ”تون وڃي رام کي سڏي اچ. کيس يا
ٻئي ڪنهن کي ڪجهه نه چئج.“

موليدڻو بنا آواز ڪئي شاهه جي ڪٿ تان لٿو ۽ ادب
سان هنڪي پيرين ٻئي اوطاق کان ٻاهر نڪري ويو.

(۶)

فيض محمد نه ان ڏينهن شاهه جي اوطاق ۾ آيو، نه

ٻئي ڏينهن. هو جنهن ڏينهن شام جو شاهه جي اوطاق تي اچي ڏمڪيو تنهن ڏينهن صبح کان وٺي شاهه کي هنجي اچڻ جي اميد هئي ته انتظار پڻ هو. هن شاهه جي اوطاق ۾ قدم رکندي پڇيو، ”رام ڪٿي آهي؟“

شاهه موت ۾ سوال ڪيو، ”ڇا ٿيو؟“

فيض محمد موڙي تي ويهي پنهنجي عينڪ لائي. کيسي مان رومال ڪڍي منهن اڳهيائين ۽ پوءِ ساڳئي رومال سان عينڪ صاف ڪرڻ لڳو.

شاهه چيو، ”اختياريءَ وارن سان هٿ اٽڪائڻ جو انجام ڏنڻ؟ مختيارڪار کي تو خلاف ڪارروائي ڪرڻ جي ڪا جرئت ڪانه ٿي. ڪمال کي ڦاسائڻ ان به ڪنارو ڪيائين. هنجي ڪاوڙ جو نزلو ڪريو ته ڪمال جي نانيءَ، ويڄاري ابراهيم تي ڪريو.“

فيض محمد عينڪ پائي رومال کيسي ۾ وجهي چيو، ”ابراهيم کي ڇڏائڻ مشڪل نه آهي. آءٌ سر زمين تان، حقيقت ڪري، سڀ حقيقتون هٿ ڪري آيو آهيان. پر مونکي ٻيو انديشو آهي...“ هو گهڙيا ڪنهن ڳوڙهي ويچار ۾ پئجي ويو.

شاهه انتظار وڃان هنجو گنپير چهرو تڪيندو رهيو. فيض محمد گهڙيا پارت سان ڳالهائيندي چيو، ”ٿڌن ته چوانٿو، رام مون سان ٻٽ تي بيهي نه هوند سڀني شرارئين کي ٿوڻا چٻائجن...“

شاه هدي اڌ ۾ ڪئي چيو، ”توڪي اهو انديشو آهي ته ساري قصي کي فرقيوار رنگ ڏنو ويندو؟“
 ”ڀڳدا!“ فيض محمد چيو، ”زميندار هندو آهي، هندو ڪمدار به هندو آهي. ٻئي طرف، هاري مسلمان آهن ۽ هنن کي ’پڙڪائيندڙ‘ ابراهيم به مسلمان آهي، مون ڄاڻي ٻڌي حال في الحال هندو زميندارن جي هارين جي جماعتبندي ملتوي ڪري ڇڏي آهي. ڪو هندو ’هاري حقدار‘ جو نعرو بلند ڪندڙ ملي وڃي ته سڀني هندو مسلمان ظالمن جا ڏند ڪٽا ڪجن. تون رات کي سڏائي نه وٺ.“

”هو منهنجي سڏائي تي ايندو ضرور. مگر...“ شاه گنجپير نوع ۾ چيو، ”مگر هو تنهنجي حمايت ڪندو، اهڙي خاطري نٿو ڏيان.“

”هندو آدرش پسنديءَ وارو جوش سويا جي بونل واري جوش جيان ٿڌو ٿي ويو! مون اول ئي سمجهيو ٿي ته ٺلهي آدرش پسندي مقصد جي چٽائيءَ جي عدم موجودگيءَ ۾ پنهنجي راهه وڃائي ٿي وهندي...“
 ”هو وڏي عمر جي اڻ پڙهيلن کي هر روز رات جو اڃا به پاڙهيڻو آهي. البت باز يگرن جي بستيءَ ۾ وڃڻ ڇڏي ڏنو اٿس...“

”باز يگرن ڪتن جي بچ ڪرائي هونديس. يا... يا گلاب غنڊي ساڻس هٿن جي صفائي ڪئي هوندي.“
 ”اهڙي ڪا ڳالهه ڪانهي. منهنجي هوندي...“ شاه

جملي پوري ڪرڻ جي ضرورت محسوس ڪانه ڪئي.
 ائين ئي ٺهڪ ڏيئي چيائين، ”توهان هاري حقدارن اڃا
 شاهن جي شاهيءَ سان هٿ چراند ڪانه ڪئي آهي،
 شڪر آهي.“

”ٽرسو“ فيض محمد محڪم ارادي سان چيو،
 ”اهو زمانو پري نه آهي جڏهن پيرن جي پيري ۽ شاهن
 جي شاهي - ٻين ڪوڙن اڻڀرن ۽ ڏهڪاون سان گڏ
 زمين دوز تي ويندي.“ وري چيائين، ”تون فڪر نه
 ڪر. تون پنهنجي شاهيءَ جي وقار کي جهموريت جي
 نذرانو رکڻ جو اول ئي فيصلو ڪري چڪو آهين...“
 ”اهي ڳڻتا ٻين کي ٻڌ،“ شاه مرڪي چيو، ”مان
 جيستائين سڌيءَ کي اڻ سڌيءَ طرح اوهان ماڻهن
 جي ڪتب ايندو رهندس، تيستائين سلامت آهيان. ڪم
 اٿو ٻڪڻ وسريو. پوءِ توهان مون سان به اهائي ڪار
 ڪندا جيڪا وڏيري ڪريمڏني يا مولوي صالح الدين
 سان ڪئي اٿو...“

”شاه صاحب، تون پاڻي انهن وهزن جي صف
 ۾ نه گڏ. هڪ زمينداري رعب ۽ رتي سان هارين
 جي جماعتبنديءَ کي ڪڍڻ جو خواهشمند آهي. ٻيو،
 دين جي رهبري ۽ جنت جي نيڪيداريءَ جي نالي ۾
 غريب هارين کي گمراهه ڪري رهيو آهي.“ فيض محمد
 يڪا يڪ چپ ٿي ويو. پوءِ چيائين، ”اهي بحث مباحثا
 ٿيندا رهندا. هاڻ ٻڌاءِ ته تون مڪي ڀولومل جي نڪتو

پت شيوڪ ڪي ابراهيم خلاف فرياد واپس وٺڻ لاءِ مڃائي
سگهين ٿو يا نه؟

”جڏهن سڄو قصو مختيارڪار جي چوڄ سان ٿيو
آهي تڏهن مان نٿو سمجهان ته شيوڪ ڪي ابراهيم جي
پيءُ ڪو منهنجي چوڄ تي فرياد وٺڻ لاءِ رضامند ٿيڻدو.
تون سر زمين تان ڪهڙيون حقيقتون هٿ ڪري آيو
آهين؟“

”جڏهن ڀولو مل جو ڪمدار، ابراهيم واريءَ پيءُ
تي پهتو تڏهن تڏهن ابراهيم اني موجود ٿي ڪونه هو.
هيون رڳيون زالون جن گاريون به سٺيون ۽ بي عزتيءَ جا
ڌڙڪا به ٻڌا. هل هڳامي ٿي آس پاس جا هاري ناري
مڙي آيا. جڏهن هنن ڪمدارن کي سمجهايو تڏهن هو
ويتو آيا مان نڪري ويو. هڪ هاريءَ کي مٿي واري
لٺ وهائي ڪڍيائين. ان ئي پٺي هاريءَ هن کي سرونو
هڻي ڪڍيو. چونٽا نه سرونو هنکي ڪاٻيءَ ڏنگ ۾ لڳو.
هوڏانهن ڪنڊياري اسپتال جي ميڊيڪل آفيسر سرٿيفڪيٽ
ڏنو آهي ته ڪمدار جي منهن مٿي تي پٿرن ۽ لوڙهين
جا گهرا گهاء آهن. ڪمدار تي حملو ڪرڻ لاءِ وري
پڪڙيو ويو آهي ابراهيم کي! آءٌ — مختيارڪار،
ڊاڪٽر، زميندار ۽ ڪمدار جي سازش سان ڀڄڻ لاءِ
ڏندين ڏاند آهيان. صرف، فرقيوار فضا ۾ اضافو اچي ويو
جو انديشو اٿم. هو چارئي هڏو آهن ۽ اسين .. ان
سازش خلاف لڙندڙ سڀ مسلمان آهيون. عام هڏن کي

پٽ شيوڪ کي ابراهيم خلاف فرياد واپس وٺڻ لاءِ مڃائي

سگهين ٿو يا نه؟

”جڏهن سڄو قصو مختيارڪار جي چرچ سان ٿيو

آهي تڏهن مان نٿو سمجهان ته شيوڪ يا شيوڪ جو

پيءُ ڪو منهنجي چوڻ تي فرياد وٺڻ لاءِ رضامند ٿيندو.

تون سر زمين تان ڪهڙيون حقيقتون هٿ ڪري آيو

آهين؟

”جڏهن ڊولومل جو ڪمدار، ابراهيم واريءَ بٽيءَ

تي پهتو تڏهن تڏهن ابراهيم اتي موجود ٿي ڪونه هو.

هيون رڳيون زالون جن گاريون به سٺيون ۽ بي عزتيءَ جا

دڙڪا به ٻڌا. هل هڱامي تي آس پاس جا هاري ناري

مڙي آيا. جڏهن هندن ڪمدارن کي سمجهايو تڏهن هو

ويتر آبي مان نڪري ويو. هڪ هاريءَ کي مٿي واري

لٽ وهائي ڪڍيائين. ان ئي ٻئي هاريءَ هن کي سرونو

هڻي ڪڍيو. چونڌا ته سرونو هنکي ڪاٻيءَ ٽنگ ۾ لڳو.

هوڏانهن ڪنڊياري اسپتال جي ميڊيڪل آفيسر سرٽيفڪيٽ

ڏنو آهي ته ڪمدار جي منهن مٿي تي پٿرن ۽ لوڙهين

جا گهرا گهاء آهن. ڪمدار تي حملو ڪرڻ لاءِ وري

پڪڙيو ويو آهي ابراهيم کي! آءٌ، — مختيارڪار،

ٻاڪٽر، زميندار ۽ ڪمدار جي سازش سان ڀڄڻ لاءِ

ڏندن ڏاند آهيان. صرف، فرقيوار فضا ۾ اضافو اچي وڃي

جو انديشو اٿم. هو چارئي هندو آهن ۽ اسين .. ان

سازش خلاف لڙندڙ سڀ مسلمان آهيون. عام هندن کي

مسلمانن خلاف ڀڙڪايو ويندو ۽ مان هنن کي پاڻون وڇڻ
ويڃو وڌائڻ جو هڪ وڌيڪ موقعو ڏيڻ نٿو چاهيان. تون
شيونگ کي فرياد واپس وٺڻ لاءِ ڪٿي مڃاء نه. ” پوئين
جملي جي نوع ۾ لاچار ۽ نيزاريءَ جو سنگم هو.

”شيونگ مختيارڪار جي رڇيل شطرنج ۾ ايتري حد
تائين پياد وٺي ڪتب اچڻ بعد فرياد واپس وٺڻ جي
همت ڪري سگهندو؟“

ڪجهه دير ٻئي دوست چپ ويٺا رهيا. پوءِ شاھ
چيو، ”سڄي قصي جي چاٻي تنهنجي هٿ ۾ آهي...“
فيض محمد آهستي چيو، ”مان ٻي ڪليڪٽر وٽ
ڪمال طرفان ڪيل درخواست تان دستبردار ٿيان، ائين
نه؟“ پوءِ آواز کي بلند ڪندي چيائين، ”ائين ٿي نه
سگهندو. هڪ ظلم مٿائڻ لاءِ ٻئي ظلم تي چشم پوشي
ڪرڻ، ڪو علاج ناهي.“ ڪجهه وقت سوچ ويچار ڪرڻ
۾ ٻڌل رهڻ بعد فيض محمد تهاڻين وڌيڪ مڪمل ارادي
سان چيو، ”شيونگ کي ڪي به نه چئج. چؤ چاءُ ڪرڻ
يا ظلم سان ڪو سمجهو تو ڪرڻ مسئلي جو صحيح حل
ٿي نٿو سگهي. پس پيش، جيت - ايمانداريءَ، انصاف
۽ حق جي ئي ٿيندي. مان ڪيتري قيمت تي به انهنجو
دامن ڇڏڻ لاءِ تيار ڪين آهيان.“ پوءِ هيڏانهن هوڏانهن
نهاريندي چيائين، ”عثمان ڏسڻ ۾ نٿو اچي. مون کي
پياس لڳي آهي.“

”مان ٿو پاڻي ڏيان ۽“ شاھ موزي تان اُٿندي

چيو، ”عثمان کي ڪنڊ ياري موڪليو اٿم.“

فيض محمد فورن اٿي کڙو ٿيو ۽ ٽڪڙو پريان رکيل
گهڙامڇي ۽ وٽ پهچي چيو، ”تون مونکي پاڻي پياريندين؟
ڪو موهن ڏسي وٺي ته مون مٿان ملامت جو بهار ٿئي
پوي...“

شاهه ٺهڪ ٿيڻ لڳو.

فيض محمد پاڻي ۽ جو گلاس پنهنجي موڙي ڏانهن
کڻي ايندي پيو، ”عثمان ڪنڊ ياري سک ۾ ويو آهي؟“
”ڪنڊ ياري واري اسپتال لوڪل بورڊ جي آهي نه؟“

”۽ تون لوڪل بورڊ جي ميمبر جي حيثيت ۾
ميڊيڪل آفيسر تي ڏور بار آڻڻ ٿو چاهين، ائين نه؟“
پوءِ فيض محمد گلاس موڙي ڀرسان پٽ تي رکندي
چيو، ”وس پچيئي ته زمينداري ۽ شاهي ترڪ ڪري
هاري حقدارن سان کليو کلايو پٽ ٿي بهين نه؟“

شاهه اڀو ساهه کڻي چيو، ”ڪاش، مون ۾ ٿو چيتري
همت هجي. خير... تون رات هت رهي پڻ نه؟
چانڊوڪيون آهن. درٻيلي مائٽر جا ڪمنا آهن، انهن
ڀرسان لهرائيندڙ ڪيت آهن. نعيم ڳوٺ واري سڪل
تلاءُ تي اڃا به ونجهو ٿي راند ٿيندي آهي. تنهن کان
سواءِ باز يگرن جي بستي ۾ دستور موافق هر رات راڳ
۽ ناچ جو شعل ٿيندو رهندو آهي...“

هينئر اڀو ساهه فيض محمد کنيو ۽ چيو، ”ڏاڍن؟
ظالمن پنهنجي ڏاڍ ۽ ظلم جو ايڏو نه وڌو ۽ ايڏو نه

ويڪرو ڄار پڪيڙي ڇڏيو آهي جو قد رست ۽ انسان جي
 حسن جي مشاهدي ماڻھ جي فرصت پاڻي ملي ئي
 نٿي. سچ نه اهو آهي، ”هن پيو ايو ساهه ڪڍي چيو،
 ”پنهنجو ننڍڙو وارو ڪو شوق باقي نه رهيو آهي.“
 خير... مان رات هت رهندس ئي. رام سان تبادلہ خيالات
 جي سانگي. ”پوءِ پيچائين، ”رام باز يگرن کي پاڙهه
 ڇو ڇڏي ڏنو آهي؟“

شاهه سنجيدگي ۽ سان وراڻيو، ”منگو باز يگر مٿس
 الزام ڌريو ته، هن سندس ڌيءُ سان هٿ چراند
 ڪئي آهي.“

فيض محمد هڪو ٺهڪ ڏنو ۽ چيو، ”ان الزام ۾
 ۾ سڃاڻي ڪيتري آهي، نو ضرور اها ڇاچ ڪئي
 هوندي. مان تنهنجي سپاءَ مان واقف آهيان. توکي اهڙي
 قسم جي تحقيقات ڪرڻ مان خاص لطف ايندو آهي...“
 ”ڏاڍن ۽ ظالمن جي ڄار تنهنجي ننڍي هوندي
 واريءَ شرارتي فطرت تي خير ڪو اثر ڪيو ٿو ڏسجي.“
 شاهه مرڪي چيو، ”باز يگرن جي شڪايت تي مان ڇاچ
 ڪريان ٿي ڪونه. مون کي خبر آهي ته ڪو شخص سچ
 پچ ڪنهن باز يگر چوڪريءَ سان هٿ چراند ڪندو آهي
 ته نوبت مون وٽ يا ٻئي ڪنهن وٽ شڪايت ڪرڻ
 تائين نه ايندي آهي. مجرم پيسا ڏيئي جند ڇڏائي
 ويندو آهي. پيسن نه ملڻ تي باز يگر يا نه هٿن جي
 صفائي ڏيکاريندس يا ته کليو ڪلايو ٻنهي ڳوٺن ۾ بدنام

ڪندس. ٽين واٽ هنن لاءِ ٿئي ڪانه... ”

فيض محمد اڃا به ڪلدي چيو، ”تو کي پنهنجو شخصي آزمودو نه آهي؟“ ائيني گنجير ٿي چيائين، ”رام ڪوڙي الزام تي پنهنجو ڪم ڇڏي ڏنو؟“

”رام د حقيقت پريميءَ سان محبت ڪندو هو. ههڙي سنگين الزام جي شروعات، هو سمجهي ٿو، ضرور پريميءَ وٽان ٿي هوندي. هن نهن ڪري نراس ٿي پريميءَ جي منهن تي چڙهڻ ٿي ڇڏي ڏنو آهي. اهي عشق جون آلتيون بازيون، ميان! تو جهڙو خشڪ هاري حقدار، سمجهي ٿي نه سگهندو.“ شاھ جي چپن تي مرڪ وري آئي.

فيض محمد گنجير ٿي چيو، ”عشق جون آلتيون بازيون اوهان کي مبارڪ هجن. آءٌ هرچيز جي سلئين بازين مان ڄاڻان. سڌي ڳالهه سو ٿي جي: جا چيز منهنجي منزل مقصود جي راه، ۾ رڪاوٽ بڻجي ايندي آءٌ ان کي يا نظر انداز ڪندس، يا هٽائيندس يا... يا ان جو مقابلو ڪندس. آءٌ بي ڪا ڪلا بازي نه ڄاڻان، نه ڄاڻان ٿو چاهيان.“

شاھ ٽهڪ ڏنو ۽ فيض محمد گنجير نوع ۾ پڇيو، ”بازيگر چوري هن جي محبت جي موت ڏيندي هئي؟“

”بازيگر چوري ۽ محبت!“ شاھ اڃا به زور سان ٽهڪ ڏنو. ائيني ڪي قدر گنجير ٿي چيائين، ”پريمي البت نرالي بازيگر چوري آهي. هوءَ رام جي راه ۾

الدهن وچائي وڌندي هئي، هاڻي دام دام لاءِ لڙي...
 فيض محمد شاھ کي اڌ ڪٽي چيو، ”جتي انظار تي
 لڙي آهي اتي محبت عدم موجود نٿي ٿي سگهي.
 پوءِ دام لاءِ معاملو آسان هو. ميان بيبي راضي نه ڪيا
 ڪريو ڪااضي...“

”چوڻ کي چئي وٺين. مڙهي ماءُ ۽ روايت پرست
 پاڻ کي مڃائڻ آسان نه آهي. ٻن ڳوٺن جي ماڻهن جا
 دائمي اشارا ۽ چميگوئون سهڻا به سٺو ڪم نه آهي...“
 ”باقي پنهنجي فرض ۽ ميدان عمل کان منهن موڙڻ
 آهي؟ اوهان جي اها عجيب منطق منهنجي سمجهه ۾
 نٿي اچي...“

اوڏيمهل عثمان اندڙ گهڙي آيو. ٻنهي دوستن جو
 ڌيان هن ڏانهن ڇڪجي ويو.
 عثمان پنهنجي پٽ کي مان پرزو چوڙي ادب سان
 شاھ اڳيان وڌايو.

شاھ چئي وٺندي چيو، ”ميان، شمعدان نه ٻاري
 اچ. اسان کي ڳالهين ڪندي اونڌو ۽ سوجهري جي
 ڪا سم ٿي نه رهي.“

شاھ پرزي کي اکين ويجهو آڻي، اکين تي زور
 ڏيئي، اهو پڙهڻ لڳو. اوچتو هن زوردار ٽهڪ ڏنو.
 فيض محمد پڇيو، ”ڊاڪٽر ڇا لکيو آهي؟“
 شاھ چيو، ”پرزو مختيارڪار جو لکيل آهي. عثمان
 شايد ٽينس ڪورٽ تي ڊاڪٽر سان ڳالهائو ٿيو آهي ۽

مجهو شخص
 آهي، ”دام

ڪندو هو.
 ٿو، ضرور
 ٿي.
 آهي. اهي
 هاري
 چين ٿي

ون التيون
 سلڻن ٻارن
 منهنجي
 آڻ ان کي
 جو مقابلو
 نه ڄاڻو

هر پڇيو،
 هتي؟
 زور سان
 ”پر ٿي
 راهه ۾

اڪيون وڃائي وڻندي هئي ۽ هنجي دلير رام لاءِ ٽڙپ...“
 فيض محمد شاهه کي اڌ ۾ ڪٽي چيو، ”جتي انتظار
 ۽ ٽڙپ آهي اتي محبت عدم موجود نٿي ٿي سگهي.
 پوءِ نه رام لاءِ معاملو آسان هو. ميان يمين راضي نه ڪيا
 ڪريگا قاضي...“

”چوڻ کي چئي وٺين. مڙهي ماءُ ۽ روايت پرست
 ڀاءُ کي مڃائڻ آسان نه آهي. ٻن ڳوٺن جي مائٽن جا
 دائمي اشارا ۽ چميگوڙيون سهڻا به سٿرو ڪم نه آهي...“
 ”باقي پنهنجي فرض ۽ ميدان عمل کان منهن موڙڻ
 آهي؟ اوهان جي اها عجيب منطق منهنجي سمجهه ۾
 نٿي اچي...“

اوڏيمهل عثمان اندڙ ڳوڙي آيو. ٻنهي دوستن جو
 ڌيان هن ڏانهن ڇڪجي ويو.
 عثمان پنهنجي پٽ کي مان پرزو چوڙي ادب سان
 شاهه اڳيان وڌايو.

شاهه چئي وٺندي چيو، ”ميان، شمعدان نه ٻاري
 اڇ. اسان کي ڳالهين ڪندي اونڌو ۽ سوچهري جي
 ڪا سم ٿي نه رهي.“

شاهه پرزي کي اکين ويجهو آڻي، اکين تي زور
 ڏيئي، اهو پڙهڻ لڳو. اوچتو هن زوردار ٺوڪ ڏنو.
 فيض محمد پڇيو، ”ڊاڪٽر ڇا لکيو آهي؟“

شاهه چيو، ”پرزو مختيارڪار جو لکيل آهي. عثمان
 شايد ٽينس ڪورٽ تي ڊاڪٽر سان ڳالهائو ٿيو آهي ۽

مختيارڪار وچ ۾ دخل ڏنو آهي.“
 ”ڇا لکيو اٿس؟“

”لکيٿو: اوهان جهڙي معتبر ۽ معزز زميندار مان
 اميد ٿي رهي وڃي ته اوهان سرڪاري عملدارن سان
 سادڪ ڏيندا. اوهان ته اٿو باغين، غنڊن ۽ خونين جي
 حمايت ٿا ڪريو. اوهان يا اسان جي مدد ڪريو يا
 غير طرفدار ٿي مزو ڏسو. بي راهه، اڳي پوءِ اوهان لاءِ
 نقصانڪار ٿي سگهي ٿي.“

فيض محمد گنڀير نوع ۾ پڇيو، ”اها چئي مون کي
 ڏيئي ڇڏيندين؟ مون کي ڪنهن نه ڪنهن وقت ڪم
 اچي سگهي ٿي.“

شاهه ڪنهن ٻڌ-تر ۾ پوڻ ڌاران چئي فيض محمد
 ڏانهن وڌائي.

(۷)

رام ڀاڱ کان پيٽوئي جو کليل خط ورتو ۽ اٿيئي دڪان
 تي گراهڪن جي وهڻ واري ڪاٺ جي بيمچ (اها بيمچ
 محض تختو هئي جنهن جي ٻنهي ڇيڙن هيٺان پڪين
 سرن جون ٿهليون رکيل هيون) تي ويهي اهو خط پڙهڻ لڳو.
 پيارا رام،

تون جڏهن هتان ويو آهين تڏهن ڪا خبر چار نه ٿي
 اٿيئي. تڏهن مون کي پنهنجي سرگرمين کان بيخبر پئي رکيو
 آهي ايئن مان به خبر پئي وهي آهيان.
 مون، توکي، شائندگي، ڪنهن خاص مقصد سان

مرڪزيو هو. اهو منهنجو مقصد نٿو ڪان ڳجهو ڪونهي.
 مون سمجهيو هو ته تون آدرشي وايو منڊل ۾ آدرشي
 تعليم حاصل ڪري ڏيس شيوا جو ڪو انوکو آدرش
 کڻي ايندين. اسانجو بد نصيب غلام ڏيس هڪ گنڀير
 دؤر مان گذري رهيو آهي. ڏيس جي آزاديءَ جي
 هر يڪ اڻانگيءَ ڪريءَ تي پهتي آهي. ڀارت مانا جي
 زنجيرن ٽوڙڻ جو سمو تيزيءَ سان ويجهو وڌندو اچيٿو
 ۽ تون پاڻکي هڪ ننڍي ڳوٺ جي اڃا به ننڍي دائري
 تائين محدود رکي وينو آهين. ڳوٺ جي وڏن اڻ پڙهيلن
 کي پاڙهڻ جو ڪم پيو ڪو به ڪري سگهيٿو. تنهنجي
 درستي ڪافي وشال هجڻ کپي.

مان پنهنجي ساٿين سان هاڻي ئي ايندڙ چونڊن ۾
 توکي اسيمبلي ميمبر شپ لاءِ اميدوار بيهارڻ جون،
 ڳالهون هلائي چڪو آهيان. مان هنن سان بلڪل سهمت
 آهيان ته اسيمبلي ميمبر شپ جي اميدوار جو ڪاريه
 جيترو وشال هجڻ کپي، ان کان وڌيڪ وشال هن جي
 درستي هجڻ کپي.

تون فوراً هٿ هليو اچ. اسان ضلع جي قومي ڪم ڪندڙن
 لاءِ ٽن مهينن جو سکيا سينٽر آرٽس ڪرڻ وارا آهيون.
 تون شانتنڪپتن مان پڙهي آيو آهين، اها حقيقت پنهنجي
 سر تي توکي ان سکيا سينٽر ۾ ٻين کان نرالو ۽ مٿ ڀرو
 ڪري بيهاري ڏي. تنهن کانسواءِ تون منهنجي پستيءَ
 ۽ پنهنجي آدم سان ان سکيا سينٽر جو مرڪزي شخص

ٿي سگهين ٿو. پوءِ اسيمبلي لاءِ ٽڪيٽ سمجهه ۾
 ٺهندڙي کيسي ۾ پيئي آهي. تون اسيمبلي ميمبر چونڊين
 پوءِ ئي مان پنهنجا لايا سجايا سمجهندس.

سڀاين سياسي حالتن ۾ ٺهندڙو سنڌ جو وزير ٿيڻ
 مشڪل نه آهي. ٺهندڙي وزير ٿيڻ سان ٺهندڙو مان مرتبو
 ته وڌندو ئي. گڏوگڏ سنڌ جي سياست ۾ منهنجي
 اهميت به وڌندي. تو جهڙي هٿيار کي مون اهڙي
 ڏينهن لاءِ ئي همٿايو آهي. تون هٿ اچ. وڌيڪ ڪم
 منهنجو آهي.

فيض محمد وڪيل کان پري ره. هو هارين کي
 گمراهه ڪري ضلع جي سڪ شانتی قنائين تي ڪم
 ڪشي پيو آهي. گرد يو ٽنگور طرفان اسٽاپن ٿيل سڪيا-
 گهر ۾ تعليم ور ٿل جوان کي هارين ۽ پورهيتن جي مسئلن
 جي خاطر خواه هل لاءِ گانڌيجي جي ٽرسٽيشپ ٿيڙيءَ
 ۾ ڌارين وٽان آندل خونخواه سڌائين کان وڌيڪ وشواس
 هجڻ کپي.

پيمن مونکي نازي خط ۾ جيڪي لکيو آهي تنهن
 تي مونکي هڪ ئي وقت ڪل به آئي ته ڏک به گهٽ
 نه ٿيو. شانتنگيٽن مان پڙهي آيل هڪ هٿيار نوجوان
 هڪ باز يگر چوڪريءَ سان پريم ڪري اها ڪل جهڙي
 ڳالهه نه آهي؟ هن تي ان چوڪريءَ سان بد اخلاقيءَ
 سان پيش اچڻ جو الزام لڳايو وڃي، ان کان وڌيڪ
 ڏک جهڙي بي ڪهڙي ڳالهه ٿي سگهيتي؟ مونکي

پڪ آهي ته اهو الزام بلڪل بي بنياد هوندو. پر اهو الزام ڪنهن شريف جي چريتر تي نه ڏوڀندڙ داغ نه لڳائي سگهين ٿو. حياتيءَ لاءِ اهڙن داغن کان بچيو رهڻ نهايت لازمي آهي.

هيمنءَ، هٿ، تنهنجي لاءِ چوڪري ڇووندي رکي آهي. اچي ڏس. ڏٺي مڪياري آهين. مان تنهنجي پيٽ کان نرالو آهيان. شاديءَ جي مسئلي ۾ تنهنجي پسندي، مون لاءِ، آخري پسندي آهي. باز ڀڳو چوڪري، نه تنهنجي پسند ٿيڻ ڪري نه منهنجي پسند ٿي سگهين ٿي. تون ڪڏهن ٿو اچين؟...

رام چئي پڙهي، اها ويڙهي لفافي ۾ وجهڻ لڳو. پيمَن گراهڪ لاءِ پاڻ ڳڙ جو ٿوري پڪي پڪي، ”تون نواب شاهه ڪڏهن ٿو وڃين؟“

رام ڪو جواب نه ڏنو، هو چئي لفافي ۾ وجهي، لفافو هٿ ۾ جهلي ويٺو رهيو، سوچيندو رهيو.

پاڻ گراهڪ کي هلائي وري پنهنجو سوال ڏهرايو، ”تون نواب شاهه ڪڏهن ويندين؟“

رام خشڪ آواز ۾ چيو، ”توهان مون کي رهائڻ مان بيزار ٿي ويا هجو ته مان اڄ ئي توهانجو گهر ڇڏي وڃان؟“ پيمَن جو منهن ڪارائجي ويو. ڏک ساڻائڻ ۾ هن کي ڪجهه سمجھ لڳو. پوءِ چيائين، ”مون ڇا چيو جو تون مون کي اهڙو ڪڙو جواب ڏنو؟ تون نواب شاهه وڃين يا هٿ ويٺو جمار وڃائين، تنهن سان منهنجو ڪهڙو پريوڄن؟“

مونکي کٽي ۽ کٽيو جو کٽي زبان چور ٿيو. مون بس
ڪٽي بابا! اسانجو پيٽو يو به واندو آهي جو تو پر اميدون
رکيون اٿس. ڪٽي ۽ پر ٿي ڪين هئ. ٿو ته پات پر ڇا
پوندو؟

رام زبان جي غلطيءَ تي اندر ٿي اندر پشيمان
ٿيندو، خاموش ويٺو رهيو.

پيمون وهي کولي ڪجهه لکندو رهيو، پٺ پٺ ڪندو
رهيو، ”علم، جي وڌن جي عزت ڪرڻ نٿو سڀڪاري،
اهو، آدرشي ڪئن چٽيو؟ جو شخص رٿا پٽڪڻ کي
پنهنجو ٿندو بڻائي ڇو آهي سو شخص وزير ٿيندو؟
جنهن کي گلا جهڙي چمات ڪي سڀڪاري سمجهائي نه
سگهي، تنهن تي چٽيءَ جون به اچار ستون به ڪو اثر
ڪندو؟...“

”پيمون ادا، ڪاري ناس نه ڏج.“

پئسو پيمون اڳيان ڪريو، هن وهي رکي ڇڏي ۽...

رام دڪان تان هيٺ لهي ويو.

رام، ڇو باز راند ڏسڻ بيهي رهيو پر هو ان پر من
لڳائي نه سگهيو. هو، پاڻ جي دڪان وٽان، پاڻ ڏانهن
نهارڻ ڌاران، لنگهي سڌو گهر اندر گهڙي ويو. پٺو ۽
فائونٽين پين کٽي پيٽوئي کي خط لکڻ ويٺو.

نوڀڙن نه توهانجو خط مليو. احوال معلوم ٿيو. آئينده

پٺ، ڪڏهن ڪڏهن، خط جي عنايت ڪندا رهندا.

توهانجي خط مونکي به پري ڇڏڻ لاءِ رضامند نه

ڪيو، ان جو مطلب اهو هرگز نه آهي ته اوهانجي خط جو مون تي ڪو اثر نه ٿيو. ان، منهنجي ٻڌڻ ڪنهن حد تائين ختم ڪئي آهي؛ مونکي اميد آهي ته منهنجي هن خط جي موت به اوهان وٽان جيڪو جواب ايندو، سو، مڪمل ريت منهنجي دماغ جي آواره گيرديءَ کي ختم ڪري ڇڏيندو.

مونکي نه اسيمبلي ميمبر ٿيڻ جي لوڙ آهي ۽ نه وزير بڻجڻ جي خواهش. ان جو مطلب اهو ناهي ته مان تمنا رهن آهيان. منهنجي جيوت جي آرزو بلڪل ننڍڙي آهي، ۽ اها آهي ته مان غريبن، بي علمن ۽ محتاجن جي ٿورو ڪي گهڻو ڪتب اچان. مان پنهنجي ان ننڍڙيءَ آرزوءَ جي پرڻائيءَ جي شروعات پنهنجي ڳوٺ ۽ ان جي آس پاس ڪرڻ ٿو چاهيان. ۽ ڇاڪاڻ ته منهنجي اڳيان اهو مقصد صاف آهي، مان ڳوٺ جو محدود دائرو ڇڏڻ نٿو چاهيان. سنڌ جي سياست حال في الحال اوهانکي مبارڪ هجي.

مونکي خبر نه آهي ته اوهان مونکي شائينڪيٽن انلاءِ، موڪليو هو ته اٽان مان پاڻ تي ديس شيوڪ هجڻ جي مهر لڳائي هئي لاءِ اسيمبلي ميمبر ٿيڻ جو پروانو حاصل ڪري اچان. شائينڪيٽن جي آدرشيءَ وائو منڊل به 'آدرشي' سکيا پراپت ڪندي مان پنهنجي جيوت جي ڏڪر ڪيل، ننڍڙي آرزو اوس هٿ ڪري سگهيس جيتوڻيڪ مونکي ڄاڻ آهي ته ڪيترا شخص، شائينڪيٽن

[illegible]

وڃن کان سواءِ به ان کان وڌيڪون ۽ بهتر تمناون ڪرڻ
 سگهي ويا آهن ۽ انهن لاءِ مري مڙجن به ٿا. فيضوءَ جوئي
 مثال وٺو. هن پنهنجي جيوت هارين ۽ پورهيتن سان
 گڏي ڇڏي آهي جيتوڻيڪ هن 'غير آدرشي' سڏيا گهر
 مان وڪالت جي ڊگري حاصل ڪئي آهي. اوهان جي
 نظر ۾، فيضو پل ضاع جي شانتي نشت ڪندڙ هجي،
 ليڪن مان هن ۽ هن جي ڪاريه کي عزت جي نگاهه
 سان ڏسڻ لڳو آهيان. شايد اهو ڏينهن به اچي وڃي جو
 مان هن سان ڪلهو ڪلهي ۾ ملائي بيهان. ان کان اڳ
 مونکي پنهنجي سفيد پوش ذهنييت جو مقابلو ڪرڻو
 پوندو. زميندارن ۽ ٻين ستمگرن سان وڙهڻ لاءِ سينو
 ساهڻ کان اڳ، مونکي پنهنجي دماغي آواره گريءَ سان
 ٽڪر کائڻو پوندو. شانتڪيٽن جي آزاد وايو منڊل،
 مون ۾ ڪنهن حد تائين جرئت بلاشڪ آندي آهي پر
 فيضوءَ جهڙي حوصلي لاءِ مونکي پنهنجي دل دماغ کي
 ڪافي ورزش ڪرائڻي پوندي. جرئت ۽ حوصلي جو
 ذڪر ڪندي منهنجو ڌيان ڪنهن ٻئي جي وڌانهن هليو
 اٿس. اهو جيئن نه شانتڪيٽن ويو آهي، نه ڪنهن ڪاليج
 جو منهن ڏٺو اٿس. الف - ب به مون هنکي سيکاري.
 مان باز ڀڳڻ ڇو ڪري، پر ڀڳي، ڏانهن ٿو اشارو ڪريان.
 هن جي ڦڙڻائي، هن جي بي ڊپائي، هن جي جرئت،
 هن جو حوصلو... هو ۽ منهنجي صدقي پنڌ ڇڏي ماءُ جا
 دڙڪا، پيءُ جا ڌڪ ۽ بستيءَ جا ستم سهي سگهيتي.

هوء منهنجي سانگي سڀني جا طعنا سهي به ڪلي سگهي ٿي،
 ۽ مان؟ مون، شانتڪيٽن جي آزاد واپو منڊل ۾ به سال
 رهڻ بعد اها جرئت حاصل ڪئي، جو، ماڻهو مونکي ڪي
 چون تنهن کان اڳ، هنجو پڪڙيل هٿ به ڇڏي ڏنم.
 هنجي جرئت جي چوڻي اها آهي ته هوءَ مونکي بدنام
 به ڪري سگهي ٿي، ۽ ان بدناميءَ لاءِ پنهنجي چريتر تي
 داغ به لڳائي سگهي ٿي...

رام جو قلم بيهي ويو. هن محسوس ڪيو ته پنهنجي
 پيٽوئي کي ههڙي قسم جي خط لکڻ لاءِ جيڪا جرئت
 هجڻ کپي سا منجهس نه هئي.

خط ڇيهون ڇيهون ٿي پٽ تي ڪريو.
 يڪا يڪ رام جي دماغ ۾ هڪ سوال ڪر ڪٿي بيٺو:
 توکي ڪهڙي پڪ آهي ته پريميءَ توکي بدنام ڪيو آهي؟
 اهو سوال ٻهريون دفعو هيٺ ڪونه هنجي دماغ ۾
 اڀريو هو. اهو سوال اڪيچار دفعا هنجي دماغ ۾ گونجيو
 هو ۽ پيري پيري سان هن ان جو ڪر ائين چوندي
 مروڻيو، ”هوءَ ڪجهه به ڪرڻ جي قابل آهي.“

پيٽوئي اڳيان پريميءَ جي ڦڙڻائيءَ، بي ڊ پائي، جرئت
 ۽ حوصلي کي داد ڏيندي هن دل ٿي دل اندر شايد
 پنهنجي ڪمزوريءَ، ’بزدليءَ‘ تي لعنت وڌي هئي،
 تنهن ڪري، اڄ، اهو دستوري جواب هنجي دماغ ۾ نه
 اڀريو.

اڇاڙڪ هو ايترو ته اڏير ٿي ويو جو ڪرسيءَ تان

اٿي ڪڙو ٿيو. گهر مان نڪرڻ بعد هن جا قدم در اٿي
 مائٽن، ڏاڏن، ڀائرن جي آسپاس ڏانهن ڪڍندا ويا.
 ”ديوان، ذرا اچي اڳيان...“

موجي موليدڙي جي زبان تي اختيار پئهندڙو محبوب
 ڪلام چوڻ شروع ڪيو پر ان جي پوري ٿيڻ کان اڳ،
 دماغ ان جو انجام سوچي ورتو ۽ زبان خاموش ٿي ويئي.
 رام، موليدڙي ڏانهن اک کڻي نه نهاريو. موليدڙي
 ويچارو ويتر پريشان ٿي ويو. هن ڪلپنا، شاه جي
 زبان کي ڪڍي مغل هلندو ۽ پئهندڙو ڪڇونڙو نڪرندو
 محسوس ڪيو. هن جا قدم تيز ٿي ويا.

هن رام جي پٺ وٺندي چيو، ”ديوان، زبان ڇهڙي
 جي آهي. اها ماڻهوءَ ماڻهوءَ جي شداخت نٿي ڪري.
 هونءَ منهنجي ڇا مجال آهي جو توسان، يا شاه صاحب
 جي ڪنهن خاص دوست سان پوڳو، ڪرڻ جو ست
 ساريان؟ پاڻ ماڻهو علاج کان وٺ ڪري ڪرڻ وارا آهيون.
 ڇو، توکي دلير نه ٿيو؟“

رام مرڪي چيو، ”گهٻرائڻ نه. مان شاه وٽ
 شڪايت نه ڪندس.“

”شل جڙيو رهين جهان یر! اڄ ڇا منگوءَ ماني
 موڪلائي اٿي؟ وري زبان نامراد خطا کاڌي نه!
 وڃ، يار، وڃ. پاڻ ماڻهو اٿان ئي ٿا بهر ڊاهيون. ڪٿي
 وڃون نه ٻارنهن جي پاؤ یر.“

موليدڙي جا قدم پٺتي هٽيا ۽ رام جي چپن تي

مرڪ ٻوڙي آئي. ڪا ڪا ڪا هڪ هو گنڀير ٿي ويو ۽ هن جي
 دماغ ۾ پڙاڏر ٿيو، ”ڪهڙو نظام آهي؟ ڪو ڪليءَ دل
 سان صرف چرچو مسخري به نٿو ڪري سگهي!“

هن ٿورو اڳيرو وڌي درٻيلي مائٽر ڏانهن نهاريو.
 ڪڇيءَ پل تي هن کي به اسٽريون نظر آيون.
 ”شايد چنبيليءَ ۽ پريمي آهن،“ هن سوچيو ۽ هن جي

دل زور سان ڪڪ ڪڪ ڪرڻ لڳي.

هن به چار قدم اڳتي وڌايا ته هن جي ڪنن تي
 چنبيليءَ جو آواز پيو، ”ماسٽر اسانجي طرف ٿو اچي.
 گهندو ڏسندو ته سسي لاهي ڇڏيندو. مان ته وڃان ٿي.“

رام ڏٺو - پريميءَ، چنبيليءَ کي ٻانهن کان وٺي وهاريو
 ۽ چيو، ”هن گانڊوءَ کي اسان وٽ اچڻ جي همت ئي
 ڪانه ٿيندي. هو پاڻ کان پاڻهي بي وات وٺي هليو
 ويندو.“

رام، سچ پچ، ڪن لاءِ، ڄمي بيهي ويو ۽ هنکي موٽي
 وڃڻ يا پراڻي ڳوٺ طرف وڃڻ جو ويچار آيو. پر هنجا
 قدم پنٿي موٽن يا ساڄي وڙن، تنهن کان اڳ، هن
 پنهنجو ارادو پختو ڪري ورتو.

هو پل تي چڙهڻ لڳو. چنبيلي ان وچ ۾ پريميءَ کان
 پاڻ ڇڏائي بستيءَ ڏانهن ٻوڙڻ لڳي هئي. پريمي بي پرواهه
 بڻجي، پنهنجون لڙڪايل ٽنگون تيزيءَ سان اوڏي رهي
 هئي.

رام ڪجهه وقت بيٺو، پوءِ چنبيليءَ واري جاءِ تي

ويهي رهيو.

پريميءَ ڪنڌ کي لوڏي، پيشانيءَ تي مڙي آيل وادن
کي مٿي ڪيو ۽ ڳاٽ مٿيرو جهلي پراڻي ڳوٺ طرف
ڏسندي رهي.

رام پنهنجي جواب ڏيندڙ طاقت کي جمع ڪيو ۽
چڪريل آواز ۾ پڇيو، ”خوش نه آهين؟...“
پريميءَ اکين ۽ ڪنڌ کي ڦيرائڻ ڌاران پڇيو، ”مونکي
پرڇاڻڻ آيو آهين؟“

رام سوال جو ڪو جواب نه ڏيئي، هن جو هٿ
ڪڙي ورتو.

پريميءَ شوخ نگاهن سان رام ڏانهن ڏٺو ۽ خشڪ آواز
۾ چيو، ”منهنجو هٿ وري ڇو پڪڙيو اٿي؟“ هن
هٿ ڇڏائڻ جي ڪوشش بلڪل ڪانه ڪئي.
رام ٻئي هٿ سان هن جي هٿ تي ٽڪڪيون
هڻندي جذباتي آواز ۾ چيو، ”مان هاڻ هرگز تنهنجو
هٿ نه ڇڏيندس...“

”ابو، لوڙهه سان مغز ڌاري ڇڏيندءِ،“ پريميءَ
اڪيون ڦرڙائي خشڪ آواز ۾ چيو ۽ پوءِ هڪ عجيب
ٺهڪ ڏنو.

رام مرڪڻ جي ڪوشش ڪندي چيو، ”مونکي پرواهه
ناهي.“

پريميءَ هن جي اکين ۾ اڪيون وجهي چيو، ”پوءِ
ان ڏينهن تو منهنجو هٿ ڇڏي ڇو ڏنو؟“

رام جي دل ٻڪاريو، ”مان شرمسار آهيان.“ پر هنجي زبان آلايو، ”گاندو جو هوس.“ رام جي چن تي مرڪ ناچ نچڻ لڳي.

پر ڀميءَ پيار پوري نٿولي ڪندي چيو، ”هاڻ تون بهادر ٿي ويو آهين! ابي جي هڪ لوڙهه جهلي سگهندين؟ گلاب دادا جي هڪ مڪ سهي سگهندين؟...“

رام جذباتي نوع ۾ چيو، ”تون مون سان آهين ته مان تنهنجي بستيءَ ۽ نئين پراڻي ڳوٺ جي ماڻهن جا ويٺ، دڙڪا... سڀ ڪجهه سهڻ جي همت رکان ٿو.“

”ڏاڍو دلاور آهين! مان ڦري وڃانءِ ته؟“ پر ڀميءَ ڪنڌ مٿي ڪيو ۽ پوءِ هن جي هٿ کي زور ڏيئي چيائين، ”منهن نه گهنجاء. بازيگر چوري وچن جي پڪي ٿيندي آهي. هاڻي، ڪل به ڪٽي!“

رام مرڪي چيو، ”تون ڏاڍي سٺي آهين.“

پر ڀميءَ کلي چيو، ”اڄ مون وهڻوئي ڪونهي. ڪپڙا به مرض پيا اٿم...“ پوءِ نهايت گنپير ٿي چيائين، ”مون پنڀ به شروع ڪيو آهي... تون جو مونکي ڇڏي وئين.“

پوئين لفظن ۽ انهن جي چوڻ جي نوع رام جي ويڪر کي يڪا يڪ بيدار ڪري ڇڏيو. ويڪر ڦٽڪار وجهندي چيو، ”تون ٻوڙ ٻوڪ هجڻ کانسواءِ هٿيارو به آهين.“

پر ڀميءَ جي ارادن، امنگن ۽ مسرتن جو ڦاٽل...“

پر ڀميءَ، هن جي گنپير چوري تي نظرون وجهي، محڪم ارادي سان چيو، ”هاڻ مان وري نه پئنديس.“

پل آيو، به اڌ ڪري وجهي.“

رام جي ويڪ جو آواز رام جي ذهن ۾ بلند ٿيو،
 ”توڪي پنهنجي لاءِ روزگار جو بندوبست ڪرڻ سان
 گڏ پريميءَ لاءِ به ڪا عزت واري ڪرت ڳولهڻي
 پوندي...“

اڇانڪ پريمي اُٿي ٽڙي ٿي ۽ پاڻ سان گڏ رام کي
 اُٿاريائين. پريميءَ هنجهي هٿ کي چپي ڏيندي چيو،
 ”هل، سونهيءَ جو ڪنارو ڏيئي تُو منهن ڏانهن ٿا
 هلون. هٿ آيو يا بستيءَ جو ٻيو ڪو جيو اُسي سگهيتو.“
 ”ٻه ڇين ٿي؟“

”پنهنجي لاءِ نه. منهنجي پٺي شاهد آهي ته مان
 اڪڻ جهلي سگهندي آهيان. مونکي ڳڻتي تنهنجي آهي.
 تون اُتي جو هڪ اڪڻ کائي بيهوش ٿي ويندين.“
 پريميءَ جو ٿڪ فضا ۾ گونجيو. هوءَ رام کي چڪيندي
 در ٻيلي مائٽر جي ڪنڍي تي، پراڻي ڳوٺ جي اُتي
 پاسي چڪيندي ويئي.

رام پڇيو، ”منگوءَ توڪي گهڻي مار ڏني؟“

پريميءَ بي پرواهيءَ سان چيو، ”هن، شاهه هٿان
 چيڪا مار کاتي، تنهنجو ٻيٽو ٿيٽو بدلو مون کان
 چڪائي ورتو. هاڻ، مون تي هٿ هلائي ته مان تو
 وٽ پڇي اچان.“

رام سوچڻ لڳو، ”هيڏي سهن شڪتي، هيڏي
 معصوميٽ، هيڏو وشواس...“

پريميءَ اڃا به وڌيڪ معصوميت مان پڇيو، ”وڌا
 ندين تي ۽ ساهوڪار، گريبن کي ستائڻ چوڻا؟“
 رام چيو، ”شاهوڪار ۽ غريب چؤ. پنجن ڇهن ڏينهن
 ۾ سڀئي اچار وساري ئي ڇڏين! خير، مان وري توکي
 سڀڪار ڀندس.“

پريميءَ کلي چيو، ”نون اسانجي بستيءَ ۾ قدم
 رکين ته وري سنئين لنگين ٻاهر نه نڪرين...“
 يڪا يڪ رام گنجير ٿي پڇيو، ”تو مون تي ڪوڙو
 الزام ڇو مڙهيو؟“

پريميءَ منهن مٿي ڪري پاڻ بيهي ۽ پاڻ سان گڏ
 رام کي بيهاري، هن جي اکين ۾ اکيون وجهي پڇيو،
 ”ڪهڙو؟“

”چالاڪ ٿيڻ جي ڪوشش نه ڪر. منگوءَ، شاهه
 جي مار ٿي ان ڪري کاڌي...“
 پريمي هلاڻ لڳي، رام به گڏوگڏ هلاڻ لڳو.
 پريميءَ چيو، ”ان ڏينهن مان حد کان وڌيڪ نراس
 ٿي ويئي هيس...“

”۽ ان نراسائيءَ وچون...“
 ”نه، منهنجي دل جي پيڙا جو، ماءُ گهٽ نه گه...
 غ، ها، غلط مطلب ڪيو. هن مون کان پڇڻ تاران آبي
 کي وڃي چيو. ۽ اهو! شاهه وٽ ويو سڱن کي، ڪن
 به ڪپائي آيو...“

رام جي اندر واري آلاپيو، ”ڏس هن جي سڃاڻي

۽ پيٽ ان کي پنهنجي...

پريميءَ جي آواز هڪي وڌيڪ جي چنبي مان آزاد
ڪرائي ڇڏيو. پريمي چئي رهي هئي، ”وري نه مونکي
ڇڏي نه ويندين؟“

رام کلي چيو، ”مون جهڙي گانڊوءَ ۾ اها همت
وري نه ايندي. هيٺ ٿي مان هڪ اهڙي ڪم بابت
سوچي رهيو آهيان جنهن ۾ تون مان گڏ هونداسين؟“
پريميءَ کڄائيندي چيو، ”تون پڙهيل ڳڙهيل ۽
مان صحيح اچار به نه ڪري ڄاڻان: تون پئسي واري
جو ڀاءُ، شاهه سائينءَ جو خاص دوست ۽ مان ويڄاري
نرڙن بازير جي ڌيءَ. اسان گڏجي ڪم ڪهڙو
ڪنداسين، ۽ ڪئن ڪنداسين؟“

رام کي ويڄاريندي چيو، ”اوهانجي بستيءَ اڳيان،
وائر ڪورس جي پٺي پاسي واري ٻني، شاهه جي
آهي نه!“
”پوءِ ڇا؟“

”ڪجهه نه... هاڻ، دنيا جي ڪا شڪتي اسانکي

الڳ نه ڪندي.“

”سچ پچ؟“

”تنهنجو قسم...“

پريمي ٻوڏ ۾ اچي ويئي. هنجي ٻانهن کي پنهنجي
ٻانهن سان گڏ زور سان هيٺ مٿي لوڏڻ لڳي.

” شرم ٻوئي!“

پريمي واقعي شرمائجي ويئي.

” هاڻ مڃين ٿي ته تون سچ پچ شرم ٻوئي آهين؟“

پريميءَ اڪيون مٽڪائي چيو، ” اونهون...“

” مرد جي هٿن ۾ جادو آهي. هن جي صرف هٿ

پڪڙيندي عورت جي دل بهار ٿي ٿي وڃي. اها

شرم ٻوئيءَ جيان ٿڙي ٿي پوي، نه؟“

پريميءَ وڏو ٽهڪ ڏنو ۽ چيو، ” شرم ٻوئي ته مرد

جي هٿ لڳڻ سان ڪوماڻجي ويندي آهي.“

هڪ استري بيءَ استريءَ کان سٿرو آڻ مڃڻ واري

نٿي ٿئي. چنبيليءَ شـرار تي لهجي ۾ چيو، ” عورت

عجيب شرم ٻوئي آهي. مرد هٿ لائيس ته ٿڙي پوي.

۽ مرد رسي وڃي ته ڪوماڻجي وڃي. تون به ته پنڃ

ڇهه ڏينهن ڪومايل ڪلي هئين ۽ اڄ گلابي گل بڻجي

پيئي آهين!“

پريمي وري شرم وچان چمون رنگ ٿي ويئي.

چنبيليءَ چنچلتا سان چيو، ” ڪٿن، عجب شرم ٻوئي

آهين ته! منهنجي هٿ لڳڻ کان اڳ، صرف منهنجي

اڳيان اچڻ تي ٻوڙجڻ لڳي آهين مان هٿ لائيندڙ سان

نه بلڪل ڪوماڻجي ويندين. شايد ته ڪوماڻجين، ماستر

جي ياد سان ڪٽي آهين ته، تنهن ڪري.“

پريميءَ هن جو هٿ پڪڙي چيو، ” گهڻي جي

سامهون تون نه...

جنبيالي شرمائڻ لڳي پر فورا پاڻ سنبيالي جوابي
 حملو ڪيائين، ”اڃ ت تون ٺڄيندينءَ نه؟ بستي وري
 جهومڻ لڳندي. مان ماسٽر کي ماڻهو ٿي مڃان. مان
 ڊواڪ وڃائڻ سيڪاري ٻڌيسانس. تو جهڙيءَ سڪيءَ جي
 سانگي مان ايتري محنت ضرور ڪنديس. هو وڏن
 شهرن مان ٿي آيو آهي. راڳ نه ايندو ٿي هونديس، نه؟
 هو ڊواڪ وڃائيندو، راڳ ڳائيندو ۽ تون ٺڄيندينءَ.
 ڪهڙو نه مڙو ٿيندو!“ هوءَ تاريون وڃائڻ لڳي.
 پريءَ کي چيو، ”راڳ ۽ ناچ کان اڳ ٿي،
 هان؟“

”تون ٺڄيندينءَ نه؟“

”ضرور. تو جهڙيءَ سڪيءَ کي ناراض ڪنديس؟“

”ماسٽر کي ماڻهو مڃان نه؟“

”نه. منهنجا قدم لڙ ڪڙائڻ لڳندا هنجي سامهون...“

”آهين نه، شرم ٻوٽي؟ چؤ...“

”شايد.“ پريءَ هڪ دفعو وڌيڪ شرمائجڻ لڳي.

...

...

...

...

شاهه ۽ فيض محمد کي، رام کي گهرائڻ لاءِ، ماڻهو
 موڪلڻ جي ضرورت نه پيئي. هو پاڻ کان پاڻهي شاهه
 جي اوطاق اندر پهتي آيو.

شاهه رام جي دل جي خوشي هن جي چاهي مان
 پانپي ورتي. چيائين، ”نوڪريءَ جو ڪو انتظار ٿيو“

آهي، ڪٿن؟

رام خالي موڙي ئي ويهي چيو، ”اڃا نه ٿيو آهي.“
 شاهه پڇيو، ”پوءِ تنهنجي خوشيءَ جو ڪارڻ ڪهڙو
 آهي؟“

جواب فيض محمد ڏنو، ”ممڪن آهي، بن محبتي
 دالين جي غلطفهمي دور ٿي ويئي هجي.“

رام جو منهن ڪنهن حد تائين ڳاڙهو ٿي ويو.
 شاهه ٽهڪ ڏنو ۽ چيو، ”خشڪ هاري حقدار به
 محبت جا داءِ پيچ جاڻي ٿو.“

فيض محمد مرڪي چيو، ”هاري حقدار انساني
 جذبن ۽ امنگن جا پارکو آهن...“

رام سنجيدگيءَ سان چيو، ”منهنجي ٻڌ تر ختم ٿي
 آهي. مان پاڻڪي، تنهن ڪري هاڪو پيو پانپان.“
 شاهه پڇيو، ”ڇا ٻڌ تر؟“

رام تهائين گنپيرتا سان وراڻيو، ”منهنجي سامهون
 منزل صاف هئي، پر راهه صاف نه هئي. اڄ...“
 شاهه مرڪي چيو، ”نپڪ آهي، ڀلي ڀلي ڄاڻ آئي
 سا به نه ڀلي.“

فيض محمد چيو، ”آدرشي مقصد هوندي ڪا
 آدرش پسند راهه...“

”آدرشيءَ نه آدرشيءَ جو فيصلو ٿوئي آهي،“ رام
 مڪرم ارادي سان چيو، ”مون تنهنجي نقش قدم تي
 هلڻ جو فيصلو ڪيو آهي.“

شاھ ۽ فيض محمد - ٻئي، عجب وچان رام جو چهرو
تڪيندا رهيا. شاھ جي اوطاق جي ايوان ۾ ڪجهه وقت
خاموشي طاري رهي.

مان جي مهر شاھ کولي. چيائين، ”صبحان الله!
هڪ هاري حقدار وڌيو...“

رام اڃا به وڌيڪ دريڌا سان چيو، ”هاري حقدار
جو نعرو بلند ڪرڻ کان اڳ، مان هاري بڻجي رهيو
آهيان.“

شاھ جي زبان مان بي اختيار نڪري ويو، ”هاري!“
فيض محمد جي دل ۾ هڪ اميد اڀري ٿي، اها
يڪا يڪ پست پڙجي وئي. انسانيءَ واري نوع ۾
چيائين، ”اهائي آدرش پسندي، اهوئي گانڌي مارگ،
منهنجا دوست! هاري حقدار جو نعرو بلند ڪرڻ جو مطلب
اهو نه آهي ته هاري بڻجي وڃي، پنهنجن هٿن سان
هر هلائي، پوک ڪجي. منهنجي نظر ۾ سڄي هاري
حقدار لاءِ صرف اهو لازمي آهي ته هو پنهنجي قسمت
هارين سان ڳنڍي ڇڏي، هنن سان سندن دڪ سڪ
۾ همشريڪ ٿئي. ۽... ۽ ساڻن سندن بهتر زندگيءَ لاءِ
جدوجهد ۾ ٻانهن پيلي ٿي بيهي. پڙهيل ڳڙهيل، دماغي
طور ۽ عملي طرح هارين ۽ پورهيتن سان ساٿ ڏين ته
ڪافي آهي.“

رام آهستي، مگر دريڌا سان پڇيو، ”هارين سان ڳڻ
هاري بڻجي وڃڻ ۾ هرج نه ٺاهي؟“

فيض محمد وراڻيو، ”هرج ڪونهي، ساڳئي وقت ضرورت نه ڪانهي. تون پنهنجي علم ۽ عقل سان هارين جي جماعتبندي ۽ زميندارن خلاف هلچل ۾ حمايتي ٿي، ڪاريه ڪري وڌيڪ هٿي ڏيئي سگهندين. تنهنجو ڇا خيال آهي، شاه صاحب؟“

”بقي عالم عاقل آهيو،“ شاه مرڪي چيو، ”مان بلڪل بي طرفدار آهيان. اوهان هڪ ٻئي کي سمجهائي سرچائي سگهو ٿا...“

رام چيو، ”مان سمجهان ٿو ته مان هارپو ڪندي به علم ۽ عقل سلامت رکي سگهندس. منهنجو علم ۽ عقل تنهنجي ڪتب ايندو ته مان پاڻ کي خوش قسمت سمجهندس.“

شاه، فيض محمد کي چيو، ”باقي ڇا ڪپيئي؟“ پوءِ گنجپير ٿي رام کي چيائين، ”اڄ، جذبي ۾ اچي، ممڪن آهي، هارپي کي ٻارن جو کين ڪري سمجهندو هجي. ڪيتي ڪرڻ، مڪڻ جي شيخ پڇاڻي آهي. تون سڪن جو پاليل، هارپي جا ڏجها سهي نه سگهندين...“

رام چيو، ”شاه صاحب، مون مس مس پنهنجي جيوت جو عملي مارڱ ڇوڻڊيو آهي. شروعات ۾ ئي دل شڪستو نه ڪرينم. اوهان ٻنهي کي ته منهنجي حمايت ڪرڻ ڪپي. اوهان، هيڪاري، منهنجي ارادي جي ڪمر ٽوڙڻ لاءِ سندرو ٻڌي پيڻا آهيو.“

فيض محمد سڏجيدگي ۽ سان چيو، ”منهنجي باري

پر غلط فهميءَ جو شڪار نه ٿي ۽ منهنجو مطلب توکي
 ڏاڻوڪست ڪرڻ جو هرگز آهي. البت، مان آدرش پسند
 نظريه مٿان حقيقت پسند نظريه کي ترجيح ڏيان.
 ان جو به سبب آهي. آدرش پسندي گهڻو ڀڻو نوس
 حقيقتن کي نظر انداز ڪري ٿي وهندي جنهن ڪري
 اها چئن ڏينهن جو چٽڪو ٿي رهجي ويندي آهي.
 هارين جي حمايت لاءِ هاري بنجي وڃڻ لاشڪار اعليٰ
 آدرشي جذبو آهي، پر تون ان تي يا عمر عمل ڪندو
 رهندين، ان ۾ مون کي گهڻو شڪ آهي.

”مان ان تي عمل ڪري ڏيکاريان ٿا؟“ رام پڇيو.
 فيض محمد ورايو، ”مان خوش نه ٿيندس ٿي،
 گڏوگڏ تنهنجي راهه عمل کي داد به ڏيندس.“
 شاهه فضا کي نمڪين ڪرڻ جي ارادي سان چيو،
 ”اهو ڪهڙو خوش قسمت، زميندار آهي جنهن جي ٻنهن
 تي اڪ، وڏي اٿيئي؟“

رام چيو، ”بازيگرن جي بستيءَ اڳيان، واٽر ڪورس
 جي پيءُ پر اوهانجي ٻني آهي نه؟...“

فيض محمد کلي چيو، ”مون اڳيئي ڄاڻو ٿي، اهو
 خوش قسمت شاهه علي اڪبر کان سواءِ ٻيو ڪو ٿي
 نٿو سگهي.“

”مان جيڪر خوشيءَ سان اهو ممتاز مرتبو قبول
 فرمايان،“ شاهه چيو، ”ليڪن حقيقت اها آهي ته منهنجي
 والد مرحوم اها ٻني مڪي ڍولو مل وٽ گهر رکي هئي. مون

نه اها ڇڏائي آهي، نه وري وياج ٿي ٿيو آهي. ان ۾
 ڪيئي ڪرڻ کان اڳ مڪيءَ کان پڇڻو پوندو.

فيض محمد چيو، ”۽ مڪي اهڙي اجازت رام جي
 حالت ۾ نه ڏيندو، خاص ڪري ڪالھوڪي واقع
 کانپوءِ.“

شاهه چيو، ”مان نو لکي راهه جي پرينءَ ۾ وارين
 ٻين مان هڪ نمبر رام کي ڏيڻ لاءِ تيار آهيان. بازيگرن
 جي بستيءَ جي سامهون واري بنيءَ ۾ بازيگر سدائين
 پيا کونس ڪندا. ان پچندو ته راتو راهه بهرو ڏيئي
 ويندا...“

رام شاهه کي اڌ ۾ ڪٽي چيو، ”مان بازيگرن جي
 بستيءَ واري بنيءَ ۾ ئي ڪيئي ڪندس. مان ان ۾ پاڻسان
 گڏ بازيگرن کي به وٺائيندس. ايمانداريءَ جي پورهئي
 ملڻ بعد، بازيگر گناهه ڀري جيوت کان ڪنارو ڪندا،
 اها مونکي پڪ آهي.“

فيض محمد، اٽساهت ٿي، جذبي ۾ اچي، چيو،
 ”سچ پچ تو صحيح راهه پڪڙي ٿي ڏسجي. سنڌ ۾ ڪو
 آپريٽو طريقو ئي ڪيئي ڪرڻ جي اصول کي، تنهنجو
 اهو تجربو واقعي اوج ڏيندو. مان توسان هر ممڪن
 طريقو سهڪار ڪرڻ لاءِ تيار آهيان. شاهه صاحب،
 تون به دل ۾ نه هڻ. ان بنيءَ جو قبضو نه رام کي
 ڏيئي ڇڏ. مڪيءَ جي اعتراض ۽ رڪاوٽن کي پوءِ ڏسي
 وٺنداسين.“

شاه دستوري نوع ۾ چيو، ”مان قبضو اڃ ئي ڏيئي
سگهان ٿو. سوال آهي، مڪي يا شيوڪ طرفان ڪا اڻ چڻ
پيئي ته پوءِ رام کي ڪافي تڪليف ڏري پيش ايندي.
تون لاهي پاھي لنگھو ٿي بيٺو آھين.“ شاه وري چيو،
”خاص ڪري جڏهن مڪي ۽ هندجو پٽ مختيارڪار جي
هٿن ۾ کيلي رھيا آھن تڏھن...“

فيض محمد، شاه کي جملو پورو ڪرڻ نه ڏنو.
هڪدم چيائين، ”زوراور باد شاه، لڳي ڏکڻي آڻو.
اسان کي ڏاڍن جي حملي لاءِ به تيار رھڻ کپي ته مٿن
جوابي حملي ڪرڻ کان آڻا ڪاٺي ڪرڻ نه کپي. جيڪي
اُڪرين ۾ مٿا وجهندا سي پاڻ ۽ ته مھرين کان ڊڄندا؟
رام تي ڪا آفت پري ايندي ته مان پري کان بيهي
تماشو ڪونه ڏسندس. اها توکي ۽ رام - ٻنهي کي خاطري
هڃڻ کپي. مڪي ۽ سان جدوجهد ۾ رام اڪيلو نه هوندو
شاڻس گڏ ٿون مان ته هونءِ داسين، بازيگر به هوندا انهن
کان سواءِ هوندا ٿر جا سڀ هاري، غيرتمند پورهيت ۽
ترقي پسند نوجوان.“

رام چيو، ”شاه صاحب، ڪا به زمين ڳالهه شروع
ڪرڻ وقت تڪليفون ۽ رڪاوٽون اينديون ٿي. تنهن
ڪري ڇا پراڻن ڳالهين کي ڇهڻي پيو. مون کي خبر آهي
ته مڪي ۽ هن جي پٽ کان سواءِ منهنجو پاڻ، پيٽو پو؟
منهنجي ماءُ به منهنجي ان ويچار جي مخالفت ڪندا.
هاڻ، هن جي مخالفت کي ڪڙهجي يا اڳتي قدم کڻجي؟

يٿينا اڳتي قدم، خاص ڪري جڏهن اهو قدم صحيح
راهه تي اڳتي وڌڻ وارو آهي.

شاهه ڪي قدر ڏکيو ڀل آواز ۾ چيو، ”دوستو، مان
پنهنجي وقت آهراوهانجي، مدد ڪندس ٿي. اوهان صحيح
راهه تي آهيو، اها به خاطري اٿم؛ پوءِ به نچاڻا وسوسن
پري دل ٻار ٻار مونکي ائين ٿي چوي ته مان اوهان جي
حمایت ڪرڻ سان اوهانکي هڪاري وڌيڪ پوهي ۾
وجهندو ٿو رهان.“

فيض محمد مڪرم ارادي سان چيو، ”شاهه صاحب،
اهو تنهنجو وهم آهي. اسانکي ته ڇا، تر جي سڃيءَ
ترقي پسند تحريڪ کي تنهنجي همدرديءَ ۽ حمايت
جو قدر آهي. پر اها ڳالهه صحيح نه ٿي ٿي سگهي ته
تون مدد نه ڪندين ته اسان پنهنجي اپنايل ڪنڊن
ڇانئين وان تان هٽي وينداسين. منهنجي باري ۾، مان
نٿو سمجهان، ته تنهنجي دل ڪڏهن اهڙي شاهدي
پري هوندي. اڄ ته رام به مڪمل ريت شيخ ٿي ويو
آهي. هاڻ، هنجي مڪمل تبديليءَ جي عزت افزائي
ڪرڻ لاءِ مرغي ته ڪاراءِ.“

شاهه عثمان کي سڏي پڇيو، ”حويليءَ ۾ ترڪاري
ڪهڙي تيار ٿي آهي؟“
عثمان ورائيو، ”ٻوڙ...“

”ٻوڙ نه هوندو ٿي، ٻڪريءَ جو آهي يا...“
”سائين، ماڇين وٽان سڀر مرغي آندي هيم.“

فيض محمد چيو، ”تنهنجا ٻچا جيئن عثمان...“
عثمان مرڪي چيو، ”مون اڃا شادي ئي نه ڪئي
آهي.“

”دلچاه ڪر، ميان!“ شاه چيو، ”فيضو توکي ڪا
ڪلهوڙي وٺي ئي ڏيندو.“

فيضو ٺهڪ ڏيئي چيو، ”دلچاه ڪ-ر-ر. منهنجي
هوندي تنهنجو ڌڙ ڌڪائي نه کائيندو.“

شاه ٺٺوليءَ واري نوع ۾ چيو، ”عثمان جيڪڏهن
گڏهه هوندو ته تنهنجي ان دلچاه تي اعتبار ڪندو.“
عثمان چوڻ چاهيو، ”قبلا، مان ٻيو سڀ ڪجهه ٿي
سگهان ٿو، هڪ گڏهه نه.“ پر هنجي زبان مان نڪتو،
”قبلا، ماني آڻيان؟“

”نيڪي اور پوچ پوچ؟“ فيض محمد چيو. پوءِ شاه
ڏانهن منهن ڪري چيائين، ”جاڙي هڻڻ سان به شايد
بک ۾ اضافو ٿو ٿئي.“

*

*

*

*

روئي کائي ٿيئي دوست ٺنگون ساهڻ لاءِ اوطاق
کان ٻاهر نڪتا.

شاه پڇيو، ”ونجڻي راند ڏسڻ هلون؟“

فيض محمد ورائيو، ”اڄوڪو ڏينهن مبارڪ آهي.“

هلو ته راڳ، ٻڌون ۽ ناچ ڏسون.“

رام اٽساهه ۾ اچي چيو، ”ٻاڙيگرن جي بستيءَ ۾!“

اٽيئي اٽساهه رهنمائي ۾ چيائين، ”اٽي ڏيڍ ٿي ويندي.“

آيان اوسيڙي ۾ ...

شاهه هڏي آڏ ۾ ڪٿي چيو، ”اُمڙ جي اوسيڙي جو
 زمين مان اڃ اونو ٿيو اٿيئي! بازوگرن کان چرڪين ٿو نه
 پوءِ هنن سان گڏ ڪر ڪئن ڪندين؟“

جواب فيض محمد ڏنو، ”بازوگرن کان ڪونه چرڪندو
 هوندو. هيءُ چرڪندو هوندو پر اهيءَ جي شوخ نگاهن ۽
 پنجهل ادائن کان.“ هن رام ڏانهن نهاري کلي پڇيو،
 ”ڪئن مان ٺيڪ ٿو چوان نه؟“

رام ڪجهه نه ڪڇيو. شاهه مـرڪي چيو، ”دل ۾
 هر ڪر، باهران ٻڌ ٿر. محبت جون گتيون به عجيب آهن.“
 پوءِ ڪي قدر گنڀير ٿي چيائين، ”بازوگر توهان سان
 ڏيندائي ڪونه. جن عمر وڃائي حرام جي مالن هٿ
 ڪرڻ تي، تن جا عڏ حلال جي پورهئي تي هرنـدائي
 ڪونه.“

فيض محمد چيو، ”شاهه صاحب، تون ان ۾ پليل آهين.
 انسان، حرام جي راهه ۽ گناهه جي واٽ ۾ جهوريءَ کان
 شروع ڪري يا سهنجائيءَ کان اختيار ڪري پر هن ۾
 ان کان بيزاريءَ جو ڊيبل يا آپريل احساس ڪڏهن نه
 ڪڏهن اچي وڃي ٿو. ممڪن آهي ته گهڻن بازوگرن
 ۾ اهو احساس اڃا نه آيو هجي پر هنن ۾ اهو احساس
 ايندو ئي ڪونه. مان ائين مڃڻ وارو ڪين آهيان.
 هڪوار هنن ۾ اهو احساس پيدا ٿيو يا پيدا ڪيو ويو ته
 هنن جي رڳن ۾ نئون خون وري ايندو ۽ هو گهڻن

هارين ۽ پورهين کان وڌيڪ محنت ڪرڻ لڳندا. هونءَ
 به انسان بنيادي طرح ايمانداري ۽ به وشواس ڪندڙ جيو
 آهي، هڪي بي ايمان بڻايو وڃي ٿو يا ايمانداري کان
 بدظن ڪيو وڃي ٿو. ”فيص محمد پنهنجي ساٿين جي
 راءِ زنيءَ لاءِ ڪن ساعت ترسيو، پوءِ چيائين، ”مان ائين
 نٿو چوان ته راءِ هر ڪٿي بههندو ته بازگر پاڻ کان پاڻهي
 هن جا همراھ اچي بڻبا. بازگرن کي نئين راءِ اختيار
 ڪرڻ لاءِ مڃاڻڻ لاءِ مٿاڪت ڪرڻي ٿي پوندي. اها
 مٿاڪت اچائي نه ويندي، مان صرف ان ڳالهه تي زور
 ڏيڻ ٿو چاهيان.“

ٽيئي دوست، شاھ جي اوطاق کان هلندا، نئين
 ڳوٺ جي ننڍي بازار ۾ اچي پهتا هئا. سڄي بازار بند
 ٿي ويئي هئي. صرف حڪومتراءِ پساريءَ جو هٿ ڪليل
 هو، سوداگيريءَ جي لحاظ کان نه. حڪومتراءِ چڙو چاند
 هو، دڪان هنجو گهر هو، رندڻو هو، سڀ ڪجهه هو.
 ڳوٺ جا وائدا مل، سرڪاري پينشنر کاتي پيتي جي
 اوکيا پوکيا لاهي هر رات حڪومتراءِ جي دڪان باھران
 چلم جي چوڌاري وهندا هئا. چلم جا ٻڙا ته زڪرنڊائي هئا،
 ان کان تيز رفتار سان هنن جي زبانن مان لفظ زڪرنڊا
 هئا. سڄي دنيا جي راءِ سواءِ جي ڏيوٺ نه ٿيندي ٿي
 هئي پر ان کان وڌيڪ زور هوندي هئي هنن جي ڳوٺ،
 پرڳڻي، ملڪ ۽ دنيا جي مسلمانن تي راءِ زنيءَ ۽ هر ڪنهن
 وٽ هر مسئلي جو حل، زباني ٿي سھين، هڪيو حاضر

رٿائڻ ۾ هيڊ منشيءَ، مسٽر لولو مل هن نه ياريءَ کي
پري کان ايندو ڏسي چيو، ”دنيا جا اڳ ٿري
(سٿان، روز ويلٽ ۽ چرچل) جنگ، هلمدي، امن امان
قائم رکڻ جي نالي ۾ ملندا هئا ۽ جنگ، جاري رکڻ
۽ صلاح مصلحت ڪندا هئا. هيءُ ئي ڀڳون به سماجي
بهتريءَ جي نالي ۾ تر جي شائنتي نشت ڪرڻ تي ڪم
ڪشي پيئا آهن...“

رٿائڻ سرور، مسٽر شوڪتراءِ هنکي اڌ ۾ ڪٿي
چيو، ”دائمي صلح کان اڳ، موٽار لڙائيءَ جي
ضرورت آهي...“

رٿائڻ انگ ٽئڪس اگزمينر، مسٽر هيراڻيءَ چيو،
”شاهه، فيض محمد کي هٿي ڏني آهي نه ته قاضيءَ
جي پٽ جي ڇا مجال جوزهيندارن ۽ سرڪاري عملدارن
سان سينو ساھي؟...“

لولو مل چيو، ”ڏهه شاهه ڪٿي فيضوءَ جي حمايت
ڪن پر سرڪاري عملدارن سان سينو ساھڻ جو نتيجو يا
جيل يا دائمي تڪليف...“

رٿائڻ ڊڪمشنريءَ، مسٽر تاراچند چيو، ”فيض محمد
رپ آهي. هو جيل ويندو، تڪليفون سهندو پر...“
هن پاڻ کان پاڻهي جملو اڌ ۾ ڇڏي ڏنو.
نه ياري ويجهو اچي ويٺي هئي. سڀ اٿي پيئا.
هيراڻيءَ چيو، ”شاهه صاحب! اچو، وهو...“

شاه پنهجن سائين کي چيو، ”اوهان هلندا ٿيو.“

مان بن چئن منئن پر اچي ٿو گڏجان و.“
 فيض محمد ۽ رام چپ چاپ ڪجهه اڳيرو وڌي ويا.
 پوءِ فيض محمد چيو، ”مان هڪ ڳالهه پڇان؟ ٿو اڳيرون
 چيو، ’منهنجي ٻڌڻر اڄ ختم ٿي آهي.“ اڄ ڇا منهنجي
 زندگيءَ ۾ ڪو خاص واقعو ٿيو آهي؟“

”منهنجي نظر ۾ ’خاص واقعو‘ ڪهڙو ٿي سگهي ٿو،
 ان بابت مان پڪ سان ڪي نٿو چئي سگهان. اها ڳالهه،
 جنهن منهنجي زندگيءَ کي موڙيو آهي، سا جيڪڏهن
 منهنجي لاءِ خاص واقعو آهي ته اڄ به، خاص واقعا ٿيا
 آهن. پهرين آهي، منهنجي پيٽوئي جي خط جو منهنجي
 نظرن مان لنگهي دل دماغ کي حرڪت ۾ آڻڻ جو
 واقعو...“

”هن اهڙي ڪهڙي ڳالهه لکي جو...“

رام هنجي جملي پوري ٿيڻ جو انتظار نه ڪري،
 وڃ ۾ ٿي چيو، ”ائين ته هن مون لاءِ اسيمبلي ميمبر ٿيڻ
 جي راهه کولي آهي. سندس چئي پٽاندر هلندي، وقتي
 مان وزير به بڻجي وڃان. گڏوگڏ، هن توکي ضلع جي
 امن امان جو دشمن سڏيو آهي ۽ گانڌيجيءَ جي ٽرسٽيشپ
 جو واسطو وجهي مونکي توکان پري رهڻ جي صلاح ڏني
 آهي.“

فيض محمد هلڪو ٽهڪ ڏنو ۽ چيو، ”هن آدرشواد
 جي اثر هيٺ من وڳيان جو نقطو وساري ڇڏيو. هن،

توڪي مون کان بدظن ڪرڻ لاءِ جلد بازي ڪئي ۽
 عملي طرح توڪي منهنجي طرف ڏکي ڇڏيو. هڪ ڳالهه
 ڪري چڱوئي ٿيو..."

رام سنجيدگيءَ سان چيو، "دادا جي خط منهنجي
 دل دماغ ۾ واوڙا ضرور وڌا ليڪن ڪو اوچتو انقلاب
 ڪين آندائين. مان اڳي ئي تنهنجي ڪوششن کي عزت
 جي نگاهن سان ڏسندو هوس..."

فيض محمد پنهنجي ثنا خوانيءَ کي اڳتي وڌڻ نه ڏنو.
 پڇيائين، "اڄ ٻيو ڪهڙو واقعو ٿيو؟"

رام جي دل چيو، "تون محبت کي ايتري اهميت ئي
 ڪانه ڏيندو هوندو؟ پوءِ تون سان ڌڪ ڪري پاڻ کي
 ڪلڻ هٿ ڇو ڪريان؟"

فيض محمد، رام کي ڪو جواب نه ڏسي وري پڇيو،
 "پيڻ توڪي اهو ڌڪ ڪو نه ڏنو يا پيڻوئي جي چئي
 مطابق هل يا گهر مان..."

رام هن کي اڌ ۾ ڪٽي چيو، "پاڻو اهڙو جلد باز نه
 آهي."

فيض محمد، لفظن تي ڪي قدر وڌيڪ زور ڏيندي
 چيو، "تڏهن پلا ڪئن ڪاهي ٿي؟ ابراهيم جي گرفتاريءَ
 نه تنهنجي دماغ کي چوٽ نه رسائي."

"ابراهيم جي گرفتاريءَ جو مون تي اثر ضرور ٿيو
 پر ان مون کي موڙيو ڪونه. ايمانداري اها آهي. مان
 سمجهان ٿو ته مون کان گهڻو وڌيڪ، تون ابراهيم ۽ ٻين

هاري جي عملي حمايت ڪري سگهين ٿو، ڪرين ٿو
 پيو. مان، اڳهرون، ڪنهن پيءُ ذاتي گهٽنا جو ذڪر
 ڪري رهيو هوس. تنهنجي لاءِ، شايد، ذاتي گهٽنائون
 ڪي ڪا اهميت نه هجي. پر اهي ذاتي گهٽنائون، جيوت
 ڪي بهتريءَ يا بدتريءَ طرف موڙينديون آهن، تون ان
 حقيقت کان، مان سمجهان ٿو، انڪاري نه هوندين.
 ”ان ڳالهه سان بازيگر چوڪريءَ پريميءَ جو واسطو
 هوندو.“

”جيڪي هن ۽ منهنجي بابت ٻنهي ڳوٺن ۾ افواه
 قهليل آهن، انهن ۾ ڪا صداقت ڪانهي، اهڙو وشواس
 گهٽ ۾ گهٽ توکي هجڻ کپي. البت، هن کي مان...“
 رام هٿڪي بيهي رهيو. پوءِ همت ڪري چئي ڏنائين،
 ”هن مون سانگي پنڻ ڇڏي ڏنو آهي. مونکي سندس
 سانگي ڪجهه نه ڪرڻ کپي.“

فيض محمد اول ته ڪجهه نه ڪڇيو. ٿوري دير بعد
 چيائين، ”مان ذاتي مسئلن جي زندگي تي اثر جي اهميت
 کان منڪر نه آهيان. پر ايترو ضرور سمجهان ٿو ته ذاتي
 مسئلا ڪڏهن ڪڏهن جذباتي حل به ڏي وينديون آهن ۽
 جذبات جي اثر هيٺ فيصلو ڏيارڻ نه هوندا آهن. اهي،
 اڪثر، غلط به ٿيندا آهن. تون پنهنجي ۽ پريميءَ جي
 روزگار بنسبت جنهن نتيجي تي پهتو آهين، اهو غلط نه
 نه آهي. ليڪن تون گهڻا ڏينهن ان تي محڪم رهندين،
 ان جو دار مدار گهڻي ڀاڱي ان تي آهي ته تنهنجي

جڏهنڪي ۽ خيالن وچ ۾ آڏيل ڀل ڪهڙو وقت ئي جڏاڻا ڪري.“
 رام دريا تان سان چيو، ”منهنجي فيصلي ۾ منهنجي
 دماغ جو هٿ آهي. تنهن کان سواءِ شاھ جي مدد ۽
 ان کان وڌيڪ منهنجي رهبريءَ جو ٿي هر وقت رهندو.
 تنهن ڪري مان نٿو سمجهان ته ڪو منهنجو من ڦري
 ويندو.“

شاھ هنن ڀيرو ٿيندي چيو، ”ارادو بازيگرن جي
 بستيءَ ۾ هلاڻ جو ڪيو هوسين، اوهان ته ڀراڻي ڳوٺ
 جي سڙڪ ڏي پيا هلو.“
 ٽيئي دوست ساڄي طرف هڪ ٻئيءَ ۾ لڙي ويا.

...

...

...

بازيگرن جي بستيءَ جو هر رات وارو شغل پنهنجي
 نالي سان هوندو هو. اڄ، ان شغل ۾ رنگين شدت اچي
 ويئي هئي...

پريميءَ جا پير زمين تي نٿي پيا. ديواڪ جي نال
 تي هوءَ، هوا ۾ لڳي رهي هئي. هنجي گلي جي ڪوئل
 بود ۾ اچي خوشيءَ جا نغما ڳائي رهي هئي. ڏسندڙ
 جهومي رهيا هئا، هن جي هر ادا تي سڙ وار صدي
 ٿيڻ جا ٻول ٻولي رهيا هئا. شيامون، شراب جي شيشي
 هوا ۾ لوڏي مستيءَ ۾ جهمر هڻي رهيو هو. گهنو، لٺ
 جي سهار تي، هڪ ٽنگ، ڪي ٻئي ٽنگ، پٺيان وڪڙ
 ڏيئي، بيٺو هو ۽ چنبيليءَ جي ديواڪ وڃائڻ جي فن
 کي دل ٿي دل اندر داڍ ڏيئي ڪندڙ جي لوڏ سان

پريميءَ جي راڳ ۽ ناچ تي واه واه ڪري رهيو هو.
 گلاب دادا ورهه اڳ ڪنهن چوريءَ هٿ آيل پراڻي
 واڃي کي وڃائي، پريميءَ جي راڳ ۽ ناچ کي نال
 بخشڻ جي ڪوشش ڪندو، نوان نوان سر ڪڍي رهيو
 هو. ٻڌي مومل پنهنجي جيوٽ جي خزان ۾ پهچڻ
 وساري پريميءَ جي زندگيءَ جي بهار جي اوت ۾ پنهنجون
 بهاريون ياد ڪري گد گد ٿي رهي هئي، چنبيلي، پريميءَ
 جي فن ۾ وري آيل نئين قوت جي پس منظر مان
 واقف هجڻ ڪري، ڀواڪ نهايت تيزيءَ سان ٿي هلائي
 پر راڳ ۽ ناچ سان اڄ نال ملائڻ هن لاءِ جتن پوءِ تن
 ڪنن ٿيندو ٿي ويو.

پريميءَ جي دل جي سموري خوشي هن جي هر
 لفظ ۽ هر ادا ۾ سمائجڻ لاءِ غضب جي شدت سان
 سرگردان هئي.

ٻار گد گد ٿي ٽاڙيون وڃائي رهيا هئا. اهي ٽاڙيون
 ٽڪڙيون، اڃا به ٽڪڙيون وڃنديون ٿي رهيون...
 اڃانڪه... ڪنهن رڙ ڪري چيو، ”ماسٽر ٿو اچي...“
 ٻئي چيو، ”شاهه به ساڻ اٿس...“

ٻارن جون ٽاڙيون ڏريون ٿي ويون. ناچ ۽ راڳ،
 ان کان اڳ بيهي ويو. ڀولڪ وڃندي وڃندي
 رڪجي ويئي. چنبيليءَ پگهر سان شل پريميءَ کي چيو،
 ”شرم ٻوڻي!“

پريميءَ ٽڪلن قدمن، شرميلن نيتن ۽ ڌڙڪندڙ دل

سان پنهنجي جهوڙي ۽ ڏانهن رخ رکيو.

شاهه هستيءَ جي ڪڙهه پاسيري ڪري چيو، ”اسان رنگ-اُسطا آيا آهيون، هت نه رنگ-پر پڻگ-پڻجي ويو.“
فيض محمد ٺوڪ ڏيئي چيو، ”تنهنجي شاهي مهانگي پڻجي ويئي.“

رام ٿڌ ڪندڙ دل جي منڊلائيندڙ جذبن جي وڪڙ
پر اچي چڪريل آواز ۾ چيو، ”پريمي بيهر نه سهين.“
پريميءَ جا قدم رکجي ويا، هن ڪنڌ اڌ پاسيرو
ڪيو، وري منهن ڦيري جهڪائي ڇڏيو.

رام به جذبي ۾ اچي سڌ ته ڪري ويٺو پر پنهنجن
دوستن جي موجودگيءَ ۾ هنڪي همت نه ٿي جو اڳتي
وڌي وڃي.

شاهه، رام جي دل جي جهجهڪ جو اُلٽو مطلب
ڪڍيو. هن رعبدار آواز ۾ چيو، ”اڳتي وڌ نه. منهنجي
ڪنهن جي مجال آهي جو تنهنجي راهه ۾ رڪاوٽ
ٻڌجي.“

سڀ باز يگر مرد، استريون ۽ ٻار اڳڀرائي هراسجي
ويا هئا. وپتر شاهه جو بلند آواز ٻڌي هنن سڀني جا ڍڍر
ڍرا ٿي ويا.

رام کي به شاهه جو اهو ئي وقتو رعب اُگرو لڳو.
هن جي همت تهائين پست پڻجي ويئي...

فيض محمد، شاهه کي ڪي چوڻ تي هو پر غم
کائي ويو.

پريميءَ کي شاه جو رعب لاکار پاسيو. هن جو حياءُ
پر ڪري اڏامي ويو، هن جي جهجهڪڻ ڦڙڻيءَ ۾ بداجي
ويئي ۽ هوءَ اکين مان چنگاريون وسائيندي رام جي
اڳيان وڌي آئي.

رام بي اختيار ٻه قدم پنهنجي هٿي ويو.
پريميءَ غصي مان چپ ڦڙڪائيندي چيو، ”گيدي،
پنهنجي هٿي وٺين! اڪيلو نه اچي ڏسڻ ها هن بستيءَ ۾.“
شاه پريميءَ ڏانهن وڌڻ لڳو. فيض محمد، جنهن
جي دل خوشيءَ ۽ فخر جي مليل جهليل پاڻ سان پرڃي
ويئي هئي، شاه جي ٻانهن پڪڙي هن کي پٺيان هٽايو.
فيض محمد پاڻ پريميءَ طرف وڌندي چيو، ”اسان
بستيءَ ۾ ڪنهن خراب ارادي سان نه آيا آهيون.“
رام جي همت به موٽي آئي. چيائين، ”اسان ته تنهنجي
راڳ، ۽ ناچ جو لطف وٺڻ جي ارادي سان آيا آهيون.“
پريميءَ خشڪ آواز ۾ پڇيو، ”پوءِ ڌمڪين سان
ڳالهائڻ جي ڪهڙي به ضرورت هئي؟“

فيض محمد، شاه ڏانهن منهن ڪري چيو، ”واه،
جا همت واري آهي.“

شاه به ان وچ ۾ موقعي جي لذاڪت محسوس ڪري
وڙهي هئي؛ چيائين، ”دوست، قسمت وارو آهي.“

پريمي وري شرم ٻوٽي بڻجي ويئي ۽ رام جي ڇوڻ
تي انوکي مرڪ رقص ڪرڻ لڳي.

ساري بستيءَ جا باشندا هراس ۽ ڊپيل غصي جا

مڃسما ٻڌجي پريميءَ جي پٺيان هنن طرف وڌي آيا
هئا. هاڻ سڀني جا پٽ سنوان ٿيا.

گلاب دادا رکائيءَ سان چيو، ”آيا آهيو راڳ
ٻڌڻ، پوءِ به ٿا اسان تي دٻاءُ وجهو.“

بستيءَ جي مکيءَ چنوءَ هن کي جهٽڪيندي چيو،
”تون ڇپ ره.“ پوءِ به قدم اڳتي وڌي چيائين، ”يلي
آيا! اسانجو سر به اوهانجي ملڪ آهي.“

فيض محمد دل ٿي دل ۾ چيو، ”بيدا، ان مروت
ٿي ته اوهانڪي منو آهي.“

بستيءَ جي پٿر ۾ بستيءَ جي سٺي ۾ سٺي ڪٽ
پٿار جي ويٺي، ان مٿان نئون نڪورو ٿڌو وڇائجي ويو
۽ کير سان ڀريل ٿي وٺا اچي ويا.

فيض محمد دٻيل آواز ۾ ڀرسان ويٺل رام کي چيو،
”هاڻي ٿي ٿا ايڏي خوشامد ڪن: شادي ٿي رهڻ بعد ته
نه معلوم ڇا ڪندا؟“

شاهه سر وٺائيندي چيو، ”پوءِ نه اها جاءِ ٿي نه
لپندن جو ڪٿي اسانڪي وهارن.“

رام چيو، ”هيءَ خوشامد شاهه جي صدقي ٿي رهي
آهي.“

ٿورو ڀر ڀرو چنبيليءَ پريميءَ کي آهستي چيو، ”وڏا
ڪهنڱهرو ڪٿي اچان، پيءُ طرح ٽهنجا پير زمين تي نه
پوندا.“

پريميءَ وڏي واڪي چيو، ”جيئن شاهه اڳهرو وٺي

ڏهڪيءَ لاءِ پڇتاءُ نه ڪندو ٿيسين منهنجو موچڙو به
نه ٺڄندو.

فيض محمد شاهه ڏانهن نهاري چيو، ”ٻڌين ٿو؟“
شاهه جو منهن اڳيئي گهنججي ويو هو. چيائين،
”اوهان منهنجي وقار آڏو اچي رهيا آهيو نه ته مان
هٿ هڪ هڪ ڇڻي جو ٽڪ مان ور لاهي سگهان ٿو.“
دام ڪٽ تان لهي پريءَ ڏانهن وڌي ويو.
فيض محمد شاهه کي چيو، ”هن جي جرئت ڏهر جي
قابل نه آهي.“

”تون ائين چو نه چوند ٿو؟ تون شاهه جو نه آهين.“
فيض محمد خاموش رهڻ غنيمت سمجهيو.
دام جي ويجهي اچڻ تي چنبيلي پرتي ڪسڪي ويئي.
دام پريءَ کي چيو، ”تو کي غصو ڇنڊڻو آهي نه
مون تي جيءَ پري ڇنڊ. شاهه جي حق ۾ ڪٿو لفظ
نه ڪڍ.“

”تون هن کي ڇو ساڻ وٺي آئين؟“
دام هنکي ٺارڻ سانگي چيو، ”تو ڪين ڏينهن جو
چيو هو ته باز يگر مون تي بگڙيا وينا آهن. مون کي بستيءَ
۾ پير پائڻ نه...“

پريءَ هيڪاري گرم ٿي ويئي. هنکي اڌ ۾ ڪٿي
چيائين، ”منهنجي هوندي ڪو نوتي هٿ هلائي وڃي
ها؟ جيڪڏهن تون سمجهين ٿو ته منهنجي شاهه کي اڻاهه
طاقت آهي ته مان ٻڌائي ٿي ڇڏيان، مان ڪاٺيس ڊچو

واري ڪا نه آهيان.

منگوءَ ويجهو اچي چيو، ”ڳالهائون پوءِ پيا ڪجو.
هٿ هو ناچ لاءِ ترسيا ويٺا آهن. پر ٻي، وري گهنگهرو
ٻڌ نه.“

پر ٻيءَ چيو، ”هن ٿوري هٿ هلايو هو نه. توڪان
اها ڳالهه ايترو جلد وسري ويئي؟“
منگوءَ ويچارو بڻجي چيو، ”ڏي، باز جهرڪيءَ
جو ڪهڙو مقابلو؟“

پر ٻيءَ ڏاڍي نوع ۾ چيو، ”مان جهرڪي نه آهيان،
بازيگر چوڪري آهيان.“

مڪي چڻو پٽڪو نڪ ڪندو هن وٽ آيو. چيائين،
”چوري، هوڏ ڇڏ، بستيءَ کي رک جي ڍير بڻجڻ کان
بچائڻو اٿئي نه. گهنگهرو ٻڌ. ڪٿي آهي گهني جي
چٽيلي چنبيلي؟ هن چوريءَ جو اڃا گهڻو آهي. سيگهه
ٿيو. ڪٿي سائين نه بگڙي وڃي.“

رام ليلائيندي چيو، ”منهنجي سانگي، بستيءَ جي
صدقِي - مڇ ڪٽي. سپان، مون مان سڀ ڪسرون
ڪڍي وٺج.“

رام جو سانگو، بستيءَ جو صدقو!
ٻن چئن منٽن بعد فضا، گهنگهرون جي بلند مگر سريلي
آواز سان گونجی اُٿي.

[۹]

ٻئي ڏينهن جڏهن ڏاڍيلي مائٽر جي ڪچيءَ ڀل ٿي

ڀار ۽ ڀريمي گڏ ٻا ٿڏهن ڀريمي ۽ هنجو هٿ پڪڙي
هنڪي پنهنجي ڀرسان وهاري ڏي چيو، ”راڻو تنهنجي
شاھ صاحب جو دماغ ٽڪائي لڳي ويو هوندو. کيس
چڱي ۽ ڀر خبر پئجي ويئي هوندي ته ڳوٺ ۾ ڪو آهي
سندس ڀرواھ، نٿو ڪري.“

ڀار خشڪ آواز ۾ ورايو، ”ٿو، شاھ جي شان ۾ گھٽ
وڌ ڳالهائي، سنو ڪم نه ڪيو.“

ڀريمي ۽ ڀرون ٽاڻي چيو، ”تون پنهنجي دوست جو
بدر چوند ڪٿي ڏين؟ هن جا ٽوئي لڪ احسان آهن. هو
ڀلي خوراھ، مڙواھ، روپ (رعب) ڄمائي، بستيءَ جي
ڏال ۾ سالن کي بڪرين ڍن کان به گھٽ سمجهي پوءِ
به هو صحيح آهي. هو امير آهي، انهيءَ ڪري هنڪي
بنا سبب غصي ڪرڻ جو حق آهي، باز ڀر غريب
آهن، انهيءَ ڪري هو ٻڌندا وٺن. اهو آهي اوهان
جو انصاف؟“

ڀار دل ٿي دلير ڀريميءَ کي داد ڏنو، پوءِ به زبان
سان چيائين، ”راڻو، شاھ پنهنجي چوڪ محسوس ڪري
ويو هو، تو پڇتاءُ ظاهر ڪرڻ جو ڏاڍاڻ شرط وجهي
هنڪي مڇرائي ڇڏيو. تنهنجي ليکي، تو بستيءَ جي عزت
ٿي رکي، پر دورانديشي نه ڪري، بستيءَ خلاف شاھ
جي دلير ڪٿر آندو. خبر اٿيئي، تنهنجي راتوڪي هوڏ
ٽوڪي، مونکي ۽ ساري بستيءَ کي مهانگي پوڻ واري
آهي.“

پریمی ۽ چڙ مان چيو، ”تنهنجو شاھ، آدمي آھي؛
 ايشور نه آھي. وڌ ۾ وڌ سختيون ڏيندو، ماريندو،
 پيو ڇا؟ تنهنجو نه دوست آھي؛ توکي ڪهڙو ھرج
 رسائيندو؟ تون ڪٿي وڃ ۾ نه اچج. ۽ جيڪڏھن اڃا
 به پاڻکي سلامت نه سمجهين ته...” ھن رام جو ھٿ
 ڇڏي ڏنو ۽ چيو، ”وڃي ھنجي شرن وٽ ۽ اسان جي
 برخلاف ساڻس بت ٿي بيھ.“ ھوءَ اُٿي کڙي ٿي.

رام ٺھ پھ ھن جي ٻانھ ڀڳڙي ورتي ۽ ھنکي
 ڇڪي وھاري ڏي چيائين، ”تون مونکي سمجھڻ جي
 ڪوشش به ٿئي ڪرين. مون تنهنجو ھٿ ڀڳڙيو آھي؛
 مرندي مري ويندس، ڪونه ڇڏيندس. ان جو مطلب
 اھو نه آھي ته اسان دوستن کي به دشمن ڪندا وٿون.
 مون ۽ فيضوءَ، شاھ کي ھڪ ڳالھ لاءِ مڃايو ھو؛
 تنهنجي اط سھائيندڙ روش... منھن خراب نه ڪر؛ اط
 سھائيندڙ شايد پورو لفظ نه آھي، تنهنجي غم نه کائي
 وڃڻ ڪري شاھ ڀڳڙي ويو ۽ ھٿ ڪڍائي ويو. اھا
 ڳالھ ھاڻي ٿيندي يا نه، اڄ نيڪ نيڪ نٿو چئي سگھان.
 شاھ پنهنجي ڳالھ تي قائم رھي ھا ته تنهنجي، منهنجي
 بستيءَ جي سڀني باشندن جو ڀلو ھڪ طرف ٿئي ھا ته
 سنڌ جي تاريخ ۾ نئون ورق ٻئي طرف وري ھا.“

”آميرن ۽ پڙھيلن ڳڙھيلن جون ڀروليون، اوهان سليون.
 اسان غريب ٿلھو کائون، ٿلھو ڳالھايون. تون پاڻ ئي فيصلو
 ڪر، جو شخص ايترو سست ڦري ويو سو ڇا توڙ تائين

اسانجو ڀلو گهري ها؟ هنجي مـ رضي ڪا نه هوندي،
منهنجا اکر نه بهانو ٿي مليس. اهو شاهوڪار اڃا ڏسڻو

آهي جو دل سان غريبن جو ڀلو گهرندڙ هجي.

”تنهنجي عقلمند ڳالهين کي رد ڇڏي لاءِ مون

وت دليل ڪونهن. تو کڻيو، مون هاراڻو. هاڻ اهو ته ٻڌاءِ

ته اهي سياڻپ جا ٻول تون سڪينءَ ڪنهن کان؟“

پريميءَ کي چيو، ”سڪيس تو ٻڌوءَ کان؟ هن ڀل

۽ هنن ڪپڙن کان پڇي ڏس. تون ان ڏينهن هٿ ڇڏڻ

کان اڳ، هر روز دنيا جو واڻ سواڻ ٻڌائيندي جيڪي

سيڪاريندو هئڻ سڄو مان ڪنٺ ڪندي ويس، ان

کي ٻاهر ڪڍڻ جي همت به ڪلهه توڻي ڏني. جنهن ڏينهن

شاهه ابي کي ناحق ماريو، تنهن ڏينهن هن سان وڙهڻ

لاءِ نئين ڳوٺ تائين وڌيس، پر ٽنگون اڳتي نه

وڌيون. ڪلهه، تو مون کي نئين آس ڏني، نئين همت

ڏني. هاڻ پنهنجي شاهه صاحب وانگر تون به سڄي ڳالهه

مڃڻ کان قري وڃين ته وس وارو آهين. شاهه ڪهڙي

ڳالهه مڃي هئي، جنهن مان اسان سڀني جو ڀلو ٿئي ها؟

منهنجي ٻڌڻ جهڙي نه هجي ته ڀل نه ٻڌاءِ.“

”تنهنجي زبان ۾ ڇا ڪينجي آهي سا منهنجي ڏنل

ڪانهي. ۽ سچ چوان؟ اها ڪينجي نهايت بي درديءَ

سان ٿي هلائين.“ رام ٽهڪ ڏنو.

ٽهڪ پريميءَ به ڏنو ۽ چيو، ”ٻاڪل سلامت وينو

آهين. ڪينجيءَ جو اثر ڪٿي ڏسڻ ۾ نه نٿو اچي. هاڻ

ڳالھ جي ڳاڻي کي وٺ. شاھ توتي، مون تي ۽ بستيءَ تي پنھنجي ڏيا جي ڪهڙي چاپ هڻڻ تي چاھي جنھنجو مون ويڃاري کي ڪو موقعوئي ڪونه ڏنو؟

”هيءَ غير آباد ٻني بيٺي آهي نه،“ رام شاھ جي ٻنيءَ ڏانھن هٿ سان اشارو ڪندي چيو، ”اها اسانجي ٿي وڃي ها.“

پريميءَ عجيب معصوميت مان پڇيو، ”ان جي اسانکي ڪهڙي ضرورت آهي؟“

رام گنيپيرتا سان چيو، ”منھنجي روزگار جو بندوبست ٿي وڃي ها، توکي عزت واري ڪرت ملي وڃي ها ۽ بازيگر ايمانداريءَ جو پورو ڪرڻ لڳن ها.“

”تون به استاد آھين،“ پريميءَ مرڪندي چيو، ”تنھنجو دوست ٻن ڳوٺن جو شاھ آهي ته تون وري اسانجي بستيءَ لاءِ شاھ ٿيڻ ٿو چاهين. اسين ٻين هارين وانگر تنھنجي لاءِ ڳھون ۽ تون بالمر بڻجي اڌ کان وڌيڪ ان گهر کڻي وڃين. ائين نه؟ مان ڪٿي تولا محنت ڪنديس، سڄي بستي تو لاءِ چو پورهيو ڪري؟ اسانجي بستيءَ جون زالون پٺڻ ۽ لاڏن ڳائڻ سان هارين کان وڌيڪ ان هٿ ڪري سگھنديون آهن...“

”۽ اوهانجا مرد کات هڻڻ سان گھڻو ڪي حاصل ڪندا آهن،“ رام شرارتي لهجي ۾ چيو، ”بستيءَ جا باشندا ٺاٺيءَ لاءِ هڏ هڻندا ته مهڻو ڪونه لڳندن. چري، مون پاڻ اوهان سان گڏ هاري ڪرڻ جو فيصلو ڪيو

هو. شاھ زمين ڏئي ها ته پاڻ ڏسي آمين ٿين ها.“
 ”مان صدقي وڃان،“ ٻريميءَ ٻياري ٻري ٺٺولي ڪندي
 چيو، ”ڪٿي اڌ من جي ٻجري ٺٺو سگهين! تون هارين
 وانگر سخت محنت ڪندي؟“

”مان تنهنجي ٻياري خاطر شيون جي فرهاد جهان ٽڪر
 ٽاڪي نه سگهندس ته گهٽ پر گهٽ هاريو ضرور هٿ
 ڪري سگهندس. تون ٻي ۾ هج سگهين، مون ۾ غضب
 جي طاقت اچي ويندي.“

”بطاء ٻين کي، جڏهن تون ٻجري نه ڪٽي سگهيو
 هئين تڏهن به مان تنهنجي ٻري سان ٻيئي هيس.“
 ”توسان ٻجڻ، منهنجي ٻيئي نه آهي. ٻليءَ شينهن پڙهايا
 ڦر ٻلي ڪون کانوڻ آيا. توسان ٻريجيڻ لاءِ شڪتي
 ڪٿان آڻيان؟“

”رو نه. مان توسان گڏ هر هلائيندڙس، ان چٽينديس،
 پوک جي ذات ڪنديس، لاٻارو وجهنديس، گاهه
 ڳاهينديس، وائر ڪنديس...“

”بس بس، گهڻو ٿيو. ٻي لوڪ به ڪانه سڌون ٿيون
 ٿين پالڪ تي. زمين وڃائڻ، هاڻ هاري جو ٻريو پڙهڻ
 وٺي آهين.“

”دوست کي مڃائينس ڪٿي نه. چٽين ته واٽ ۾
 گاهه ۽ ڳچيءَ ۾ ڪپڙو وجهي تنهنجي سامهون هلي هن
 اڳيان زمان.“ اٿيئي چيو، ”ڪنهن اڳيان نهي
 منهنجو موچڙو نه. الله جو پٽ پيو آهي. هو اهو

سان ڪٿي آيو هو؟ سان ڪٿي ويندو؟ جڏهن پاڻ خود
پوک نٿو ڪري تڏهن هن جو ان تي حق ئي ڇو هئڻ
کٻي؟ ٻڌاءِ...”

رام گد گد ٿي چيو، ”فيضو تنهنجون اڇوڪيون
ڳالهيون ٻڌي ته هوند خوشيءَ وڃان ڦـوليو نه سمائي.
هنجو عقيدو آهي ته زمين انجي هجڻ کٻي جو خود
آبادي ڪري.“

”جائي ٿو چوي. اهو تنهنجو دوست مون کي سنو
لڳو.“

”وري ڇو. مان تنهنجي سفارش ڪريانس؟ هو به
ڇڙو چاند آهي.“ رام ٽهڪ ڏنو.

پريميءَ منهن منهن تي چاڙهي چيو، ”وري اهڙي
ڳالهه ڪندين ته مان پڇي وينديس. وري سڄي عمر
تنهنجو منهن به نه ڏسان.“

”ائين نه ڪڇ. مان مري ويندس.“ رام کليو.
پريميءَ جي چپن تي مرڪ ڊوڙي آئي.

اوچتو پريميءَ گنيپير ٿي چيو، ”تو ڊم آهي؟
ڏاندن جو هڪ جوڙو هٿ ڪري اچ. تون مان...“

رام جون واڃون ٽڙي ويون. چيائين، ”سچ! تون مان
شروعات ڪنداسين ته گهڻو، شيامون ۽ ٻيا پاڻهي اچي
مددگار ٿيندا. ٿي سگهي ٿو، گلاب دادا ڳهڙو ماڻهو به
گناهه جي زندگيءَ مان تنگ اچي اسانجو همراھ ٿئي...“
”تون اچي هڪ پر چٽڪيو آهين. پوءِ جي ڳالهين

کي پوء ڏٺو ويٺو. اول ٻڌاء ته تون جوڙو ڏانڊن جو آئي سگهندين؟

”سولائيءَ سان. فيضوءَ جي مدد سان ڏانڊن جو هاري جو ٻيو سامان ٻج سميت هٿ ڪرڻ ڏکيو نه ٿيندو.“

”تون مون سان ٻٽ ٿي بيهندي؟ چڱيءَ پر دماغ هلائي جواب ڏي. ماڻهن جي طعائن، ڀاءُ جي جهٽڪين، شاهه جي بگڙڻ - ۽ اهڙين ٻين ڳالهين جي ڪري تون مونکي اڌ پر نه روي ويندي؟“

رام ڪن ساعت لاءِ سوچ ويو - چار ۾ پئجي ويو. پوءِ چيائين، ”اسانجي راهه ۾ انهن رڪاوٽن کانسواءِ ٻيون دقتون به اچي سگهن ٿيون. اها زمين مڪيءَ وٽ ڳهه پيل آهي. هو ڪا ڪارروائي ڪري سگهين ٿو، پوليس دست اندازي ڪري سگهين ٿي...“

”بس، تنهنجي همت بيهي ويئي؟...“

رام دريڏا سان چيو، ”تون همت جو سندرو ٻڌي، ميدان ۾ هلي اچين ۽ مان پنهنجي هٿي ويندس؟ ناممڪن. مان اڄ ئي فيضوءَ سان ڳالهائو ٿيندس. پر جيڪڏهن ڏانڊن جي جوڙي ۽ ٻين ضروري شين جو بندوبست اڄ نه ڪري سگهان ته غلط مطلب نه ڪڍج. فيضو آهي گهڻو ڪم. اڄ هٿ، سپان ڪنڊ ياري، پرينهن ۽ نوابشاهه... هٿ مان سهجھائڻو ٻن ٽن ڏينهن ۾ وري ايندو. مڪيءَ ۽ سرڪاري عملدارن سان گڏجي هارين

خلافت منصوبو ستيو آهي... ”
 ” ٺهندجو شاه صاحب به ضرور هنن سان شامل
 هوندو... ”

” راجا تائين هو فيضو سان هو. ٺوهانجي بستيءَ
 مان زڪتاسين نه چوڻ لڳو. ’مان ٺوهانجي حمايت
 ڪري ٺوهان ۽ پنهنجي لاءِ مصيبتون وڌايان ٿو. هاري،
 بازيگر ۽ ٻيا گهٽ ذات وارا سڌوڻ جا ٿي ناهن. هو
 قابل ٿيندا ته بس ٺوهان ۽ مون سان سينو سهائڻ ۽
 اسانجي عزت وٺڻ لاءِ جڳ. اڳيان نمندا ۽ اسان مٿان
 اڀرندا. هنن ۾ ڪا ٿور هجي ها ته پاڻ کان پاڻهي
 پنهنجي ترقيءَ جي راهه نه کولي وڃهن ها؟ وغيره وغيره.
 هاڻ هو هارين ۽ زميندارن، هيٺن ۽ ڏاڍن جي لڙائيءَ ۾
 بي طرفدار ٿي تماشو ڏسندو.“

” چڱو دوست آهي، ٺهندجو فيضو به اڳي پوءِ
 ڪنارو ڪري ويندو... ”

” هو پيءُ مٽيءَ مان ٺهيل آهن. هن پنهنجي قسمت
 هيٺن هارين سان ڳنڍي چڙهي آهي. هو هنن سان گڏ
 يا سوڀ حاصل ڪندو يا مري مٽجي ويندو.“

ان وقت موجي موليدڻو پل تان منهن ٻڏي پاسي ڪيو
 لنگهي ويو ۽ درٻيلي مائٽر جي ٻئي طرف لهڻ لڳو.
 هن هڪ پٿر تان ٿاڀو کائڻو.

رام رڙ ڪري چيو، ”واڻڻا، ذرا ٻڌجي...“
 موليدڻي پاڻ سنڀاليندي پٺيان ٺهاري ڌارڻ چيو،

”دیوان، جہاں کا انسان غریب لاء آھن۔“

پرايمی^۴ چيو، "هو چوي سچ ٿو..."

”اڄ جو سچ!“ رام چيو، ”سڀاڻي، اهو سچ نه هوندو.“

سڀاڻي... ۽ اهو سڀاڻي ڪڏهن نه ڪڏهن اوس ايندو...

نہ کو غریب ہوندو نہ امیر، نہ ظالم ہوندو نہ مظلوم،

نه اوج ذات جو هوندونه نيچ ذات جو ۽ جهاڪا ڪنهن

لاء به نه رهندا ... " هو ڪو ڪو ڪو پيلي مائٽر جي

باطیہ ڈانھن ڈسندو رھیو .

پريمي ۽ هنکي ٿو نٿا ٿيندي چيو، ”ڪهڙو سڀنيو

”ڈسی رہیو آہین؟“

رام گویا پاڻ سان ڳالهائيندي چيو، ”مان واقعي سڀني

ڏسي رهيو آهيان. اهو سڀني ۾، جو سڄو نه ٿيندو آهي.

منهنجو سڀڻو ساڀڻا ٿي ٿي رهندو. تون مان گڏجي هر ٿي

نه هلا ٿينداسين، هت هت ۾ ڏيڻي ترقيءَ جي راهه تي

منزلن پٺيان منزلون ۾ ٽيءَ ڪندا رهنداسين۔ ٽڪليفون

ایندیون، ته چا؟ آپدائون ایندیون، ته چا؟ اسان بلندیون،

اڃا به آتاھين بلندين کي ڇھندا وينداسين ، اُنھن بلندين

اڳيان سنڌ اسيمبليءَ جي ميهڙيءَ جو ڇا، وڙيءَ جو

ٻه ڪو مقابلو ٿي نه سگهندو.

پريمي ۽ اکين ۾ شرارت پري چيو، ”مان وچ وات

تے ہت چڈائی گوہی ڈیہی وچان نہ...

”گوہی ڏيئي ويددين؟ ڏيئي وڃجانءِ نه. مان

پوءِ به پنهنجي راه تي مڱم رهندس۔ ڀر تون ائين

ڪري ٿي نه سگهندڙين. مان توکي چڱي ريت ٿو
سڃاڻان.

”چڱي ريت شاڪ ٿو سڃاڻين. سڃاڻين ها ته ائين
هرگز نه چوڻ ها. ائين تون اعتبار (اعتبار) نه ڪندي...“
هوءَ اُٿي ٻڙي ٿي؟ پاڻ سان گڏ رام کي به اٿارياڻين.
هوءَ هنڪي سان وٺي ڏر پيلي مائٽر جي ڪمڻي تان
هلا لڳي.

رام پڇيو، ”ڪيڏانهن ٿا هلون؟“

هوءَ جواب نه ڏيئي، هڪ ننڍي گهيڙ ڏانهن
گهلي ويئي. پوءِ پاڻ سان گڏ هنڪي ڀر ۾ وهاري ساڄي
هٿ ۾ پاڻي ڪٽي چيائين، ”مان هن جل جو قسم ڪٽي
ٿي چوان، مان مرڻ تائين توهان وفادار رهنديس، مـرڻ
بعد ٻئي جنم ۾ به توکي ڳولهي لهنديس...“

رام کلي چيو، ”ٻئي جنم ۾ به منهنجو سر کائيندين؟“
”ڪل نه.“ پريءَ ڳنڍڻ ٿي چيو، ”هيءَ ڪل جي
گهڙي نه آهي. تون به جل جي انجلي وٽ ۽ قسم ڪٽ.“
”منهنجو ته مون ۾ پورن وشواس آهي نه.“ رام
زبان سان ائين چيو پر ساڄي هٿ ۾ پريءَ کان پاڻي
وٺائين. پوءِ چيائين، ”مان توهان گڏ جيئندس، توهان
گڏ مرنديس.“

رام وري ٽهڪ ڏنو ۽ چيو، ”تو نه برهمڻ کي پري
ڏکي ڇڏيو.“ اُتيئي ڳنڍڻ ٿي چيائين، ”ٻن دلين جي
النسن ۽ ٻن زندگين جي ارادن ۾ برهمڻ يا ٻئي ڪنهن کي

دخلى ڏيڻ جو حق به ڪهڙو آهي.“
 پريسيءَ ڪنڀير ٿي چيو، ”سارو، هڪ ٻئي کان ڦري
 وڃون ته ڀڳوان وٽ حساب ڏيڻو پوندو...“
 ”تنهنجي ڀڳوان وٽ حساب ڏيڻو پوندو، تنهنجي
 پڪ کانپوءِ. باقي اها سورنهن آڏا خاطري آهي ته
 هڪ ٻئي کان ڦرنداسين ته وريڪ، اندر وارو، سک
 نه ڏيندو.“

پريسي ٻانولي بڻجي پئي. مرڪندي سريلي آواز ۾
 ڳائڻ شروع ڪيائين:

رڪ صندليءَ تي پير، منهنجا مور لاڏا...

[۱۰]

تن ڏينهن کانپوءِ ...

فيضوري ٻيڙي ۾ اچي داڍو ڪيو. هو هن ٻيڙي
 شاهه جي اوطاق تي نه، ڪمال جلباڻيءَ جي گهر مقبر
 ٿيو؛ اُتان ئي ماڻهو منجي رام کي پاڻ وٽ گهرايائين.
 رام ايندي شرط چيو، ”تون هٿ لٿو آهين، علي
 اڪبر کي دل ۾ ٿيندو.“

”مان هن وٽ لهي، سندس لاءِ وڌيڪ تڪليف
 پيدا ڪرڻ نه ٿو چاهيان. منهنجي راهه الڳ آهي،
 هنجي الڳ. صرف دوستيءَ جي سانگي گهڻو وقت
 همراھ بڻجي هلي نٿو سگهجي. اُتان ميهي دا ڪيا ميلا؟
 هن الڳ، منهنجي جيڪا حمايت ڪئي آهي تنهنلاءِ
 مونکي سڄيءَ دل سان قدر آهي پر مان غلط اثر هٿ

هوس. مون سمجهو هو ته هن جي منهنجي ڪم سان
سڄي همدردِي ٿيڻ لڳي آهي پر ان ڏينهن صفا ظاهر
ٿي پيو ته هو صرف دوستيءَ جو رنگ، نياهي رهيو
آهي. نه ته بازيگر چوڪريءَ جي جرئت ۽ خود داريءَ
تي بدظن نه ٿئي ها. مان ان جرئت ۽ خود داريءَ تي
فخر وچان ڦوليو نه. پوءِ سمايان. مان دل سان توکي
مبارڪون ٿو ڏيان. هن ۾ اها جرئت ۽ خود داري پيدا
ڪرڻ ۾ تنهنجو گهٽ هٿ نه هوندو.

”هوءَ هاڻ ته هيڪاري وڌيڪ جرئت واري بڻجي
ويئي آهي. شاهه جي مخالفت جي باوجود هوءَ ان زمين ۾
مون سان گڏ هر هلائڻ لاءِ تيار ٿي ويئي آهي. مون
ڏاندن جو جوڙو ۽ هر هٿ ڪري ڏئي نه.“

”ڏاندن جا جوڙا ۽ هر ڪيترا هٿ ڪري سگهجن
ٿا. مونکي پيو ڏپ آهي. تنهنجي محبت جي اثر هيٺ،
جذبات وس ڪيل هجڻو فيصلو ڏيرپا نه رهندو. پوءِ
هنجي ڪم. همٿي توکي به نه پنهنجي گرفت ۾ وڪوڙي
وڃي...“

”اڙي نه. هنجا سياڻپ جا ٻول تو نه ٻڌا آهن. مان
ڀاڻ حيران آهيان ته هن طبقهوار سماج بنسبت هنکي اها
چڻي شناس ڪئن ملي؟“

”اها ناممڪن نه آهي. جيڪي غريبيءَ، محتاجيءَ ۽
ذلت جي زندگي گهارن ٿا اهي پنهنجي شخصي آزمودي
مان گهڻو ڪي پرائن ٿا. سندن ڊپيل احساسن کي

دماغی شعور ۽ شعبي نٿو هون، توکان مون کان ڀڪا ٿي ويندا. تون مان دماغی طرح غريبن جا حامي بڻيا آهيون؛ اسين عين موقعي تي کين دغا به ڏيئي سگهون ٿا. پر اهڙا شخص توڙ تائين ثابت قدم رهندا. هنن اڳيان، بهتر زندگيءَ لاءِ ڪشمڪش، تنهنجي منهنجي پيٽ پر، وڌيڪ حقيقي، وڌيڪ اهميت واري آهي. صبحان الله، توهان ميدان ۾ ٿورو سڄي هاري تهر ڀڪ اوهاڻجي پٽ وپناهه ٿي رهندي. مان سنڌ هاري ڪاميٽيءَ جي صدر، ڪامريڊ قادر کي اڄ ئي ٿو لکان. هو، بود ۾ اچي، ٻوڙ بندو ايندو. هر هلائڻ جو افتتاح (مهورت) هن کان ڪرايو ويندو. پهرئين ڏينهن، اسين ضلع جا سرگرم هاري حقدار، اوهاڻ سان گڏ هر هلائينداسون. تر جي هارين ۾ ڪهڙو نه اتساهه اچي ويندو! هاري تهر ڀڪ جي تاريخ ۾ اهو ڏينهن سنگ-ميل ٿي رهندو...

رام چيو، ”ابراهيم جي ڪيس جو ڇا ٿيو؟“

”ابراهيم ۽ ٻين ستايلن جي عملي حمايت جو عملي روپ اهو آهي. هارين جي جماعتبندي ۽ سندن اتساهه وڌائڻ. ٿورن کي جان جون قربانيون به ڏيڻيون پيون نه اهي افراد نه وينديون. شهيدن جو خون، اڳي پوءِ، رنگ، لائيندو، منهنجا دوست!...“

... ..

عجيب نظارو هو!

درپيلي مائٽر جو، سٽيشن طرف وارو، ڪنڌو دور

دور تائين ماڻهن سان سٿيو پيو هو. سٿيشن واري پاسي،
 بازو ڳرن جي بستي ۽ ٻئيءَ جي ٻئي چيڙي وٽ -
 ٻئيءَ جي چٽني پاسي ماڻهو ئي ماڻهو هئا، ٿر چٽ جي
 جاءِ نه هئي. انهن ماڻهن ۾ ٻنهي ڳوٺن جا هندو مسلمان
 هئا، ٿر جا هاري هئا، سڀني سياسي پارٽين جا سرڪردا
 هئا، سرڪاري عملدار هئا ۽ اعل پڳڙين سان پوليس
 وارا هئا.

ٻئيءَ ۾ فيض محمد هو، ڪامريڊ قادر هو، رابر هو،
 پريمي هئي. ۽ هنن اڳيان هئا سرگرم هاري ڪم ڪندڙ.
 فيض محمد اٽساه سان ڀريل تقرير ڪري رهيو هو.
 ”اڄ مبارڪ ڏينهن آهي. اڄ هاري نڪريڪ نئين ڪروٽ
 بدلي رهيو آهي، مبارڪ ڪروٽ. هارين جي جماعتبندي
 ۽ سندن سجاڳيءَ جي ڏس ۾ اڳرو قدم کنيو ويو آهي.
 اهو قدم هارين ۾ اٽساه ڦوڪيندو، کين زميندارن خلاف
 متحده محاذ تي آڻيندو، ان ۾ ڪو شڪ شهبه نه آهي.
 ها، هڪ ڳالهه ڏيان ۾ رهي. ملن مولوين، زميندارن وڏيرن
 ۽ سرڪاري عملدارن جي پيٽ ۾ وٽ پوٽ لڳندا ۽ هو
 سانت ڪري نه رهندا. هو نوان حملا ڪندا، وڌيڪ
 تشدد ڪندا، ليڪن اسين مڙو وارا نه آهيون. اسان جان
 جي بازي لڳائي چڪا آهيون. ”ڪرو يا مرو“ نعرو
 انگريزن خلاف اڳي بلند ٿي چڪو آهي. اهو نعرو اڄ
 هتان ديس جي زميندارن، وڏيرن، سرمايه دارن ۽ سرڪاري
 عملدارن - مڙيني ديسي پرديسي ظالمن خلاف بلند ٿي

رهيو آهي...

ڪامريڊ قادر جو جد بائي آواز بلند ٿيو، ”ساليو،
 سڄي ديس جون نظرون، اڄ هن ننڍي ڳوٺ جي هن
 ننڍي ٻيءَ کي ڪر ٿي ڪٽل آهن. هتان جا ڇڊگاري
 زڪرندي، اها آڱ جا شعلا بڻجي لوٽ ڪسوت، ظلم
 ۽ تشدد کي ٿاس ڪري ڇڏي ڏي. اسان اڳتي قدم
 کڻيو آهي، جيستائين اسان ڪامياب نه ٿيا آهيون،
 تيستائين اسان پنٿي قدم نه ڪڍنداسين. چاهي اسان کي
 سوين ٽڪليفون ڏنيون وڃن، چاهي اسانجون جانيون
 ورتيون وڃن. انقلاب زنده باد.“

فضا ”انقلاب زنده باد“ نڪري سان گونججي اٿي.
 ڪامريڊ قادر هر کي هٿ لائون، نڪرا ٺهائين فلڪ
 شگاف بڻجي پيا.

ٻوڙ، باز يگرن جي بستيءَ مان دهلن شرناين جو مٿر
 آواز شروع ٿيو ۽ فضا جي آساهه سان عجيب مسرت به
 اچي شريڪ ٿي.

... ..

جڏهن سٽيشن ۽ درٻيلي ڪنٺي جي وچ ۾ آساهه
 ۽ مسرت جي لهرن سان سرشار درياھ وهي رهيو هو،
 تڏهن ...

شاهه پنهنجي اوطاق ۾ پريشان دماغ ۾ منجهيل من
 سان پٺاڻ ڪري رهيو هو.
 شيوڪ اوطاق اندر گهڙيو، پري کان ئي چونڊو آيو،

”اڄ مڃيم توهان کي. شاه صاحب، اوهان حرفن موالي آهيو. دوستن آهي حشي، ڏيئي، اوهان سر زمين تان عدم موجود رهي دنيا جي اکين ۾ ڏوڙ وجهي رهيا آهيو.“

شيوڪ موڙي تي ويهي ويو ۽ چيائين، ”مان ٿو پڇان، اوهان کي اسانجي پڇڻ کان سواءِ هنن کي زمين جي قبضي ڏيڻ جو ڪهڙو حق هو؟ گروي نامي جي دستاويز ۾...“

شاه هن کي اڌ ۾ کڻي چيو، ”مون کي دستاويز جي شرطن ياد ڏيارڻ جي ضرورت ڪانهي. مون هنن کي زمين جو قبضو نه ڏنو آهي.“

”هنن پاڻيھي قبضو ڪيو آهي! هنن کي اهڙي مجال آهي؟“

شاه تلخ آواز ۾ چيو، ”فيضوءَ جي جرئت کي سڄو ملڪ سڃاڻي...“

”نه هنن زوريءَ قبضو ڪيو آهي! هاڻ مان هنن سان پاڻيھي پڇندس. توهان ته وڃ ۾ نه ايندا؟“

شاه پنهنجي ڪٽ تي وهندي خشڪ آواز ۾ چيو،

”ٿورا ڏينهن صبر ڪريو. مان اوهان جا پيسا وياڄ سميت موٽائي ڏيندس.“

”نڪ آهي،“ شيوڪ ٽراسائيءَ سان چيو، ”توهان دوستيءَ جي سانگي ڀل هنن کي سر تي چاڙهيو. پنهنجو پئسن سان ڪم. ڪڏهن ڏيندا هفتي کن ۾؟“ هن

شاهه ڏانهن نهار ٿيو.
 شاهه گنيپيرتا سان چيو، ”هفتي نه ته ڏهن ڏينهن
 اندر پيسا نه ڏنامان و ته ٻيو ڪو نمبر بدلي ڪري
 ڏيندوسانؤ...“

”نه شاهه صاحب، نه. اها اسانجي ٻول ڪانهي.
 پاڻ کي پيسا ئي ڪپن.“
 ”چڱو... ٻيءَ کان رقم ۽ وياج جو حساب ڪتاب

وٺي اچ ئي ڏيئي وڃج.“
 ”ضرور...“

”اچ ته شطرنج جي هڪ بازي ڪيڏيون.“
 شيوڪ اُٿندي چيو، ”نه شاهه صاحب، نه. هتان
 جو ملاڪڙو ڇڏي، شطرنج ۾ ڌيان ڪپائڻ آسان نه آهي.
 مونکي ٻي طرفداريءَ جو ڀونگ وڃائڻو ڪونهي. تر جا
 سڀ زميندار ۽ سرڪاري عملدار هاري حقدارن جو زور
 ڀڄڻ لاءِ صلاحون ڪري رهيا آهن ۽ مان هت ويهي رهان!“
 ”موليڏني ٿي چيو، ’هت ڏاڍو اُٿساهه آهي...‘

”هنن کي ڇا وڃائڻو آهي جو خوش نه ٿيندا؟ توهان
 کان سواءِ ٻيا سڀ زميندار مٽي مارائڻ بنا مڙڻ وارا نه
 آهن. اسانکي ته دوستيءَ جو ننگ نڀائڻو نه آهي.“
 شيوڪ اٿي کڙو ٿيو، چيائين، ”اسان اهڙن دوستن جي
 هوند حمايت نه ڪريون. اهڙن شيطانن کي اها سيڪٽ
 ملڻ ڪپي جو عمر ڀر سيڪائيندا وٽن.“

شيوڪ هليو ويو.

شاهه، عثمان کي سڏي چيو، ”ميان، شطرنج جو
 بورڊ ۽ ساريون ته کڻي وٺ. تون مان ٿا راند ڪريون.“
 ”سائين، مون ڪڏهن شطرنج ڪئي ئي ڪانهي...“
 ”مان تو کي سيکاريان.“ پوءِ گويا پاڻ سان ڳالهائيندي
 چيائين، ”مون کي ڊپ آهي ته اگر واندرو وينس ته
 ڊوڙي وڃي ’هاري حقدارن‘ سان ملندس... هن شاهي
 جي وقار جي ائسي ڪي ٿئي.“

...

...

...

...

ان ڏينهن اڌ رات جو...
 رام، ماءُ جي سڏائڻ تي، سٽپشن باهران اڳايل خيمن
 مان سائين کان موڪل وٺي، گهر آيو.
 رام گهر اندر گهڙيو ته ماءُ رٿندي اچي کيس چئڙي.
 ماءُ چيو، ”هيءُ ڪهڙي رات پڪڙي اٿئي؟ نوڪري
 نه ڪر ته نه سهين. چئن ۽ باجيگرن سان ته وڃي گڏج...“
 ماءُ اچي سڏڪن ۾ چٽڪي.

رام ماءُ کي پاڪر پائي ڪٽ ڏانهن وٺي ويو. هن کي
 پنهنجي ڀرسان وهاري، پٺيءَ تي هٿ ڦيريندي چيائين،
 ”آمان، مون ڪو پاپ جو ڪم نه ڪيو آهي.“

ماءُ سڏڪا ڀريندي چيو، ”تنهنجو پيءُ سرڳي جيئرو
 هجي ها ته تو کي هر ڪاهڻ ڏئي ها. پيمن ڪي اچي
 لڳي، ’نياب شاهه وڃ...‘“

”پاڻوءَ جو ڏوهه ڪونهي، نه دادا جوئي قصور
 آهي. درحقيقت قصور ڪنهن جو به ڪونهي، امان. مون

جاڻي ٻجهي اها راهه اپنائڻي آهي.“
 ”جڳوءَ ڏاڏي ۽ چيو پئي، ’جهيبدار ۽ سرڪاري
 آفيسر رام کي جيل ۾ وجهندا،‘ ڦاڇي ۽ پٽ فيڄو، ڪنو
 ڪوڙهيو...“

”امان، فيضوءَ کي چوڻي پاراڻا ڏنن؟ هو، اڄوڪي
 زماني جو رشي آهي. پراچين ڀارت جي رشين جيان ماڻهن
 جو ڪلياڻ ڪرڻ ٿو چاهي، زماني ۽-رڻ ڪري هن جا
 ڪلياڻ ڪاري طريقا ڦريل آهن.“

ماءُ جي اڌ ڀر هڙدي کي ڪو سنئون نه مليو. ڏکويل
 آواز ۾ چيائين، ”ماءُ جي دل آهي چنڊي. ڪهڙي ماءُ
 چاهيندي ته هن جو پٽ وڃي هاري بڻجي، سڪتيون
 سهي، قيد ۾ پوي؟ ٻڌاء...“

رام جذباتي ڀنگ ۾ چيو، ”ڪيتريون مائٽ آهن جي
 پاڻ هاري ۾ ڪن ٿيون، پنهنجي اولاد کي هاري جو ورثو
 ڇڏي وڃن ٿيون؟ هو چاهن توڙي نه، چاهن، هنن جا
 پٽ هاري ڪرڻ، سختيون سهڻ لاءِ مجبور آهن، امان،
 ظالم سماج کي ڪنهن جي چاهڻ، نه چاهڻ جي رٿي ڀر
 پرواهه نه آهي.“

”مون هڙهيءَ جي صدقي، منهنجي موه جي کاتر،
 تون پاڻ وانگر ره. ڏندو نه ڪرين ته نه ڪر، جهنگهڻ
 کان آجو ره...“ ماءُ وري اچي رڻ ۾ چٽڪي.

رام پابو به سان چيو، ”امان، توکي ڪئن سمجهايان؟
 هن سماج ۾ ڪن ٿورن کي ڇڏي ٻين لاءِ جيئڻ ٿي

جنجال آهي. امان، تون ٽڪاڻي ويندي آهين نه؟
 مهاڀارت جي وارتا ضرور ٻڌي هوندا. ڪورون- پانڊون
 جي لڙائي اڄ به جاري آهي؛ البت ڦريل روپ ۾.
 ڪرشن، ارڃن کي سچ ۽ انصاف جي لڙائي شروع ڪرڻ
 جي صلاح ڏني هئي نه! مان جڏهن اڄ سچ ۽ انصاف
 جي فائدي ۾ لڙڻ لڳو آهيان تڏهن تون مون کي روڪڻ
 جي ڪوشش چوڻي ڪرين؟ پنهنجي ڀريم ۽ موه جو
 واسطو وجهي ڪمزور چوڻي ڪرين؟ گيتا جو گيان ياد
 ڪري پنهنجي ڀرائي جو تفاوت تهجي ڇڏ..."

ماءُ پٽ وڃن، جذبن ۽ دليلن جي لڙائي هلندي
 رهي، ڪو ڪڙ تيل نه ٺڪيو. نه ماءُ سمجهي سگهي، نه
 پٽ راهه تان هٽڻ جو واعدو ڪيو.
 ماءُ رات رندي ڪاٽي، پٽ آئينده جي سچن ۾
 ڪوهجي ويو.

[۱۱]

موليڏنو ٽڪڙيون وڪون ڪٽندو شاھ جي اوطاق
 ڏانهن وڃي رهيو هو.
 پيرومل حاوائي ۽ چيو، "موليڏنا، ذرا ٻڌڪي، اڳيان
 جهاڪو اٿيئي!"

موليڏنو خاموش اڳتي وڌي ويو.
 حڪومتراءِ پساري ۽ چيو، "اڄ ڪلهه هن جي موج
 گم ٿي ويئي آهي..."
 هيراڻي ۽ چيو، "بازيگرن سان گڏ هارڻ هيءُ پٽ به

هارپو ڪرڻ هليو آهي!

سليمان ماڇيءَ چيو، ”منهن مڪڻ جو، جهوري جهڙ
جي. پيمڻ جي پاڻ جيان ٽاڻي هوندائين ڪا باز يگر
چوري.“

ڄمن ڪاسائيءَ چيو، ”رام ۽ فيض محمد مصيبت
وقت پاڻ ڪڍائي ويندا. پوندو باز يگرڻ يوڪن سان گڏ
هيءَ گڏهه به ڪاٺ پر.“

موليڏنو سهڪندو شاهه جي اوطاق اندر گهڙي ويو.
”قبله رام؟“ موليڏنو وڌيڪ چڱي نه سگهيو.

شاهه انتظار ۽ مان پڇيو، ”ڇا ٿيو آهي؟“
”باز يگرڻ جي بستيءَ کي پوليس گهيري ويئي آهي.“
شاهه گهٻرائجي چيو، ”هو به نه اٿي هوندو.“
”هو اٿي ناهي. پريميءَ مونکي هن کي ڪوٺڻ لاءِ
موڪليو آهي.“

شاهه پڇيو، ”اڄ ڏينهن ڪهڙو آهي؟“ جواب به
پاڻ ڏنائين، ”ٻڌو. مڪيءَ سان مون جيڪو واعدو ڪيو
آهي تنهن جي پوري ٿيڻ ۾ اڃا ڏينهن پيا آهن. مڪيءَ
۽ هن جي طرفدارن کي ايترو صبر...“

”سائين، رام ڪٿي هوندو؟ گهر؟“
”جيڪڏهن فيضو هت آيل هوندو ته ٻئي ڪمال
جلباڻيءَ وٽ هوندا!“

موليڏنو آيو هو تڏهن به شاهه کي پيرين نه پيو هو،
ويو تڏهن به اورانگهي ويو.

شاه جو ڏيان به ان بي ادبيءَ ڏانهن نه ويو.
 ڪمال بلباڻيءَ جي گهر پهچي جڏهن ٻنهي دوستن
 کي هن بد خبر ٻڌائي تڏهن ٻئي هڪدم اٿي کڙا ٿيا.
 رام، فيض محمد کي ٻانهن کان وٺي وهاري جي
 ڪوشش ڪندي چيو، ”تون هٿ ترس. مان اڪيلو
 ٿو وڃان.“

فيض محمد چيو، ”تون خطري ڏانهن ڌوڪي وڃين
 ۽ مان هٿ ويٺو رهان؟“
 ”ها، هاري تڪريڪ جي پلائيءَ جي اها تقاضا
 آهي. مان جهلجي ويس ته سانگو ناهي. تون ٻاهر رهندن
 ته ڪم ٿيندو رهندو.“

رام ٿورو اڳتي وڌي وري موٽي آيو. چيائين، ”شايد
 اسان ٻنهي لاءِ وارنٽ اڳمرئي تيار هجن. تون بنا دير
 هتان نڪري وڃ. تڪريڪ جي ڀلي لاءِ زير زمين رهڻ
 جي ڪوشش ڪه.“

واٽ تي رام موليدڙني کان پڇيو، ”پر ڇا ٿي هراسيل
 ته نٿي ڏني؟“

موليدڙني ورايو، ”ديوان، تون به ڪهڙيون ٿو
 ڳالهائين ڪرين! پر ڇا ٿي ڊپ مان جاڳي ٿي ڪا نه. هوءَ
 ته سينو ساڄي ڪنڊياري مان آيل انسپيڪٽر سان چٽو
 پئي پيئي.“

رام پنهنجن اکين سان ڏٺو، پر ڇا ٿي بڪايل شينهن
 بڻجي پيئي هئي.

گلاب دادا غائب ٿي وڃي ٿو، پوليس ساري بستي
پنهنجي قبضي ۾ ڪري ورتي هئي. پر اهي پوليس وارن
۽ انسپيڪٽر سان ڏند ڏيئي رهي هئي.
شيامون، گهنو ۽ ٻيا جوان هٿڪڙن سان پوليس جي
پوري هيٺ ويٺا هئا.

رام، ايندي شرط پوليس انسپيڪٽر کان پڇيو، ”هنن

کي ڇو گرفتار ڪيو ويو آهي؟“

”هنن کي سوڏهين قلم هيٺ گرفتار ڪيو ويو آهي.“

”هيءُ سڀ بدمعاش آهن؟“ رام غصي کي ڊٻائيندي

خشڪ آواز ۾ پڇيو، ”جنهن زميندارن جي حد ۾ رهن

تا انهن خلاف شڪايت ڪئي آهي؟“

انسپيڪٽر جي چپن تي شرارتي مرڪ ڏوڙي آئي.

چيائين، ”سيد علي اڪبر شاھ هنن خلاف شڪايت

ڪندو؟ ناممڪن. تر جي ٻين مڙين هنڌو مسلمان

زميندارن يڪ آواز هنن شيطانن خلاف شڪايت ڪئي

آهي.“

رام تلخ آواز ۾ چيو، ”گناهه نه مون ڪيو آهي.“

گرفتار هنن کي ڇو ٿو ڪيو وڃي؟“

انسپيڪٽر چيو، ”ينگ، مٿن، ڀوڙو آڻو اندر

ارست (نوجوان، تون به گرفتار ڪيو وڃين ٿو).“

”سوڏهين قلم هيٺ؟“ رام غصي مان پڇيو، ”تر

جي زميندارن جي نظر ۾ مان به شيطان آهيان؟“

”توهان کي سڀني اڪت هيٺ نظر بند ڪيو وڃي ٿو.“

”اها ڳالهه آهي!“ رام ٺٺواريءَ مان چيو، ”منهنجي
 ٻاهر رهڻ مان امن امان کي خطرو رسڻو آهي! نيڪ آهي.
 لڳايو هٿ ڪڙيون.“

”اوهان جهڙي پڙهيل ڳڙهيل کي هٿڪڙيون ڪيئن
 هڻبيون؟“

”مان به هنن شيطانن ۽ بد معاشن جو ساٿي آهيان.
 اوهان کان اها ڳالهه ڪيئن ٿي وري وڃي، انسپيڪٽر
 صاحب؟“

پريميءَ انسپيڪٽر جي ويجهو وڌي چيو، ”مون کي
 به هٿڪڙيون لڳاء.“

هڪ هيڊ ڪنسٽبل چيو، ”نرس، تنهنجو وارو
 به ايندو.“

پريميءَ چيو، ”اڄ چون ٿا لڳايو؟“
 رام چيو، ”جيل وڃڻ لاءِ اٽاوي نه ٿي ۽ ڪم جيل
 کان ٻاهر آهي، نه جيل جي اندر.“
 ”پوءِ تون ڇوڻو جيل وڃين؟“

رام کي ڪل اچي ويئي، چيائين، ”ڇري، مان رضا
 خوشيءَ ٿو وڃان؟“

انسپيڪٽر چيو، ”معاف ڪجو، مان توهان کان
 فيض محمد جوڏس پڇي سگهان ٿو؟“

”هن خلاف به وارنٽ آهي نه؟“ رام چيو، ”پر هو
 اوهان کي ملي نه سگهندو. جيستائين هتي جا هاري
 زندهه آهن، تيستائين اوهان فيضوءَ جو وار به ونگو نه

ڪري سگهندا. لڳايو هٿڪڙيون ۽ ڪٿي مان به نه
رفوچڪر ٿي وڃان.“ هڪ هيٺ ڪنستبل ڪي اشارو
انسپيڪٽر اڳڀر ٿي

ڪري ڇڏيو هو.
رام جي وڌايل هٿن ۾ هٿڪڙيون پيون ته پريهيءَ
جو هٿون سسي ويو. رڻهار ڪي آواز ۾ پڇيائين، ”هيءُ
توڪي وٺي ويندا؟“
رام مرڪي چيو، ”هيءُ باز يگر چوڪريءَ جو آواز
آهي؟“

”مان ڪنهنجي سهارِي جيئن ڏس؟“
”مان موٽي ايندس،“ رام چيو، ”ان وچ ۾ تون
ڪاريه جي سهارِي جڙج.“
”مونکي ڇڏي ٿو وڃين؟“

”مان توکي ڇڏڻ جي جرئت ڪري سگهان ٿو؟“
ان وقت سڀني جو ڌيان بي اختيار بستيءَ جي لنگهه
ڏانهن ڪڍي ويو. علي اڪبر شاهه اندر گهڙي آيو هو.
شاهه ايندي شرط رعب مان انسپيڪٽر کان پڇيو،
”رام جهڙي معزز شخص کي هٿڪڙيون ڇو وڌيون اٿو؟“
جواب رام ڏنو، ”مون پاڻ گهري ورتيون آهن.“

مان باز يگرن سان پاڻون جهڙو پاڻ ٿيڻ ٿو چاهيان.“
شاهه وري پڇيو، ”رام جو ضامن توهان ڪٿندا يا
مونکي ڪنڊ باري، مارجسٽريٽ وٽ وڃڻو پوندو؟“
انسپيڪٽر چيو، ”اوهانکي ڪيڏانهن وڃڻ جي

تڪليف ونٺي نه ٻولندي. هن جوان کي سيفتي اڪت هيٺ نظر بند ڪيو ٿو وڃي. ”پوءِ پنهنجي اٽالي ڏانهن منهن ڪري چيائين، ”هاڻ هلو ته هلو. گلاب غنڊي کي پوءِ به گرفتار ڪري سگهجي ٿو. شيطان ڪيترو وقت اڪو ڦرندو؟“

شاهه جي دل ڀرجي آئي. هن رام کي پاڪر پائي چيو، ”مان ڪراچيءَ ڇڙهي ٿو وڃان. هوم منسٽر سان گڏجي...“

رام هنکي جملو پورو ڪرڻ نه ڏنو. کلي چيائين، ”شاهه صاحب، تنهنجا مون تي لڪ ٿورا آهن، هڪ ٿورو وڌيڪ ڪڇ. منهنجي ڀرپٽ منهنجي، ’شرم ٻوٽي‘ جي ڀارت اٿيئي.“

ڀرپٽيءَ خشڪ آواز ۾ چيو، ”منهنجي ڪنهنڪي ڀارت نه ڪر. مان پنهنجي سنڀال پاڻ ڪندس.“ شاهه ڀرپٽيءَ طرف ٺهاري ٻڌي چيو، ”تو کي اڃا مون تي غصو آهي؟ مان ان ڏينهن جي تمکيءَ لاءِ معافي ونٺلاءِ تيار ٿي آيو آهيان.“

رام چيو، ”اها اٿيئي منهنجو دوست، جو دوستيءَ صدقي ڪجهه به ڪري سگهندو آهي. هاڻ مرڪ نه! تنهنجو روسامي وارو منهن مونکي ڏاڍو ستائيندو.“

ڀرپٽيءَ مرڪڻ جي ڪوشش ڪندي چيو، ”پنهنجي ڇڱيلائيءَ جو خيال رکڻ. لهي ايندين ته مان وڙهندڙ سانءُ.“ رام مرڪي چيو، ”مهني سر مهني ملڻ اچجانءِ.“

شاهه چيو، ”مان سان وٺي ايدو سانس.“

انسپيڪٽر پڇيو، ”هلون؟“

رام ورائيو، ”بلاشڪ!“

پريميءَ چيو، ”ڪن ٿرسو“ ائين چئي هو ۽ ڊوڙندي

پنهنجي جهوپڙيءَ ڏانهن ويٺي.

موٽي نه هندي هت ۾ هئي سندس جي ڊبلي. هن

ڊبلي کولي، ڪڙيون مٽي ڪري رام جي پيشانيءَ تي وڌو

تڪ ڏنو.

...

...

...

پريميءَ، رٽندڙ چنبيليءَ ڏانهن وڌندي چيو، ”اڄ

روٺ اپسوط آهي. ڪل خوشي ڪر...“

پڏيءَ مومل وچ ۾ ٻوڪ ڏنو، ”گذريل سال، گهنو

پڪڙيو هو ته چٽيليءَ هڪ ڳوڙ هوڪو نه وهايو هو، هاڻا ٿي

ميڪ ميڪ ڪري؟“

پريميءَ پنهنجي پوٽيءَ سان پنهنجي ساهيڙيءَ جون

اڪيون اڳهندي چيو، ”هاڻ اسان تي جوابداري آهي.“

جيسين جوان مڙسالو ماڳ، ورن تيسين ٻوڪ جي نات

ڪرڻ اسانجي ٻلي آهي. اسان ڪجهه نه ڪيو ته هو اچي

مهڻا ڏيندا...“

ٺيڪ اوڏي مهل بستيءَ جي پٿر ۾ وڏو ٽڪاءُ ٿيو.

گلاب دادا واٽر ڪورس مٿان بينل پير جي وٺ تان

سڌو بستيءَ اندر ٽپو ڏنو هو.

پريميءَ نفرت ڀري لاهجي ۾ چيو، ”گيدي! ... پيا

جوان هٽسالو خوشيءَ سان پوليس جا ڪنگڻ پهري ويا ۽ هيءُ مڇو وٺي ڇڙهي ويو...

گلاب دادا ان وچر ويجهو اچي ويو هو. چيائين، ”مان گيدي ناهيان. مان ناحق جيل وڃڻ نٿو چاهيان. مون جڏهن لڳڻ جي مڪيءَ کي کات هنيو هو تڏهن مٿس ٿي جيل پوڳيو هوم. هاڻ جڏهن مون ڏوهه ٿي نه ڪيو آهي تڏهن جيل ڇو وڃان؟ ٻڌاءِ! ڪيتي ڪرڻ ڏوهه آهي؟ ايمانداريءَ جو پورو هيو ڪرڻ پاپ آهي؟ مان جيئري نه بنا ڏوهه جيل نه ويندس. وڻين نه مون کي گولي هڻي منهنجي لاش کي جيل وٺي وڃن. مان گهڻو نه آهيان، شيا مون نه آهيان، پڙهيل رام به نه آهيان، مان گلاب آهيان، گلاب دادا...”

پريميءَ ٿاڙيون وڄائي چيو، ”شابس! هاڻ تون سچ پچ اسانجو دادو آهين...”

گلاب ٺڪي آواز ۾ چيو، ”هي انصاف آهي؟ جڏهن اسان چوري ڪندا هئاسين، تڏهن به پوليس جي اک ۾ هئاسين. هاڻي، گناهه ٺٽا ڪريون تڏهن به جيل ٿا موڪليا وڃون... انڌيگر نگرِي ڇو بت راجا...”

چنبيليءَ چيو، ”واهه ري دادا واهه! توڻ به عقل اچي ويو.”

پريميءَ کلي چيو، ”عقل نٿو اچي ته توکي نٿو اچي...”

”مان به هاڻ نه رٿنديس...”

گلاب چيو، ”اسان ڪيتي ڪندا اينداسين؟ ڀل اسان کي

ماری، اسانجي لاشن کي بنيء مان ٻاهر ڪڍن.“
 پريميءَ پڇيو، ”کات هڻڻ ڇڳو يا پوک ڪرڻ؟“
 گلاب چيو، ”اها به پڇڻ جي ڳالهه آهي! پوک ڪرڻ
 ۾ ڪشالا وڌيڪ آهن، پر چوريءَ جو ان سان ڪهڙو مقابلو؟
 پوک ڪرڻ جو مزو ئي اور آهي...“
 پريميءَ اکين ۾ شرارت پري چيو، ”هاڻ ته هجين ٿو
 نه ماسٽر کي؟“

گلاب ورايو، ”مان ماسٽر کي نٿو مڃان. مان هنجي
 همت کي مڃان ٿو. نه ته ڇا لڳي پڙهيل ڳڙهيل، ناجن جو
 پاليل نينگر، ڇا هاري بڻجن. هن پنهنجو علم سڄايو
 ڪيو آهي.“

پريمي ڦونڊجي چيو، ”چنبيلي، ڪئن ٿي ڀائرين!“
 چنبيليءَ چيو، ”مان به گهڻي کي ماسٽر جهڙو
 بڻائيندس.“

مومل ٺڪ کي موڙو ڏيئي چيو، ”بڻبو، ضرور بڻبو،
 ڪنهن ٿي ڄاڻو گلاب اهڙو بڻبو؟“
 ڪجهه وقت جي خاموشيءَ بعد چنبيليءَ آهستي
 پريميءَ کان پڇيو، ”سچ ٻڌاء، توکي ماسٽر جي پڪڙجڻ
 جو ارمان ڪونهي؟“
 ”چري،“ پريميءَ ڀريل گلي سان چيو، ”مان ماڻهو
 نه آهيان. ڏک هنکي به هوندو. پر ڇا اسان عمر ڀر لاءِ
 الڳ رهڻ وارا آهيون؟ ڪو ڏينهن ضرور ايندو جو اسان
 وري اصل جدا نه ٿينداسين...“

چنبيليء هنڪي چيڙائيندي چيو، ”شرم ٻوئي!“
 ”مان شرم ٻوئي ناهيان،“ پريءَ منهن گھنجائي
 چيو. پوءِ ٿوڪ ڏيئي چيائين، ”مان آهيان، همت ٻوئي!“
 چنبيليءَ ڀٽ ڀٽ ۾ چيو، ”تون سچ پچ همت ٻوئي
 آهين.“

”ءِ اهو هڪ جادوگر جو ڪم آهي،“ پريءَ چيو،
 ”جئن ڀارس پٿر لوهه سان لڳي سون ٿي پوندو آهي،
 تنهن منهنجي جادوگر مونکي شرم ٻوئيءَ مان همت ٻوئي
 بڻائي ڇڏيو آهي. سل ٻروئي، اهو جادوگر ڪير آهي؟“
 چنبيليءَ چيو، ”ماسٽر.“

پريءَ اکين ۾ شرارت پريءَ ۽ چوڻ تي مرڪه اٿي
 چيو، ”غلط. منهنجي جادوگر جو نالو آهي رام. ٻڌءِ؟“

سدايت

راڻي، پارٽي، سرگرم ۽ بينا جي ڪتابن لاءِ
هندستان جي جدا جدا شهرن لاءِ هيٺيان ايجنٽ
آهن، جن وٽان اسان جا ڪتاب هر وقت ملي سگهندا.
اگر ڪٿي ايجنٽ نه هجي ته هيٺ ڄاڻايل انڊريس تان
گهرائڻ گهرجي. ٽپال خرچ ۽ بڪنگ هر حالت ۾ مفت آهي.
بمبئي - بڪ لورس ڪارنر، جبر محل، ٽروبي تلاءُ.

ميٽرو بڪ ڪارنر، ميٽرو ريسٽورانٽ ٻاهران.
پرل پرنٽنگ پريس، ۹۳ ميميوواڙا، نور اسپتال
پٺيان، محمد علي روڊ ۽ راڻي ڪتاب گهر، ۵۴۵
ڪالباد پوي.

موٽواڻي بڪ ڊپو، لوڪمانيه وسٽو پيڊار ڊاڊر (و.ر)
ناسڪ - مهاراشٽر ۾ وسٽو پيڊار، روپوار پيٽ، آڱرا روڊ.
گانت ڀٽام - راجپوت بڪ ڊپو، ڊڪان نمبر ۸۱-S.
اجمير - ڪوٽومل سنڌي ساهت منڊل، ڪچهڙي روڊ.
احمدآباد - ايم. اين. پنجاڀي، ۳۱۹ سنڌي ڪلاٽ
مارڪيٽ، لڪشمي بازار، پيچ ڪيوان.

احمدنگر - ريجھومل ناڪر داس ڪراچي والا، مهاڻا
گاندڻي روڊ.

ڪلڪٽم - گوڀد رام رامچنداڻي، ۳ - اسٽورٽ لين.

بڙودا - رميش اسٽورس، جبلي باغ سامهون.

[گهرجن ايجنٽ هندستان جي ٻين مکيه شهرن لاءِ
۽ جتي نه آهن. لکپڙهه ڪريو: -]

راڻي پبليڪيشن

۵۴۵ - ڪاورانه بلڊنگ، بمبئي - ۲.

ليڪڪ جي قلم مان

ساهتي (سند) پر نارو شاهه کان ئي ڪوهه پري هڪ
ڳوٺ هو، ڏيرو. ڏيرو عجيب ڳوٺ هو - در حقيقت
به ڳوٺ هئا ساڳئي نالي سان - پراڻو ڏيرو ۽ نئون ڏيرو.
هڪ ٻئي جي ڀرسان ساڳئي نالي وارن ٻن ڳوٺن جي
وجود پر اچڻ پٺيان به تاريخ هئي. هڪ شاهه پراڻي ڳوٺ
مان گهڻن هندن کي لڏايو ۽ ٻئي شاهه هنن مان ڪنڪي
مفت زمين ڏيئي نئون ڳوٺ ٻڌايو. نئون، سٽيشن جي
بلڪل سامهون منو ميل پري هو، پر وچ ۾ درٻيلي مائٽر
(واهه) جي نڪرڻ ڪري سواريون پراڻي ڳوٺ کان
ور ڪري وينديون هيون. پيدل ويندڙ درٻيلي مائٽر
جي ڪڇي ۽ ٻل تان لنگهي سڌو نئين ڏيرو ۾ پهچندا
هئا. درٻيلي مائٽر جي ڀر ۾ سٽيشن طرف هئي بازڳرن جي
بستي. پندرهن ويهه جهوپڙيون ۽ انجي چوڌاري ڏنگرن
جو لوڙهو. اهي بازڳر هندو هئا يا مسلمان؟ ڪير پڪ
سان چئي نه سگهندو هو. نالا هندن سان ملندڙ جهلندڙ ۽
افعال نه سڌريل هندن جهڙا نه پڙهيل مسلمانن جهڙا.
ڏيري ۽ آسپاس ۾ ڪاٺ لڳندو هو ته الزام اڻ پيو بازڳرن
تي ايندو هو. بازڳر استريون سڀ سويليون - پنڻ ۾ پڙ
نه لاڏن ڳاڻڻ ۾ لاٿائي.

گهڻا ورهيه اڳ...

جڏهن مان اڃا ٻار هوس (ائين نه ڪن ڳالهين ۾ اڃ به

ٻار آهيان ۽ ان حقيقت جي ساڪـ پيو ڪونه ڀري نه
 منهنجون بي ايون بخوبي ڀري سگهن ٿيون، تڏهن مان
 ڏيڙي جي نئين ڳوٺ ۾ پنهنجي ڀڳي ۽ وٽ وڃي رهندو
 هوس. سٽيشن کان پيدل ڳوٺ ڏانهن ويندي مونڪي
 بازيگرن جي بستي ۽ اڳيان واٽر ڪورس جي ڪناري تان
 لنگهڻو پوندو هو. ان واٽر ڪورس جي ٻي ڀر هڪ
 بني هوندي هئي جا هميشه غير آباد پيئي هوندي هئي.
 ان زماني ۾، مان مارڪسواد نه ڄا، سياسي ڳالهين
 کان به بهه اڻ واقف هوس. پوءِ به نه معلوم ڪيئن،
 بازيگرن جي بستي ۽ وٽان لنگهندي منهنجي دماغ ۾ اهو
 سوال ڪر موڙڻ لڳندو هو ته اهي بازيگر چورين ڪرڻ
 ۽ کائڻ هڻڻ کان ڪنارو ڪري ان غير آباد زمين ۾ پوک
 ڪري، ايمانداريءَ جي پور هئي سان پيٽ گذران چو
 ڪين ٿا ڪن؟

هڪ دفعي، اهو سوال مون پنهنجي ڀڳي ۽ کان پڇيو.
 هوءَ پراڻي زماني جي زال ذات، تنهن سواءِ هن جي دنيا
 گهر تائين محدود. هن چيو، ”هيءُ ڀائي، هننڪي ڪو
 پوک ڪرڻ لاءِ ڏيندو ته کات به هنڪي هڻندا.“ ڀڳيءَ
 جو جواب ٻڌي مونڪي ڪل اچي ويئي.

ٻئي دفعي، مون پنهنجي جوان پڦاٽ اڳيان اهو سوال
 ڏهرايو. هن وراڻيو، ”هنجا هڏ ويهي ويا آهن. هننڪان
 هارپي جو اوکو ڪم قيام ڪين ٿيندو.“ مون ۾ هنڪي
 رد قد ڏيڻ جي دماغي توفيق ڪانه هئي، پوءِ به مونڪي

انهن لڳو ته اهو منهنجي سوال جو صحيح جواب نه هو.
 تئين دفعي، مون تئين ڳوٺ جي هڪ رٿائڙڊ ڍڪ
 منشي ۽ اڳيان ساڳيو سوال پيش ڪيو. هن چڱي مڙس
 چيو، ”نيدر، زمين هنن جي آهي ڇا جو ان ۾ پوک ڪرڻ
 لڳن؟ زمين آهي شاهه سائينءَ جي ۽ شاهه سڳورو جاڻي
 ٿو ته هيءُ هر مڪيءَ جا کيس ڪي به نه مڪائيندا، تر
 کان اڳ، پر کائي ويندا. هنن شاهينگن جي ڊپ کان
 ٻيو ڪو به ان زمين ۾ هر هلائڻ لاءِ تيار نٿو ٿئي ڇو ته
 هر ڪو جاڻي ٿو ته هيءُ سنگن کي پڇڻ ئي ڪونه ڏيندا.“
 هن پري مڙس جي ڳالهه مون کي ڪنهن حد تائين دل
 سان ضرور لڳي ليڪن مون کي پوري تسلي نه ملي.
 ورهين جا ورهيه منهنجو سوال لاجواب ئي رهيو.
 ان وجهه منهنجو سياسي ۽ سماجي شعور وڌندو ويو.
 اڄ هن ناول ۾ پاڻ ئي پنهنجي ننڍپڻ جي سوال کي
 جواب ڏيڻ جي ڪوشش ڪئي اٿم. انلاءِ سهارو ورتو
 اٿم سماجواڊي تخليقي حقيقت نگاريءَ جو. سماجواڊي
 تخليقي حقيقت نگاري، ٿوري ۾ رها آهي ته حالتن ۽
 ڪردارن کي جيئن حقيقي زندگيءَ ۾ آهن تئين پيش ڪرڻ
 بدران جيئن ٿي سگهن ٿا يا ٿيڻ کپن تئين پيش ڪجي.
 ممڪن آهي ته ناول جي مڪيه پاترن - فيض محمد، رام،
 پريميءَ ۽ شاهه جهڙا ڪردار اسانجي اڳيان، حقيقي زندگيءَ
 ۾ نه آيا هجن. ان جو مطلب اهو نه آهي ته اهڙا انسان
 ٿي نٿا سگهن يا ٿيڻ نه کپن. دنيا ۾ اهڙا ۽ انهن کان بهتر

انسان ٿي گذر يا آهن، اڃا موجود آهن. سنڌي مسلمانن
۽ ھندن (پوءِ آھي سنڌ ۾ ھجن يا ھند ۾) جي بھتر
زندگيءَ لاءِ سنڌين ۾ به اھڙن انسانن جو پيدا ٿيڻ ھڪ
طرف لازمي آھي ته ٻئي طرف اسياويڪ نه آھي. ياد
رھي ته سماجوادي حقيقت نگاري ھوائي نه آھي، انھي
عمارت موجوده سماجي حالتن، آرٽڪ اسٽيٽي، انساني
امنڱن ۽ اُنسن جي بنياد تي اڏيل ٿئي ٿي. انھيءَ ڪري
هن ناول ۾ سنڌي ڳوٺاڻي جيوت، انھي خامين خصلتن،
سماجي تضادن ۽ ڪردارن جي اندروني ڪشمڪش
جي چتر چٽڻ بي ڪوشش ڪئي اٿم.
مونکي اُميد آھي ته هيءُ ناول ساهت پريمين ۽
نقادن کي پسند ايندو.

گوبند دالھي.

ڪانڊيولي،
۱۲ جولاءِ ۱۹۵۶ع.

ساهيڙي

مٽي هنجي باگل ويجهو ٿي ويندي ۽ آندڻ پنهنجي
دل جا آندڙ امڱ روڪي نه سگهيو، ٽڏهن هن ڪن
۾ ڳالهائڻ جي بهاني پنهنجا چپ هنجي ڪن جي ويجهو
آئي، پوءِ يڪدم ڳلن تي.....

مٽي ڦڙهيءَ سان اٿي کڙي ٿي ۽ پنهنجيءَ پوريءَ
طاقت سان هنڪي پنيءَ ڌاري مڪ هڻي پڇي ويئي.

اها بنهي جي ساهيڙپ واري حجت هئي!

جڏهن سڄي دنيا ۾ اسانجي رهڻ لاءِ ڪٿي به جاءِ
نه رهندي، ٽڏهن گنگا مان مٽي ڪٽي، جمن مان پاڻي ڀري،
جهوپڙي ٺاهينداسين ۽ پنهنجي پيار سان انکي رنگ ڀرندي
بڻائينداسين. جڏهن مان ٿڪل هوندس، هوءُ منهنجي
مٿي تي... ۽ آندڻ محسوس ڪيو ته هنجي ٺرڙ تي ڪي
نازڪ آڱر يون ڪومل دٻاءُ ڏيئي رهيون آهن.

اها آندڻ جي ساهيڙي هئي!

انهن راتين جو ٻئي سونن ۾ هڪ ٻئي کي ڏسندا هئا...

پر پوءِ اڇانڪ ساهيڙي پرائي ٿي ويئي!

لچمڻ ساڻيءَ جو لکيل سنڌي جيوڪ تي هڪ

بهترين ناول...

۱۲۰ صفحا - ڪارڊ ڪور - خوبصورت پر لڳو رٿر -

قيمت سوا روپيا.

راڻي ڪتاب گهر - ۵۴۵، ڪالبا ڊيوِي روڊ، بمبئي ۲.